

Fellows
Essaybündel Fellowsprogramm 2015

Inhoudsopgave

Woord vooraf	5
<i>Robert van Putten</i>	
Soevereiniteit en klimaat: een christelijk perspectief	7
<i>Mark Zandvoort</i>	
Moet de overheid een duurzame levensstijl ‘prediken’?	14
<i>Richard Folkersma</i>	
Oh oh, Den Haag; de rol van de centrale overheid in de vluchtelingencrisis	21
<i>Jordi van Kleeff</i>	
Christenen helpen christenen?	27
<i>Marjolein Koster</i>	
Maakbaarheid in de bijstand	34
<i>Monique Jongenburger</i>	
De acceptatie van tragedie in het veiligheidsbeleid van de ChristenUnie	41
<i>Judith Jansen</i>	
Schepselen in een gebroken wereld	44
<i>Greet Schuurman</i>	
De ChristenUnie en economisme	51
<i>Gerben Bosscha</i>	
Een beetje meer aandacht voor marktwerking graag	58
<i>Henkjan Oomen</i>	
Johannes Althusius (1557-1638): politiek, recht en religie	61
<i>Roel Lammers</i>	
Joodse wortels en christelijke politiek: naar een Messiaanse visie voor de 21^e Eeuw	69
<i>Bjorn Lous</i>	
In de schoenen van een ander	76
<i>Henk-Jan Seesink</i>	
“Dubbele nationaliteit”	83
<i>Anil Kumar</i>	

Woord vooraf

Deze essaybundel vormt de afsluiting van de 8^e jaargang van het Fellowsprogramma dat door het Wetenschappelijk Instituut wordt georganiseerd, in samenwerking met het Opleidingscentrum en met Perspectief. Met dit programma ambieert het WI een groep academisch opgeleide twintigers het politiek-filosofische en theologische gedachtegoed waarin de ChristenUnie staat eigen te maken, en hen te stimuleren aan de actualisering daarvan bij te dragen. De deelnemers komen dus niet alleen iets halen; ze hebben ook iets te brengen. Dat komt het meest expliciet tot uitdrukking in deze essaybundel.

In deze essaybundel beproeven de fellows de kracht van het christelijk-politiek denken voor vraagstukken van de 21^e eeuw. De thema's lopen zeer uiteen en de benaderingen variëren van een christelijk-politieke standpuntbepaling tot een kritische analyse van de koers van de ChristenUnie. Een grote constante is de reflectie op de rol van de overheid. Een korte impressie, om wat rode draden te schetsen.

Het eerste cluster essays gaat over het klimaatvraagstuk. Mark Zandvoort buigt zich over de autoriteit van de staat in de ontwikkeling van het klimaatbeleid. Richard Folkersma stelt ook de vraag naar de rol van de overheid, maar dan gericht op het sturen van gedrag van burgers.

Het tweede cluster essays heeft, net als het eerste, een mondiaal karakter: hoe om te gaan met de vluchtelingen crisis? Jordi van Kleeff ontwikkelt een christelijk-sociaal perspectief op het vluchtelingen debat, waarbij bescheidenheid van de overheid en ruimte voor maatschappelijke inbreng centraal staan. Marjolein Koster mengt zich in het debat over de vraag of we alleen christenen moeten opvangen, of iedereen in nood? Op basis van een Bijbels-theologische analyse pleit ze voor barmhartigheid. Tegelijkertijd merkt ze kritisch op dat we zelf medeverantwoordelijk zijn voor de chaos in het Midden-Oosten.

Het derde cluster essays werpt een kritische blik op het moderne maakbaareidsdenken. Met een fraaie casestudy fileert Monique Jongenburger het neoliberale maakbaarheidsdenken in de omgang met bijstandsontvangers. Ze schetst hoe een meer christelijk-sociale omgang met tragiek in de bijstand eruit zou moeten zien. Judith Jansen bekritiseert het obsessieve veiligheidsstreven en pleit voor een 'geestelijke lastenverlichting' door erkenning van tragiek. Greet Schuurman buigt zich over het vraagstuk van genetische selectie en manipulatie van het ongeboren leven, op basis van inzichten uit de Reformatorische Wijsbegeerte en de theologische ethiek van Hauerwas en Boer.

Een vierde cluster essays handelt over de economische orde. Gerben Bosscha onderwerpt het recent verschenen boek *Coöperatief kapitalisme* aan een kritische analyse en vergelijkt het met het bijna tegelijkertijd verschenen boek *De mythe van het economisme*. Hij wijst erop dat de ChristenUnie zich te onkritisch verhoudt tot het neoliberale karakter van de huidige economische orde en de perverse gevolgen die dat heeft. Henkjan Oomen hangt met zijn pleidooi voor meer marktwerking juist aan de andere kant. Hij stoort zich eraan dat de partij zo kritisch is op de markt.

Een vijfde cluster essays heeft een meer theoretisch karakter. Deze essays gaan over de kwaliteit van een goede samenleving en inspiratiebronnen die de christelijke politiek zou moeten aanboren. Roel Lammers analyseert hoe Johannes Althusius' werk *Politica* kan helpen bij het vinden van een weg in de morele crisis van de Europese geseculariseerde

cultuur. In het zoeken naar het goede voor de samenleving gaat Bjorn Lous nog veel verder terug. Hij bepleit inspiratie uit het Joodse denken, om christelijke politiek meer radicaal te maken. Henk-Jan Seesink laat ten slotte zien hoe inzichten over empathie uit de sociale psychologie kunnen helpen bij het denken over participatie van burgers, en pleit voor een voorbeeldrol van empathische CU-ers.

De bundel eindigt met een essay van Anil Kumar over het verschil tussen christelijk-politiek denken en Islamitisch-politiek denken. Zowel christenen als moslims zien zich als ‘burgers van twee werelden’. Hoe komt dat in hun politieke denken tot uitdrukking?

Twee dingen worden duidelijk uit alle essays. Christelijke politiek is een uiting van engagement met de problematiek van onrecht en tragedie in deze wereld, op mondiaal niveau (klimaat, vluchtelingen) en op lokaal en individueel niveau (zekerheid, veiligheid, ongeboren leven, economie). Tegelijk geldt dat dit moet resulteren in bescheiden beleid, in erkenning van de begrensde verantwoordelijkheid van de staat en het gegeven dat we nog in een gebroken wereld leven. Ik beveel u deze bundel, ter inspiratie, van harte aan.

Robert van Putten
Cursusleider Fellows 2015

Soevereiniteit en klimaat: een christelijk perspectief

Mark Zandvoort

Samenvatting

In dit essay betoog ik dat klimaatverandering de ingekaderde verantwoordelijkheid en soevereiniteit van de staat uitdaagt. Omdat de staat verantwoordelijk is voor publieke gerechtigheid valt klimaatbeleid zeer zeker onder haar verantwoordelijkheid. Via de gangbare parlementaire vertegenwoordiging kan dit tot wet- en regelgeving gemaakt worden. Echter, de staat is soeverein in haar besluit dit vast te stellen of te wijzigen. Het is dus oneigenlijk, vanuit het huidige christelijk perspectief op soevereiniteit van de staat, om de rechter 'vormende' uitspraken over beleid te laten doen. Verder procederen in de klimaatzaak is juist essentieel om, in het licht van globale problemen zoals klimaatverandering, de huidige kaders aan te geven en handvatten voor de invulling van een toekomstbestendige opvatting van soevereiniteit te bieden.

Inleiding

“Extra maatregelen klimaatverandering én hoger beroep #klimaatzaak. Typisch gevalletje VVD/PvdA flut. Leidt tot niets.” Zo luidt een tweet van Carla Dik-Faber, tweede kamerlid voor de ChristenUnie op 1 september 2015, de dag dat in *Trouw* bekend werd dat de overheid zowel in hoger beroep gaat tegen een uitspraak van de rechter dat ze klimaatverandering niet voldoende tegen gaat, en toch gaat werken aan maatregelen tegen klimaatverandering.

Deze casus neem ik als aanleiding om te kijken naar de verantwoordelijkheid van wat we in Nederland wel ‘scheiding van de machten’ noemen: de eigen ingekaderde verantwoordelijkheid van de rechterlijke macht, het parlement en het kabinet. Hoe verhouden ze zich, juist in een actueel vraagstuk als klimaatverandering, tot elkaar en in hoeverre moet de staat nog soeverein kunnen handelen?

Het klimaatvraagstuk

Dit vraagt eerst inzicht in wat er nu eigenlijk aan de hand is. Het klimaatvraagstuk staat sinds het eind van de jaren '80 op de agenda. Wetenschappers signaleerden een stijgende trend in de natuurlijke dynamiek van het wereldwijde klimaat, gekoppeld aan waarnemingen van een veranderende samenstelling van de atmosfeer. Ze concluderen dat er sprake is van een toenemend broeikaseffect. Het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) geeft sinds haar oprichting in 1988 vanuit de Verenigde Naties een zogenaamde set van syntheserapporten uit, waarin de wetenschappelijke kennis over klimaat verzameld wordt. In opeenvolgende sessies wordt deze kennis vertaald naar beleidsstappen waarover consensus gezocht wordt. Nederland is één van de ‘gouvernementen’ in het IPCC en heeft niet alleen voor de beleidsconsequenties getekend, maar is vaak ook leidend geweest in de onderhandelingen. Nederland is dus akkoord gegaan met de voorgestelde stappen, waaronder een norm voor uitstoot van het broeikasgas CO₂.

Wat blijkt nu: Nederland gaat die norm waarschijnlijk niet halen. Die prognose wordt daarom ook maar tot kabinetsbeleid gemaakt. De norm wordt door Nederland zelf naar beneden bijgesteld. Daarop besloot Urgenda (een activistische organisatie gericht op duurzaamheid) naar de rechter te gaan om de ‘staat’ via de rechterlijke macht te dwingen de gemaakte afspraken na te komen. De rechter besloot dat het binnen haar mandaat viel om in het voordeel van de organisaties te besluiten, op grond van zowel jurisprudentie als internationaal en nationaal recht.

Vraagstelling

Met dit als achtergrond kan nu meer specifiek de vraag gesteld worden of dit vanuit christelijk perspectief ook tot haar mandaat zou moeten behoren, en hoe de staat als publiek rechtspersoon zou moeten reageren (daaronder ligt overigens ook de vraag: ‘zou ze een rechtspersoon moeten zijn?’). Mijn stelling is dat het grensoverschrijdend probleem van klimaatverandering, waar christenen zich vanuit rentmeesterschap om zouden moeten bekommeren, de christelijke visie op soevereiniteit op zijn minst uitdaagt.

Achtereenvolgens zal ik daarom die visie op soevereiniteit kort bespreken, de verantwoordelijkheid van de staat in een dergelijk wereldwijd actueel probleem bekijken en die verhouden tot het klimaatprobleem. Ik behandel niet de bestaande jurisprudentie noch of klimaatverandering wel of niet bestaat. Ook zal ik me er niet over uitlaten of mitigatie of adaptatie (beter) werkt, noch of één van beide een rechtvaardiger oplossing is (zie daarvoor: Gardiner et al., 2010). Ik wil beknopt reflecteren op dit vraagstuk, met de nadruk op verantwoordelijkheid van staat, rechterlijke macht en samenleving met het oog op deze nieuwe vorm van problematiek (die gelijkenissen vertoont met andere globale vraagstukken omtrent bijvoorbeeld handel, mobiliteit, migratie, etc.).

Soevereiniteit

De eerste vraag is wat soevereiniteit nu eigenlijk inhoud. De bijbel wijst op een transcendente grond onder het idee van een staat. Dit is het inzicht dat de staat door God verordineerd is. Hij geeft de staat zowel de zwaarmacht als de opdracht om recht te doen binnen een afgebakend territoriaal gebied (Dooyeweerd, 1935; Romeinen 13). De staat (of de vorst) ontleent in die visie haar soevereiniteit aan Gods almacht. Sinds de Franse revolutie is dit idee aangepast naar het door de staat verkrijgen van soevereiniteit van de binnen haar territoriaal gebied levende inwoners (die tot de oprichting van de staat volgens Emmanuel Sieyes in een soevereine natuurtoestand verblijven; zie Hoogers, 1999). Met de overdracht van hun op de staatsopdracht betrekking hebbende autonomie, zijn deze inwoners burgers van de staat geworden (overigens vindt een dergelijke afdracht bijvoorbeeld ook plaats naar de kerk - waar het onze morele autonomie betreft - of andere collectieven binnen de maatschappelijke kringen zoals beschreven door Abraham Kuyper). Voor het goed functioneren van de staat, is het daarmee van wezenlijk belang geworden om die burgers en de collectieve soevereiniteit van alle burgers op heldere wijze te representeren, immers kunnen niet alle burgers rechtstreeks bij alle besluiten worden betrokken (Hoogers, 1999). Een vorm van een parlement is dus noodzakelijk om soevereiniteit van de inwoners tot uitdrukking te laten komen in wet- en regelgeving. Dit soevereiniteitsbegrip staat in contrast met een antirevolutionair perspectief waar de onveranderlijke almacht van God gerepresenteerd wordt door een soeverein vorst of monarch (zoals betoogt door Van Prinsterer (1846, p. 41), in discussie met Bilderdijk en zich beroepend op de onveranderlijkheid van ideeën voorgesteld door Plato (id., p. 32)). Het destijds revolutionaire, maar gangbaar geworden begrip representatie van soevereiniteit kan op twee deelterreinen plaats vinden: het terrein waar de diverse groeperingen in de samenleving – door de afdracht van de individuele autonomie - worden *vertegenwoordigd*, en dat deel waar de soevereiniteit van het collectief – het algemeen belang - wordt *gerepresenteerd* (Hoogers, 1999). Vanuit christelijk perspectief gaat

het in dit begrip om een constante wederkerigheid. Het uiteindelijke gezag ligt altijd bij God en de mens is zowel als collectief en als individu aan God gehoorzaamheid en verantwoording verschuldigd (Kuiper, 2011).

Bij de organisatie van de representatie van de soevereiniteit in een staatsvorm is een leidend principe dat van de gescheiden machten. Binnen de *trias politica* is het essentieel om niet alleen onderscheiden machten te hebben (cf. Montesquieu; de controlerende, wetgevende en uitvoerende machten), maar om daar ook verschillende representerende instituten voor te hebben, die elkaar vanuit elk hun eigen mandaat controleren. Met name de wetgevende macht moet daarbij onder controle staan van de eigenlijke soeverein: de burgers. Dit kan door een democratisch controlemechanisme in te bouwen. Een voorbeeld is evenredige vertegenwoordiging in het parlement, bijgesteld via regelmatige verkiezingen (Kuiper, 2011). Hier spreekt de ‘soeverein’ zich met regelmaat uit over representatie van ‘het goede’ in beleid- en wetgeving zoals geformuleerd door de staat.

De staat en klimaat

De staat is verantwoordelijk voor het bepalen en uitvoeren van wetgeving. Die activiteit moet recht doen aan het algemeen belang én de individuele rechten, belangen en waarden, mits die binnen de verantwoordelijkheid van de staat gebonden of gestuurd moeten worden (Kuiper, 2011). Omdat er onderscheiden verantwoordelijkheden zijn voor de staat en de samenleving is het de vraag in hoeverre klimaat, en met name de risico’s van veranderingen daarin, binnen het mandaat van de staat vallen. Om daarop antwoord te kunnen geven is enig begrip van de visie op de fysieke leefomgeving in de christelijke traditie nodig. De christelijke visie op klimaat hangt nauw samen met de noties van de cultuuropdracht (of het cultuurmandaat) en rentmeesterschap; beide gekoppeld aan de overheidsopdracht om publieke gerechtigheid te bewerken. De cultuuropdracht is besproken in bijvoorbeeld de exegese van K. Schilder over Genesis 1:28 (Schilder, 1953) en behelst het “bouwen en bewerken van de aarde” als opdracht (Janssens et al., n.d.). Rentmeesterschap omvat de notie dat de scheppingsorde behouden moet blijven en de mens enkel als hoeder is aangesteld. Dit is ook de onderliggende notie voor het streven naar een betere kwaliteit van leven door middel van duurzaamheid. Dat begrip houdt in dat we “zorg dragen voor de aarde en alles wat daarop leeft en daarbij ervoor zorg dragen dat de wijze waarop wij voorzien in de basisbehoeften van onze generatie, niet ten koste gaat van de mogelijkheid voor toekomstige generaties om te voorzien in hun basisbehoeften” (Vonk & Bloemhof, 2011, p. 17). Dit is een lange termijn perspectief op publieke gerechtigheid, waarin ieder nu en in de toekomst krijgt wat hij of zij nodig heeft, terwijl Gods grenzen erkend en Zijn ordeningen gerespecteerd worden (Janssens et al., n.d.).

Ook de staat moet voldoen aan het idee van publieke gerechtigheid, terwijl haar mandaat ook juist over dit concept gaat. Ook zonder een christelijk perspectief valt hier veel over te zeggen. Bijvoorbeeld ook een Rawlsiaans gerechtigheidsperspectief biedt aanleiding om te stellen dat de staat hier een belangrijke rol speelt om iedereen toegang tot rechten en mogelijkheden te bieden om tot volle wasdom te komen (Rawls, 1971). Het antwoord op de rol en verantwoordelijkheid van de staat in het omgaan met klimaatverandering is dus positief daar waar het gaat om het bewerken van publieke gerechtigheid. Deze verantwoordelijkheid is ook ingekleed door het huidige en de voorgaande kabinetten met doelstellingen voor klimaatmitigatie (het reduceren van uitstoot van broeikasgassen zoals koolstofdioxide en

methaan) en –adaptatie (het aanpassen aan veranderende klimaatomstandigheden). En juist hier spitsen zich de twee vragen in dit essay op toe.

Mogen burgers de soevereine staat via de rechtsprekende macht corrigeren?

De staat veranderde de genoemde doelstellingen negatief (ze werden naar beneden bijgesteld). Dit besluit werd door een collectief van burgers niet gewaardeerd waarop ze een rechtszaak aanspanden om de staat te corrigeren. Het waren dus de doelstellingen voor klimaatmitigatie waar de staat zich in beginsel al aan verbonden had, die wederom maatgevend zouden moeten worden.

De soevereine wil om een bepaalde hoeveelheid klimaatmitigatie te bewerken was dus via de eigenlijke staatsrechtelijke paden bepaald. Binnen de *trias politica* is de rechtsprekende macht bedoeld om niet alleen wetten te duiden en toe te passen, maar ook om de wetgevende macht te corrigeren waar nodig. In deze zin is het duidelijk dat de burger de rechtsprekende macht aan kan wenden om een, in haar ogen gebrekkige vertegenwoordiging (evenals gebrekkige representatie van het algemeen belang) aan de kaak te stellen. Wat nu van belang is, is de vraag of het wijzigen van een eerder gepercipieerd algemeen belang (reductie van CO₂ uitstoot) door de staat mag worden bijgesteld. Uiteraard kan dit, immers is de bijstelling door de staat net zo goed een uitdrukking van (de afweging ten bate van) het algemeen belang als de initiële positie. Immers, de positie is bijgesteld via verkiezingen waarin de ‘soverein’ zich uit heeft gesproken over het klimaat (de coalitievorming buiten beschouwing gelaten, immers is de PvdA voorstander van verdergaand klimaatbeleid).

De burger kan het handelen aan de wetgeving toetsen via de rechterlijke macht en zo haar soevereine staat aanspreken en corrigeren binnen de door die staat eerder gestelde kaders (als eerdere uitdrukking van de soevereine wil). De uitspraak echter, dat de staat gecommitteerd moet zijn aan haar oorspronkelijke doelstelling druist in tegen het principe dat de staat soverein is om die in het algemeen belang zelf vast te stellen. Als de uitstoot vastgelegd wordt bij wet, dan is in eerste instantie de rechtspraak het juiste –op inhoudelijke gronden- corrigerende middel gezien vanuit het kader van soevereiniteit. In het geval van de klimaatzaak is er dus iets voor te zeggen dat het zowel een oneigenlijk middel, als een oneigenlijke uitspraak was om het klimaatbeleid op grond van inhoudelijke argumenten te beïnvloeden. Hoe het wel had moeten? Via de eigenlijke route van vertegenwoordiging en representatie: door middel van democratische verkiezingen en via de wetgevende macht (een klimaatwet is in het licht van soevereiniteit dus de staatsrechtelijk eigenlijke route). Een andere mogelijkheid zou via de rechter op procedurele gronden zijn, bijvoorbeeld als er evident van de normale procedures om tot beleid te komen of daar wijzigingen in aan te brengen is afgeweken.

Wat is de juiste reactie van de staat wanneer ze zich geconfronteerd weet met rechtspraak?

Indien de staat zich geconfronteerd weet met rechtspraak behoudt ze haar soevereiniteit om daar tegen te procederen, ondanks de negatieve bijmaak hiervan voor hen die klimaat aangepakt willen zien. In het licht van de soevereine wil van het volk, vertegenwoordigd en gerepresenteerd in de staat, is het juist om niet één rechter en één belang (stichting Urgenda) die soevereine wil tot verandering te laten bewegen. Binnen het huidige bestel is de juiste

route dan ook die van het kabinet: onverminderd doorgaan met haar inzet om haar eigen doelstelling te bereiken én via het verder doorlopen van de gerechtelijke procedure de uitspraak van de rechter te toetsen aan het mandaat van de rechterlijke macht. Deze zal een afweging moeten maken of de uitdrukking van de soevereine wil in het staatsbeleid door het kabinet mag worden gewijzigd en wat het toetsingskader is voor zowel de uitdrukking van de vertegenwoordigde belangen én het gerepresenteerde algemeen belang.

Dit leidt niet tot niets. Dit leidt tot betere jurisprudentie (uiteindelijk hopelijk van de Hoge Raad) betreffende de soevereiniteit van de staat en de huidige rol van de rechterlijke macht. Tevens kan het een helder kader bieden waarbinnen globale problemen, waarover brede wetenschappelijke consensus bestaat, aangepakt kunnen worden. De vragen waar we ons dan voor gesteld zien zijn talrijk. Is de huidige invulling van soevereiniteit nog houdbaar in het licht van globalisering en met de grote rol voor de wetenschap in het bepalen van het algemeen belang? Wat is een toekomstbestendige verhouding tussen representatie en vertegenwoordiging? Welke rol kennen we de onderscheiden machten nog toe? Klimaatverandering daagt uit hierop een weloverwogen positie in te nemen.

Mark Zandvoort doet promotieonderzoek bij de vakgroep Landschapsarchitectuur van de Universiteit Wageningen. Hij heeft een master Technische Planologie van de Rijksuniversiteit Groningen, was gastonderzoeker bij het MIT, Cambridge, VS. Hij is getrouwd en heeft een dochter.

Bronnen

Dooyeweerd, H. 1935. *Wijsbegeerte der Wetsidee III*. Amsterdam: H.J. Paris.

Gardiner, S.M., Caney, S., Jamieson, D., & Shue, H. 2010. *Climate Ethics: Essential readings*. Oxford: Oxford University Press.

Groen van Prinsterer, G. 1846. *Ongeloof en Revolutie. Een reeks historische voorlezingen*. 3^e druk. Franeker: Wever.

Hoogers, H.G. 1999. *De verbeelding van het soevereine: Een onderzoek naar de theoretische grondslagen van politieke representatie*. Proefschrift. Universiteit Groningen. Deventer: Kluwer.

Janssens, R., Schoon, B., & Urban, B.J. n.d. *Geleende ruimte: Een christelijke visie op ruimtelijke ordening*. Uitgave van het WI GPV & WI RPF. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief

Kuiper, R. 2011. *Dienstbare politiek: Voor een verantwoordelijke samenleving en een rechtvaardige overheid*. Uitgave van het WI ChristenUnie. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief.

Rawls, J. 1971. *A theory of justice*. Cambridge: Harvard University Press.

Schilder, K. 1953. *Christus en cultuur*. Franeker: Wever.

Vonk, M., & Bloemhof, J. 2011. *Duurzaamheid: Kiezen voor kwaliteit*. Uitgave van het WI ChristenUnie. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief.

Moet de overheid een duurzame levensstijl ‘prediken’?

Richard Folkersma

Samenvatting

Duurzaamheid is een belangrijk thema in westerse samenlevingen. Toch zijn de gevolgen van milieu- en klimaatproblemen in de westerse wereld nauwelijks merkbaar. In veel economisch minderbedeelde en zuidelijke landen veroorzaken klimaatfluctuaties, milieuvervuiling en extreem weer echter wel grote problemen. Deze problemen worden goeddeels veroorzaakt door de westerse obsessie met materiele welvaart en door hyperconsumptie die de proporties van een *idolatrie* aanneemt. Het *onrecht* veroorzaakt door onze levensstijl vormt bij uitstek een reden voor overheidsingrijpen. Maar hoe moet dat overheidsingrijpen er uit zien? Moet de overheid de *ideologie* van materiele vooruitgang bestrijden of moet zij zich verre houden van dergelijk sturend optreden? Door het onrecht en het onpersoonlijke karakter daarvan is juist een overheid bij uitstek geroepen, vanuit haar eigen verantwoordelijkheid en ter bevordering van publieke gerechtigheid, binnen de grenzen van haar taak, sturend op te treden en ideologie te bestrijden. Hierbij gaat zij zoveel mogelijk uit van verantwoordelijke samenleving.

Inleiding

Wie enige tijd te gast is in West Europa kan er niet omheen: duurzaamheid is hier een groot thema. Supermarkten bieden biologische of anderszins ‘groene’ producten en bedrijven zorgen voor een groen imago. Wanneer de overheid haar duurzaamheidsdoelstellingen niet lijkt te halen roepen burgers haar op het matje (Zuidervaart, 2015). Ook voor Christenen is duurzaamheid belangrijk. Zo wijdt de bekende Engelse theoloog Christopher Wright het eerste inhoudelijke hoofdstuk van zijn boek over *the mission of Gods people* aan hoe om te gaan met de aarde (Wright, 2010) en publiceerde paus Franciscus recent de encycliek *Laudato Si*, die ook wel wordt aangeduid als ‘de groene encycliek’.

In het vervolg betoog ik dat het *onrecht* veroorzaakt door de westerse levensstijl bij uitstek een reden vormt voor overheidsingrijpen en stel ik dat een belangrijke bron van milieu- en klimaatproblemen, hyperconsumptie en materiele vooruitgang, ideologische kracht heeft. Centraal staat vervolgens de vraag hoe een overheid hier mee om moet gaan. Is het aan een overheid ideologieën in de samenleving te bestrijden? Als de oorzaak van onrecht vooral ‘spiritueel’ of ‘religieus’ van aard is, namelijk ideologie en verafgoding, moet de overheid het onrecht dan bestrijden niet slechts door corrigerende maatregelen, maar door zich op de bron, de ideologie te richten? Om deze vraag te beantwoorden bespreek ik de visie van een viertal denkers.

Wat ‘duurzaamheid’ met rechtvaardigheid te maken heeft

Dezelfde bezoeker van West Europa zal weinig van de gevolgen van milieu- en klimaatproblemen merken. Dit ondanks de ondubbelzinnige boodschap in publicaties van de Verenigde Naties (VN) en in het wetenschappelijke tijdschrift *Nature*. Wat betreft biodiversiteitsverlies, klimaatverandering en invloed op de stikstofcyclus overschrijden we de ‘*planetary boundaries*’ al ruimschoots (Rockström *et al.*, 2009) en over de menselijke invloed daarop laat een rapport van de VN geen twijfel bestaan (Millennium Ecosystem Assessment, 2005).

De gevolgen zijn echter veeleer merkbaar in economisch minderbedeelde en zuidelijke landen. Zo rapporteren Hansen & Cramer (2015) grote gevolgen voor levensonderhoud en voedselproductie juist op het zuidelijk halfrond en schrijft Patz *et al.* (2015) in *Nature* dat antropogene klimaatverandering jaarlijks meer dan 150.000 levens claimt, doordat veel belangrijke menselijke ziekten aan klimaatfluctuaties kunnen worden gelinkt, en refereren daarbij aan schattingen van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) die laten zien dat deze gevolgen vooral in het mondiale zuiden groot zijn.

De grote materiële welvaart en hyperconsumptie in westerse landen veroorzaakt dus grote onrechtvaardigheid in de wereld. Ondanks twee decennia van klimaatconferenties en talloze milieumaatregelen lijken de problemen echter alleen maar te groeien. In het onderstaande probeer ik hiervoor een verklaring te geven.

Duurzaamheid en ideologie

In hun boek *Hope in troubled times* Goudzwaard *et al.* (2007) schrijven dat, hoewel we steeds meer weten van en over de problemen van onze tijd, geen echte oplossingen worden aangedragen: “*the solutions are either stereotypical or even simply missing*”. Goudzwaard *et al.* duiden de hierboven beschreven milieu- en klimaatproblematiek als een *crisis* en staan o.a.

stil bij de gevoelens van angst, verlies van perspectief, hulpeloosheid en zelfs wanhoop die gevoeld worden door deze en andere crisis en stellen dat “*many people in today’s society feel they no longer have a significant impact on the events that most influence their lives*”.

Berichtgeving over klimaat en milieu problemen stapelt zich op, maar genomen maatregelen lijken nauwelijks effect te hebben. Goudzwaard *et al.* spreekt in dit verband over de ‘*solution paradox*’ waarbij oplossingen nauwelijks of slechts tijdelijk effect hebben en onderdeel zijn van de zelfde manier van denken: “*Deploying market forces and more advanced environmental technologies do not help if, at the same time, the volume of mass consumption expands relentlessly.*” De auteurs identificeren hier dus massaconsumptie als bron van de milieucrisis. Het geloof van de Nederlandse regering in marktmechanismen (zie bijvoorbeeld de speech van premier Rutte bij de Verenigde Naties op 26 september 2015) lijkt daarom vooral een manier pijnlijke maatregelen uit te stellen, die economische groei zouden kunnen beperken en electoraal verlies tot gevolg kunnen hebben. Langzaam maakt het geloof in de kracht van wetenschap en technologie als oplossing van wereldproblemen, het vooruitgangsgeloof, plaats voor wanhoop door crises (armoede en ongelijkheid; milieu en klimaat; terrorisme), die juist met behulp van de krachten die verlossing hadden moeten bieden, zijn veroorzaakt. Tegelijk blijven politici benadrukken dat economische groei kan samengaan met, of zelfs de sleutel is tot, een verminderde impact op klimaat en milieu. Economische groei wordt daarmee steeds meer een doel op zich in plaats van een middel en ondanks de steeds hogere prijs die wordt betaald voor de groei—economische groei zelf de belangrijkste veroorzaker van crisis wordt—wordt economische groei nog steeds gezien als een voorwaarde voor beter leven. Goudzwaard *et al.* trachten hedendaagse crises uit te leggen op het niveau van onze diepste verlangens, wat mensen ten diepste drijft, en stelt dat analyse op dit niveau nauwelijks plaatsvindt terwijl juist inzicht in dit ‘spirituele’ of ‘religieuze’ niveau een dieper inzicht kan verschaffen. Goudzwaard *et al.* identificeren in hun boek de ideologie van materiële vooruitgang als een diepe oorzaak van de milieu- en klimaatcrisis. Materiële vooruitgang wordt een verabsoluteerd doel wat tegen steeds hogere prijs bereikt moet worden, waar we ons vertrouwen in stellen en wat wordt gezien als een voorwaarde voor andere doelen. Materiële vooruitgang wordt daarmee een soort god en een doel waarmee we geobsedeerd raken.

Hoe moet een overheid hier nu op reageren? Moet een overheid, ter bevordering van gerechtigheid, haar burgers gaan ‘opvoeden’ zodat zij hun heil zoeken in iets anders dan materiële welvaart (bijv. sociale verbanden, maatschappelijke taken of religie)? Of moet zij haar burgers zelf hun overtuigingen laten vormen?

Moet een overheid ideologie bestrijden om rechtvaardigheid te creëren?

Anders dan bij veel andere zaken van ‘recht’ is de relatie tussen oorzaak (hyperconsumptie) en gevolg (bijv. een overstroming in Bangladesh) ver weg, onpersoonlijk en ambigu. Niemand zal de gevolgen merken van jouw extra vakantievlucht, terwijl alle vluchten samen aantoonbaar onrecht veroorzaken. Voor een leek is het dan ook moeilijk de rechtvaardigheidsgevolgen van zijn of haar consumptiepatronen te controleren en te doorgronden. Als gevolg o.a. hiervan hangen groepen in de samenleving verschillende overtuigingen aan over het nut en de noodzaak van een duurzame levensstijl en over wat echt duurzaam is. Voorts zal lang niet iedereen de analyse van Goudzwaard ondersteunen of

ideologie als een probleem ervaren. Moet een overheid burgers nu de ruimte geven naar hun eigen overtuiging te leven, of moet zij, uit naam van gerechtigheid, haar burgers richting een specifieke overtuiging en levensstijl sturen?

Eigen unieke verantwoordelijkheden

Om de bovengenoemde vraag te beantwoorden is het goed eerst naar de eigenheid, verantwoordelijkheid en onderlinge verhouding van een overheid en een samenleving te kijken. Stefan Paas legt hier sterk de nadruk op tolerantie en respect voor de vrijheid en verantwoordelijkheid van (verbanden in) de samenleving. Een overheid moet tolerant zijn en dus accepteren dat er echte en soms pijnlijke verschillen in een samenleving zijn. Een tolerante overheid zou haar burgers niet moeten willen beknotten in hun levensvrijheid (Paas, 2007). Maarten Vogelaar en Roel Kuiper stellen juist dat een overheid niet neutraal is en hoe dan ook sturend optreed (Vogelaar, 2009; Kuiper, 2011_a). Kuiper stelt dat een overheid juist een eigen unieke positie en bijbehorende verantwoordelijkheden heeft, evenals de samenleving. De verantwoordelijkheid van de overheid is in de eerste plaats het verwerklijken van *publieke gerechtigheid*, terwijl zij daarbij erkent dat er “verantwoordelijkheden zijn die burgers zelf moeten waarmaken” (Kuiper, 2011_a). Bob Goudzwaard gaat verder op deze verantwoordelijkheid van burgers in door de samenleving voor te stellen als een levend lichaam. In het lichaam is onderlinge afstemming en afhankelijkheid, wordt het zwakke beschermd en worden verantwoordelijkheden op verschillende niveaus genomen. De overheid heeft hierbij een eigen *roeping* (Goudzwaard, 2010).

Kuiper en Goudzwaard leveren hiermee goede argumenten voor een gebalanceerde visie op een overheid en samenleving, waarin verschillende onderdelen vanuit hun eigen unieke positie geroepen zijn tot verantwoordelijkheden en met elkaar samenwerken. Een overheid respecteert dus niet slechts de eigen verantwoordelijkheid van de samenleving, maar ook andersom: de samenleving respecteert de unieke taak van de overheid.

Legitimering en begrenzing van richting wijzend overheidsoptreden

Een overheid heeft dus een unieke eigen taak en roeping. Maar hoeveel ruimte laat die voor het bestrijden van ideologie? En waaruit legitimeert een overheid haar optreden tegen ideologie?

Paas stelt in zijn boek *Vrede stichten* uitdrukkelijk dat een overheid geen *opvoeder* of *gids* tot het heil is (Paas, 2007). Hij spreekt hier weliswaar over religieuze zaken, maar ook in dit betoog kunnen zijn argumenten inzichtvol zijn. Een overheid is volgens Paas geen opvoeder omdat zij zelf ook zondig is. Van Augustinus tot de voormalig VVD fractievoorzitter Frits Bolkestein is aangevoerd dat mensen onbewust leven en niet goed nagedacht hebben over hun levensbeschouwing en daarom door de overheid bevrijdt moeten worden. Maar hier verheft de overheid zich onterecht boven burgers (p. 411-413). Paas wijst daarnaast op een fundamentele probleem van het (christelijke) streven naar rechtvaardigheid. Een ‘massief’ (christelijk) rechtvaardigheidsbegrip zou weinig ruimte laten voor een pluriforme samenleving. Er is dus een spanning tussen het accepteren van pluriformiteit en het bewerken van rechtvaardigheid (Paas, 2007, p. 421-422). Overigens stelt Paas wel dat een overheid een bepaalde visie mag stimuleren.

In zijn boek *Dienstbare politiek* reageert Kuiper hierop door te stellen dat niet de visie op gerechtigheid beperkt moet, maar dat de grenzen van de taak van de overheid de begrenzing vormen. Hij verduidelijkt dit door onderscheid te maken tussen beschermen en sturen van het publieke domein. Waar Paas lijkt te stellen dat de overheid zich aan het sturen niet moet wagen stelt Kuiper juist dat dit zeker een taak van de overheid is, zij het binnen het beperkte domein waar de overheid zeggenschap over heeft (Kuiper, 2011, p. 86). De legitimering voor dit overheidsoptreden ligt in de centrale taak van de overheid: het bewerken van publieke gerechtigheid. “richting en sturing (...) geven aan de ontwikkeling van de samenleving” gebeurt dus vanuit de eigen verantwoordelijkheid van de overheid (Kuiper, 2011, p. 101).

In zijn evaluatie van ‘betutteling’ door het kabinet Balkenende IV geeft Vogelaar een aantal praktische criteria over wanneer overheidsoptreden betuttelend wordt. Een overheid moet de balans houden tussen een viertal ‘spelregels’, namelijk: 1) respecteer menselijke vrijheid (zoals grondrechten); 2) de rechtsgrond voor overheidsoptreden ligt in het algemeen belang; 3) respecteer het zelfsturend vermogen van maatschappelijke verbanden; 4) overheidsoptreden moet proportioneel en realistisch zijn (Vogelaar, 2009, p.11). Wanneer een overheid de balans mist tussen de vier bovengenoemde aspecten kan haar, volgens Vogelaar, betutteling verweten worden.

Een overheid kan dus zeker richting wijzend optreden in het bestrijden van een ideologie, maar moet daarbij de grenzen van haar taak respecteren en haar handelen kunnen legitimeren met een beroep op publieke gerechtigheid. Voorts doet een overheid er goed aan in haar beleid balans te zoek tussen de vier ‘spelregels’ die Vogelaar voorstelt. Tot slot moet een overheid actoren uit de samenleving de ruimte geven en stimuleren verantwoordelijkheden op zich te nemen en richting wijzend op te treden. Dit soort actoren kunnen bijv. NGO’s en religieuze instellingen zijn.

Hoe een overheid vanuit haar roeping sturend kan optreden

Tot slot iets over hoe een overheid haar sturend optreden ter bestrijding van ideologie kan vormgeven. Goudzwaard (2010) pleit voor een “dringende oproep vanuit de politiek, een appel op de gehele samenleving als een volwassen en levend organisme, om de nodige voorzorgsmaatregelen te bespreken, te aanvaarden en vervolgens ook te verdragen”. Ook Kuiper pleit voor een versterking van verantwoordelijkheidsbesef in de samenleving waarbij “De manier waarop overheden daaraan [versterking van verantwoordelijkheidsbesef] kunnen bijdragen, is door *richting* en *oriëntatie* aan de samenleving te bieden en *de samenleving daarvoor te winnen*.” (Kuiper, 2011, p. 130; cursief toegevoegd). Heel praktisch suggereert Kuiper “voorlichting en informatie via Postbus 51” en “in regeringsstukken of bij de toelichting van beleid haar opvatting kenbaar maken” en “beleid voorbereiden door commissies in het leven te roepen die maatschappelijke discussies op gang brengen en beleidskeuzes voorbereiden” (Kuiper, 2011, p. 229).

Niet onbelangrijk is tenslotte voldoende draagvlak te creëren voor sturend optreden. Hierbij is de beschouwing over betutteling van Vogelaar inzichtvol. Vogelaar signaleert een ‘politieke pendelbeweging’ waarbij een grote nadruk op vrijheid na verloop van tijd omslaat in een sterkere nadruk op solidariteit en regulering. Deze omslag wordt veroorzaakt door maatschappelijke onvrede over de overlast die ontstaat bij een grote nadruk op vrijheid (p.

10). Volgens Vogelaar is het maatschappelijk draagvlak voor sturend overheidsoptreden dus sterk afhankelijk van de fase waarin de maatschappij verkeert, ofwel of er voldoende onvrede bestaat over de gevolgen van gebrek aan sturend overheidsoptreden.

De in het begin van dit essay genoemde rechtvaardigheidsgevolgen van westerse consumptiepatronen vormen een krachtig motief voor overheidsingrijpen. Juist het internationale en onpersoonlijke karakter van het onrecht maken het bestrijden hiervan bij uitstek een overheidstaak. Juist de overheid is namelijk in de unieke positie overzicht te hebben over de gevolgen van het handelen van de samenleving als geheel.

Gezien de beproefde maatregelen echter nauwelijks effectief lijken en de oorzaak van hyperconsumptie meer ‘spiritueel’ of ‘religieus’ van aard lijkt te zijn zal een overheid ook, vanuit haar unieke positie en roeping, met inachtneming van de unieke positie en roeping van (verbanden in) de samenleving, richting wijzend en sturend moeten optreden en leiderschap moeten tonen.

Tot slot, juist een christelijke politieke partij zal ervoor moeten hoeden niet mee te gaan in de ideologie.

Richard Folkersma is student Organic Agriculture (MSc, Wageningen University) en Christianity and Society (MA, Tilburg University).

Bronnen

Goudzwaard, B., Vennen, M. vander, Heemst, D. van, 2007. *Hope in troubled times; A new vision for confronting global crisis*. Baker Academic, Grand Rapids, United States of America, pp. 15-30.

Goudzwaard, B., 2010. Crisistijd. Naar een andere waardering van markt en overheid. Mr. G. Groen van Prinsterer-lezing. ISBN 978-90-71075-12-4.

Hansen, G., Cramer, W., 2015. Global distribution of observed climate change impacts. *Nature Climate Change* 5, 182-185.

Kuiper, R., 2011_a. Wat overheden moeten doen. In R. Kuiper, *Dienstbare Politiek*, Buijten & Schipperheijn *Motief*, Amsterdam, Nederland, pp.99-109.

Kuiper, R., 2011_b. Goed bestuur, dicht bij de burger. In R. Kuiper, *Dienstbare Politiek*, Buijten & Schipperheijn *Motief*, Amsterdam, Nederland, pp.124-138.

Millennium Ecosystem Assessment, 2005. *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. Island Press, Washington, DC.

Paas, S., 2007. Gods dienares. In S. Paas, *Vrede stichten, politieke meditatie*, ISBN 9023921755.

Patz, J.A., Campbell-Lendrum, D., Holloway, T., Foley, J.A., 2005. Impact of regional climate change on human health. *Nature* 438, 310-317.

Rockström *et al.*, 2009. A safe operating space for humanity. *Nature* 461, 472-475.

Vogelaar, M., 2009. *Betutteling. Over de (on)zin van een gepolitiseerd begrip*. Mr. G. Groen van Prinsterer stichting. ISBN 978-90-71075-09-4.

Wright, C.J.H., 2010. The Mission of God's People: A Biblical Theology of the Church's Mission. *Zondervan*, Grand Rapids, hoofdstuk 2.

Zuidervaart, B., 2015, 2 september. Kabinet voert vonnis uit: kwart minder uitstoot in 2020. *Trouw* via: <http://www.trouw.nl/tr/nl/13110/Klimaatverandering/article/detail/4133946/2015/09/02/Kabinet-voert-vonnis-uit-kwart-minder-uitstoot-in-2020.dhtml>

Oh oh, Den Haag

Over de rol van de centrale overheid in de vluchtelingen crisis

Jordi van Kleeff

Samenvatting

Aan de hand van het christelijk-sociale gedachtegoed wordt in dit artikel gezocht naar de valkuilen en lichtpuntjes in de vluchtelingen crisis. In het eerste gedeelte wordt een christelijk-sociale maatschappij- en staatsvisie beschreven waarna deze in confrontatie wordt gebracht met de actualiteit. Vervolgens worden mogelijke oplossingen aangedragen in de vorm van maatschappelijke initiatieven, duidelijkheid vanuit de centrale overheid en de voorzorgeconomie.

"Als het niet werkt, moeten we bereid zijn onze eigen samenleving te beschermen en te zorgen dat dit niet leidt tot ontwrichting van onze verzorgingsstaat. Als de aantallen zo groot worden dat onze welvaartsstaat eronder bezwijkt, dan hebben we een groot probleem."

-Jeroen Dijsselbloem¹

---

¹ Jeroen Dijsselbloem in Redactie politiek (2015, 28 November) Kabinet: Toestroom van vluchtelingen onhoudbaar. Trouw, p.1

Inleiding

Vluchtelingen crisis, migrantenstroom, overvolle asielzoekerscentra; termen als deze zijn al maanden niet meer uit de media weg te denken. Het COA draait overuren en de overheid wringt zich in allerlei bochten om asielzoekers onderdak te geven.² Daarbij is veel onduidelijk geweest over de verantwoordelijkheden van centrale en decentrale overheden en de samenleving zelf.³ Het bovenstaande citaat lijkt te suggereren dat de hoofdtaak van de overheid is om de verzorgingsstaat en de welvaartsstaat te waarborgen. Maar zou dit het doel wel moeten zijn? Wat kunnen we vanuit het christelijk-sociale gedachtegoed zeggen over cases als deze? En, moet de overheid de genoemde rol wel willen spelen of ligt er juist een grote verantwoordelijkheid bij de maatschappij? Wat zou de overheid niet, of juist wel, moeten doen?

Christelijk-sociale maatschappijvisie

In het christelijk-sociale denken is altijd uitgegaan van een heel zelfstandige samenleving, een samenleving gebaseerd op intrinsieke, wederzijdse afhankelijkheid.⁴ Verantwoordelijkheden werden gelegd op een zo laag mogelijk niveau, zo dicht mogelijk bij de burger zelf. Paus Pius XI, die voor het eerst het principe van subsidiariteit definieerde, noemt het zelfs een verstoring van de juiste orde als dingen die door op een lager niveau kunnen worden geregeld worden overgedragen op een hoger niveau.⁵ Daarnaast is er met Abraham Kuyper nadruk komen te liggen op ‘soevereiniteit in eigen kring.’ Deze soevereiniteit houdt in dat binnen kringen of verbanden een zo hoog mogelijke mate van autonomie en vrijheid dient te zijn.⁶ Kuyper onderscheid hier verschillende gezagskringen, onder het gezag van God, namelijk de gezagssfeer van de staat en de gezagssferen van maatschappelijke levenskringen. In beide is het ‘inwonend’ gezag soeverein, wat wil zeggen dat het alleen God boven zich heeft.⁷ Zo bezien wordt er vanuit het christelijk-sociale denken veel verwacht van de burger: er wordt verwacht dat burgers samen leven en werken om het publieke goed te bewaren.⁸ In een christelijk-sociale maatschappij beseft men dat men niet alleen verantwoordelijkheid draagt voor zichzelf maar ook voor de mensen om hen heen. Het is een maatschappij die rekening houdt met zwakte en onzekerheid. In zijn *Politica* zegt Johannes Althusius hierover: “*Om deze reden heeft God zijn gaven ongelijk verdeeld onder de mensen. Hij heeft niet alle dingen gegeven aan een persoon, maar het ene aan de een, het andere aan een ander, zo dat jij mijn talenten nodig hebt, en ik die van jou.*”⁹ Wat kan de burger dan van de staat verwachten?

² Zie onder meer: ANP (2015, 07 November) Onvrede over COA en gesleep met vluchtelingen. <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/4180993/2015/11/07/Onvrede-over-COA-en-gesleep-met-vluchtelingen.dhtml> (geraadpleegd 01/12/15).

³ Havermans, O & Meteren, W van. (2015, 5 December) Haags gedrag zit gemeenten dwars. Trouw, p. 1

⁴ Zie: Buijs, G. (2014). P. 33

⁵ Pius XI (1931) P. 79.

⁶ Kuyper, A. (1899) P.106

⁷ Kuyper, A. (1899) P.104

⁸ Buijs, G (2014)

⁹ Quote Johannes Althusius in Buijs (2014) P.34

Verantwoordelijkheden van de staat

Een van de pijlers van het christelijk-sociale gedachtegoed is dienstbaarheid: de overheid wordt gezien als Gods dienaar. Haar primaire taak als dienaar is zorgen voor publieke gerechtigheid,¹⁰ ofwel sociale rechtvaardigheid.¹¹ Zij spreekt recht als er escalaties dreigen tussen verschillende kringen¹² en zij vult aan waar de maatschappij tekort komt.¹³ Dit betekent dat de overheid wel toeziet op de maatschappij, maar in eerste instantie van de maatschappij zelf te verwachten is dat ze de samenleving in stand houdt. We zien hier dat de overheid een rol op de achtergrond heeft terwijl de maatschappij zelf juist een grote verantwoordelijkheid krijgt. Aan het einde van zijn boek *Vrede stichten* zegt Stefan Paas hierover: “[H]et feit dat de politiek goede dingen doet is niet voldoende reden om de vrijheid van de samenleving te beteugelen. Er zijn zo veel goede dingen die gedaan kunnen worden, maar dat is op zichzelf geen reden om ze door de overheid te laten doen. Overheidsactie moet worden gelegitimeerd als een rechtshandeling, als het verhinderen of bestraffen van kwaad, in zoverre dat een bedreiging vormt voor het common good.”¹⁴ Zo zien we dat in het christelijk-sociale denken de overheid niet zelf verantwoordelijk is om allerlei goede dingen te doen maar dat ze er op toe moet zien dat de maatschappij in al haar verbanden het goede blijft doen. Het dient een overheid te zijn die recht wil doen aan de grote verscheidenheid van sociale relaties, gemeenschappen en instellingen die een samenleving telt.¹⁵ Bij bedreiging van die verscheidenheid komt de publieke gerechtigheid in gevaar en is de overheid genoodzaakt op te treden.

Confrontaties

Volgens de zojuist beschreven staats- en maatschappijvisie zou de vluchtelingen crisis waarschijnlijk op een heel andere manier worden aangepakt dan nu gebeurt. In dit gedeelte zal kort de actualiteit worden gespiegeld met de hierboven beschreven maatschappijvisie.

Verzorgingsstaat als hoogste doel?

Het christelijk-sociale denken over de maatschappij en de overheid is fundamenteel anders dan de idee van de verzorgingsstaat waar de overheid veel doet, regelt en ook veel regels geeft. Het is begrijpelijk dat zeer van de verzorgingsstaat afhankelijke mensen in opstand komen tegen de komst van asielzoekerscentra. Zij zijn namelijk degenen die het hardst geraakt zijn door de economische crises en de daarop volgende bezuinigingsdrift. Hierdoor kan de overheid op dit moment niet de subsidiaire rol innemen, omdat de bevolking gewend is geraakt aan een sturende overheid. Door de verzorgingsstaat zijn juist eigen verantwoordelijkheid en gespreide soevereiniteit de kop ingedrukt. “Onze samenleving lijkt te ver doorgeslagen te zijn naar een beheersingsideaal (...). Rigide regelgeving en inflexibele contracten doen onvoldoende recht aan de dynamiek van de samenleving en laten

¹⁰ Kuiper, R. (2011) P.84-86

¹¹ Klink A. (1990)

¹² Kuyper, A. (1899) P. 106

¹³ Pius XI (1931) o.a. P.80

¹⁴ Paas, S. (2007) P.424

¹⁵ Paas, S(2007) P.419

onvoldoende ruimte voor de betrokkenen om hun eigen verantwoordelijkheid in te vullen."¹⁶ Van Putten en Beekers noemen zo'n overheid die zichzelf steeds meer taken toegeëigend gulzig (in navolging van Willem Trommel).¹⁷ We zien nu een overheid die nog steeds gulzig genoeg is om de verzorgingsstaat te willen bewaken, die gemeenten verplicht tot het opvangen van migranten. Maar, zoals Schaepmann, Nederlands' eerste katholieke politicus, het zo mooi zei: *een oplossing van staatswege is altijd een oplossing op krukken.*¹⁸

Fricie tussen centraal en decentraal

Deze oplossing op krukken kunnen we ook terugzien in de communicatie tussen de centrale en decentrale overheid. Er wordt veel gesproken over vluchtelingen, over waar en hoe ze moeten worden opgevangen, maar dit proces lijkt voornamelijk top-down plaats te vinden. Gemeenten worden plotseling belast met de opvang van honderden vluchtelingen, waardoor vervolgens de plaatselijke bevolking in opstand komt. Waar de centrale overheid een vrij verticalistische houding aanneemt en bepaalde locaties claimt om asielzoekers op te vangen, kiest een decentrale overheid een horizontalistische houding en kan iedereen op lokaal niveau meepraten en meedenken over de opvang van asielzoekers.¹⁹ Beide benaderingen scheppen 'onvoldoende gezonde afstand tussen overheid en samenleving, terwijl juist die afstand de vrijheid van burgers en verantwoordelijkheid en aanspreekbaarheid van gezagsdragers moet tekenen.'²⁰ De eerste benadering doet dat heel duidelijk, de tweede iets subtieler. Het is een goede zaak dat burgers inspraak hebben maar op deze manier is de decentrale overheid in een impasse terecht gekomen tussen centrale overheid en burgers. Het gevaar is dat individuele burgers/ groepen onevenredig veel invloed gaan uitoefenen op de besluitvorming. Dus ook op het horizontale vlak schuilt gevaar. Als we teruggaan naar het subsidiariteitsprincipe van Pius IX zien we hier de verstoring van de juiste orde plaatsvinden. De centrale overheid gaat dingen doen waarmee ze decentrale overheden hindert in het goed uitvoeren van haar taken, met als gevolg veel onduidelijkheid voor de samenleving en voor de vluchtelingen wat vervolgens leidt tot complicaties in het doorvoeren van beleid.

Eeuwige vooruitgang

Vanuit het omschreven gedachtegoed zou je kunnen zeggen dat de samenleving in al haar verbanden en groeperingen geroepen is tot het omgaan met zowel voor als tegenspoed dat zich voordoet. We staan niet alleen in deze wereld maar zijn verbonden met alle mensen: *'de mens wordt uit de mens geboren en hangt krachtens die geboorte organisch met heel het geslacht saam.'*²¹ Onze maatschappij is echter belast met de ideologie van onbeperkte vooruitgang, met als effect dat een ieder die de vooruitgang lijkt te hinderen (senioren, hulpbehoevenden, immigranten, etc.) wordt gezien als een kostenpost - en zo'n probleem moet zo snel, goedkoop en efficiënt mogelijk worden opgelost.²² De frictie bevindt zich op het

¹⁶ Bovenberg L. (2015) P.55

¹⁷ Putten, R. van & Beekers, W. (2014)/ Vgl. dare.ubvu.vu.nl/bitstream/1871/15359/1/Oratie_Trommel.pdf.

¹⁸ Klink A. (1990) P.81

¹⁹ Zie Havermans en van Meteren (2015) Voetnoot 3. Pagina 1.

²⁰ Paas S.(2007) P.374

²¹ Kuyper, A. (1899) P.88

²² Goudzwaard, B. (2009)

vlak van de waarde van het menselijke leven. waar vanuit een christelijk-sociale mensvisie bezien elk leven waardevol is en mensen geschapen in relatie tot elkaar, is in de maatschappij een visie dominant geworden waarin ‘zwakken’ steeds meer worden gezien als een kostenpost die vooruitgang in de weg staat.

Een zelfstandige samenleving en een bescheiden overheid

Hoe zou de migratiecrisis worden aangepakt in een land met een zelfstandige samenleving en een bescheiden overheid?

1. Maatschappelijke initiatieven

Als de overheid haar aanvullende rol weer inneemt zal ze veel meer moeten gaan kijken naar wat er in de maatschappij gebeurt. Maatschappelijke initiatieven om vluchtelingen onderdak, eten, opleiding, werk etc. te geven kunnen dan desgevraagd worden ondersteund. In zijn boek *Vrede stichten* roept Stefan Paas op om ‘*principieel verzet aan te tekenen tegen een verticalistische poging om de samenleving rechtstreeks te ‘besturen’ vanuit de politiek*’.²³ We zien dat dit gebeurt op decentraal niveau. Men komt in opstand tegen politieke besluiten over de plaatsing van vluchtelingen en bouw van asielzoekerscentra. Ook starten maatschappelijke organisaties, kerken, etc. op eigen wijzen met het helpen van vluchtelingen. De centrale overheid zou beide zaken moeten accepteren en er haar voordeel mee doen. Door te luisteren naar de bezwaren die de bevolking kan hebben en goede informatie te geven, kan de rust bewaard worden en door goede initiatieven te ondersteunen kunnen vluchtelingen toch goed worden geholpen.

2. Duidelijkheid

Zoals eerder beschreven vindt er een confrontatie plaats tussen overheid op centraal en decentraal niveau. De realiteit op lokaal niveau is anders dan op televisie wordt voorgespiegeld door bestuurders en politici uit Den Haag.²⁴ Tevens ontstaat er grote onduidelijkheid en psychische schade voor de vluchtelingen die herhaaldelijk van verblijfplaats moeten wisselen. Dit voedt onrust zowel onder de vluchtelingen als onder de bevolking. Niemand weet wat de volgende stap gaat zijn die de overheden ondernemen. Met meer duidelijkheid zouden maatschappij en vluchteling echt zijn geholpen. Wellicht zou het maatschappelijke initiatieven zelfs sterker stimuleren als de centrale overheid zou zeggen dat zij het probleem niet zelf op kan lossen.

3. Voorzorg

Om beter voorbereid te zijn is het van belang om de economie om te vormen naar een *voorzorgeconomie*. Bob Goudzwaard definieert zo’n economie als: “*een economie die de noodzaak van zorg voor de achterblijvenden, de armen, de zieken en de natuur bovenaan de lijst van prioriteiten zet en pas vandaaruit kijkt naar de benodigde en daarbij passende schaal van productie en consumptie.*”²⁵ De actualiteit is dat er vooral *nazorg* gedaan moet worden, omdat er op economisch gebied geen rekening is

²³ Paas, S(2007) P.374

²⁴ Zie Havermans en van Meteren (2015) Voetnoot 3. Pagina 1.

²⁵ Goudzwaard p. 266

gehouden met crises als deze. Daarvan kunnen we leren dat het voor de toekomst belangrijk kan zijn om om te schakelen naar een voorzorgeconomie die crises op kan vangen. Een positief neveneffect daarvan zou zijn dat op deze manier de huidige verzorgings- en welvaartsstaat gemakkelijker kan worden gehandhaafd.

Conclusie

Is het probleem hiermee opgelost? Waarschijnlijk niet. Er is nog een lange weg te gaan voor overheid en samenleving om nieuwe verhoudingen te creëren en te accepteren. De, in dit artikel aangestipte kwestie van vluchtelingenopvang, is niet het grootste probleem. Het grootste probleem is fundamenteel van aard en vraagt van zowel overheid als samenleving om opnieuw te kijken naar de onderlinge verhoudingen. Gezien de gebeurtenissen op deze aarde (oorlogen, milieurampen, stijging van de zeespiegel) zal er voorlopig geen eind komen aan migratie. Bezinning op verantwoordelijkheden is daarom noodzakelijk.

Jordi van Kleeff (1993) studeerde internationaal land- en waterbeheer in Wageningen, in 2014-2015 nam hij namens de Christelijke Studenten Fractie (CSF) zitting in de studentenraad. Momenteel volgt hij vakken filosofie aan de Universiteit Utrecht en is hij werkzaam bij jeugdzorginstelling Intermetzo.

Bronnen

- Bovenberg, L. (2015). Leven met lef: over creatieve vrijheid, gezonde relaties en fundamentele onzekerheid. In D. Bezemer, L. Bovenberg, M. Canoy, & H. Tocopeus, *Economie draait niet om geld* (pp. 41-67). Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief.
- Buijs, G. (2014). *De eeuw van de burger, Mr. Groen van Prinstererlezing 2014*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief.
- Goudzwaard, B. (2009). *Wegen van hoop in tijden van crises*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn motief.
- Klink, A. (1999). *Katholieke staats- en Maatschappijbeschouwing, in Publieke gerechtigheid. Een christen-democratische visie op de rol van de overheid in de samenleving.* .
- Kuiper, R. (2011). *Dienstbare Politiek*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief.
- Kuyper, A. (1899). *Het Calvinisme, Derde lezing*.
- Paas, S. (2007). *Vrede stichten*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Paus, Pius XI. (1931). *Quadragesimo Ann., Encycliek over de sociale leer*.
- Putten, R. v., & Beekers, W. (2014). *Coöperatiemaatschappij*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief.

Christenen helpen christenen?

Marjolein Koster

Samenvatting

Bij christenen en ook bij christelijke politieke partijen is het opkomen voor andere christenen in nood vaak een belangrijk thema. Zo ook in de huidige vluchtelingencrisis. Is dit wel Bijbels verantwoord en praktisch een slimme oplossing? De hoofdboodschap lijkt te zijn dat we hen moeten helpen, zoals we altijd onze naaste horen te helpen. Tegelijkertijd worden wij ook opgeroepen onze geloofsgenoten bij te staan. Sommige politici willen alleen christelijke vluchtelingen opnemen. Vanuit een integratieoogpunt is dit geen slecht argument, zij het voor homogene christelijke gemeenschappen. De Nederlandse samenleving is zo divers dat integratie niet meer draait om het leren van christelijke waarden. In sommige situaties zijn christelijke vluchtelingen extra onderdrukt. Maar we dienen als christenen onze naasten in nood te helpen, of ze nu christen zijn of niet. Juist door onze liefde te tonen, kunnen we het verschil maken in tijden van crisis.

Inleiding

De vluchtelingenproblematiek is urgenter dan ooit. Het probleem verplaatst zich gestaag door de landen van de Europese Unie en uiteindelijk trekken de mannen, vrouwen en kinderen ook richting Nederland. Tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen op 16 september 2015, die grotendeels draaide om de vluchtelingen crisis, beargumenteert Geert Wilders zijn pleidooi tegen vluchtelingen door te zeggen op te komen voor christelijke waarden. Van der Staaij vraagt hem vervolgens om een voorbeeld. Wilders antwoord: “Het opkomen voor je eigen volk²⁶.” De Kamer barst in lachen uit.

Maar laten we eerlijk zijn: zo belachelijk is het voorbeeld van Wilders niet. Hebben Nederlandse christenen, inclusief de christelijke partijen, niet zelf dit beeld bij de heer Wilders gekweekt? Bijbels uitdelen in Roemenië, geld inzamelen voor de zending en aandacht vragen voor christenvervolgelingen zijn activiteiten die hoog staan op het lijstje van goede dingen doen. Ook de ChristenUnie maakte zich schuldig aan het ‘opkomen voor haar eigen volk’. In juli 2014 riep Joel Voordewind op om asiel te verlenen aan Iraakse christenen die verdreven werden door IS²⁷. In augustus datzelfde jaar werd er zelfs een landelijke campagne gestart met de naam #WeAreN²⁸. Door het Nasrani-teken, de naam die moslims gebruiken voor christenen, uit te dragen verklaren christenen zichzelf solidair met geloofsgenoten. Veel christelijke organisaties en ook de ChristenUnie, SGP en een enkel lid van het CDA steunen deze campagne die nog steeds actief is. Inmiddels is de situatie in het Midden-Oosten zo geëscaleerd dat vrijwel iedereen de noodzaak ziet om ook niet-christenen in ons land op te nemen. Feit blijft: christenen helpen vaak christenen. Strookt dit wel met de opdracht tot naastenliefde die wij gekregen hebben?

Vraagstelling: In hoeverre is het verantwoord om als christen(politicus) op te komen voor geloofsgenoten in crisis of oorlog?

Wat valt uit de Bijbel op te maken?

Vluchtelingen zijn van alle tijden. Abraham, Isaak en Jakob zijn alle drie tijdens hun leven gevlucht vanwege hongersnood (Genesis 12:10, 26:1, 42:1-2). Vandaag de dag zouden we hen economische vluchtelingen noemen. Mozes was een politieke vluchteling (Ex 2:11-15), vanwege het feit dat hij een Egyptenaar had gedood. De meest bijzondere vluchteling is Jezus misschien zelf wel. Als baby moest hij vluchten naar Egypte en op het einde van zijn leven moesten zijn volgelingen bij hem vandaan vluchten. Hoe moeten wij als christenen volgens de Bijbel omgaan met vluchtelingen? De Bijbel spreekt vaak over vreemdelingen. Een bekend gedeelte komt uit Leviticus 19:33-34 (NBG): “En wanneer een vreemdeling bij u in uw land verblijft, zult u hem niet onderdrukken. Als een onder u geboren Israëliet zal u de vreemdeling gelden, die bij u verblijft; u zult hem liefhebben als uzelf, want u bent vreemdeling geweest in het land Egypte: Ik ben de HEERE, uw God.” En ook Jezus zegt tegen zijn discipelen: “Ik was een vreemdeling en u hebt mij gastvrij onthaald.” (Mattheus 25:35; NBG). Vaak wordt ook herinnert aan het feit dat Israëlieten zelf als vreemdelingen in Egypte hebben geleefd. Daar werden ze niet goed behandeld, ze weten hoe het niet moet. In

²⁶ Verslag Algemene Politieke Beschouwingen. Gedownload van www.overheid.nl.

²⁷ Kamervraag ‘Christenen in Irak vluchten voor ISIS’.

<http://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/kamervragen/detail?id=2014Z13771&did=2014D27740>

²⁸ <http://wearen.nl/>

Galaten 6:10 (vert. NBG '51) staat: "Laten wij dus, terwijl wij gelegenheid hebben, goeddoen aan allen, maar vooral aan de huisgenoten van het geloof." Geloofsgenoten hebben dus wel voorrang.

Spronk (2007) legt uit dat het woord vreemdeling niet altijd hetzelfde betekent in de Bijbel. Het Hebreeuwse woord *geer* wordt gebruikt voor vreemdelingen die zichzelf hebben aangepast aan de Israëlieten. Dit 'soort' vreemdeling, waarover bijvoorbeeld Leviticus praat, hoort bij het volk en moet ook zo behandeld worden. Daarnaast is er de *nochri*, de buitenlander. Deze vreemdeling wordt als minder behandeld en mag als het ware uitgebuit worden. Als laatste is er nog de *zaar*. Dit is de vreemde die uitgesloten moet worden. Een barbaar, iemand waar je voor moet oppassen. In dit essay is deze laatste variant niet relevant. Daarbij laten de verhalen uit het Oude Testament zien dat van vreemdelingen verwacht wordt dat zij zich aanpassen of in ieder geval de nationale tradities moeten respecteren. Het gaat dan bijvoorbeeld over het niet werken op de sabbat (Exodus 20:10) en andere tekens van het speciale karakter van het (toenmalige) Israël als Godsvolk. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat er ook in Israël in die tijd verschillende godsdiensten bestonden. Jansen (2007) betoogt dat vreemdelingen er in de Bijbel bijzonder slecht vanaf komen. Zo staat er in Klaagliederen 5:2 "Ons erfdeel is tot de vreemdelingen gewend, onze huizen tot de uitlanders." Met andere woorden, de vluchtelingen pakken onze spullen af. Tegenstanders van vluchtelingen in Nederland gebruiken ook vaak dit argument. Vluchtelingen zouden ten koste van hen onderdak, eten en banen krijgen. Een deel van deze argumenten kan ontkracht worden. Kosten voor deze vluchtelingen komen uit het budget voor Ontwikkelingssamenwerking en heeft dus geen invloed op mensen hier. Wellicht is het zo dat veel vluchtelingen (in het begin) in bepaalde banen terecht komen waardoor een bepaalde groep Nederlanders werkloos dreigt te worden. Dit moet dan ook een punt van aandacht zijn voor de Nederlandse regering. Ook het verhaal van Ruth is minder rooskleurig dan het voor sommigen lijkt. Ze krijgt pas een tijdelijke verblijfsvergunning als ze het geloof van de Israëlieten volledig aanneemt. Het mooie hieraan is dat het accent wordt verlegd van etniciteit naar religie en cultuur, wat toen met elkaar samenviel. De contradictie en hardheid zit in de eis tot aanpassing die in de Bijbel erg ver gaat, zelfs verder dan wat extreemrechts Nederland nu van de vluchtelingen vraagt. Andersom lijkt dit niet te gelden. De christenen in Rome pasten zich niet aan de Romeinse gebruiken aan, maar behielden hun eigen godsdienst (Meijer, 2007).

Vreemdelingen vormden in de Bijbel een bedreiging voor de toenmalige Joodse of Mozaïsche geloof. In onze seculiere samenleving waarin bijvoorbeeld de zondagsrust vrijwel verleden tijd is spelen dergelijke argumenten nauwelijks meer een rol. De christelijke waarden waar Geert Wilders naar verwijst lopen geen gevaar doordat moslims ons land binnenkomen. De traditionele christelijke waarden worden al tientallen jaren niet meer breed vertegenwoordigd in ons land.

Lessen uit het verleden

Het Westen lijkt vaak met een soort superieure blik naar de rest van de wereld te kijken. In een interview met *Trouw* legt godsdienstsociologe Woodhead (2015) uit dat IS een retoriek hanteert die zegt dat het Westen al haar waarden verloren heeft. Het is een seculier gebied waarin "Europeanen zich gedragen als de Romeinen in de eindtijd van hun Rijk: decadent,

zonder moraal, zonder religie.” Europa is ook het continent dat in hun ogen nog steeds overwegend christelijk is. Opkomen voor christenen kan daardoor averechts werken. Als wij Westerlingen de christelijke waarden belichamen, is het christelijke geloof in de ogen van IS een heidense godsdienst en daar worden onze geloofsgenoten in die regio voor bestraft. Dit laat zien dat ‘vreemd’ relatief is. Wat vreemd is in onze ogen, is normaal voor de ander.

Daarnaast kunnen we ook leren van de eerdere vluchtelingencrisis in de jaren '90. Ik beperk me hier dan graag tot de praktische overwegingen om zo goed mogelijk met onze nieuwe landgenoten om te gaan. De parallellen met de jaren '90 zijn opzienbarend. Dezelfde problemen en discussies doen zich telkens weer voor. De belangrijkste oorzaak hiervan is misschien wel dat situaties als deze zich niet laten voorspellen en dat het voor politici niet populair is reserves in te bouwen.²⁹ Ook toen werd er gepraat over Europese samenwerking, opvang in de regio en een sobere, maar humane opvang. 20 jaar later zijn we niets verder. Den Haag heeft in de tussentijd stilgestaan, de wereld ging door. Beleid schiet tekort. Wat geweest is, is geweest. De overheid moet zich beter voorbereiden door betere risicoanalyses, doelmatige plannen en moet durven te kiezen reserves op te bouwen.

Opkomen voor minderheden

Is het dan Bijbels of christelijk op te komen voor diegenen die het meest in nood zijn? Christenen in Irak en Syrië hadden het immers nóg moeilijker dan andere vluchtelingen. Toen in augustus 2014 Iraakse jezidi's naar de hoogvlakten van het Sinjargebergte werden gedreven, kwam er ook vanuit de christelijke hoek al snel steun. Een volk dreigt vanwege het geloof te worden uitgeroeid. Het discours leek al snel te kantelen. Niet alleen christenen in het Midden-Oosten hebben het moeilijk. Alle minderheden die verjaagd worden door IS moeten geholpen worden³⁰. Maar ook later weer pleit de ChristenUnie voor speciale aandacht voor christelijke vluchtelingen. In augustus 2015 stelt Joel Voordewind samen met Kees van der Staaij vragen over discriminatie en intimidatie van christenen in AZC's³¹. Al eerder is gezegd dat geloofsgenoten voorrang hebben en het is dan ook zeker niet verkeerd om voor deze mensen op te komen. Psalm 82 leert ons om goed te doen aan de armen en ook aan de verdrukten. Ook sommige homo's worden door medebewoners in hun azc aangevallen. Het zou christenpolitici sieren zich ook hierover uit te laten. Het gaat om te waardigheid van een mensenleven, ongeacht de aard van de discriminatie of onderdrukking.

Overwegingen rondom de actualiteit

De vluchtelingenproblematiek vraagt om een Europese oplossing. Naar aanleiding van de vergaderingen over een Europese verdeelsleutel voor vluchtelingen reageerde de Slowaakse president met de boodschap dat zijn land alleen christelijke vluchtelingen wil opnemen. Verschillende landen zijn hier, in meer of mindere mate uitgesproken, voorstander van. Het is in het belang van zowel de vluchteling als het land waar de vluchteling terecht komt dat de integratie zo goed mogelijk verloopt. Integratie is een vorm van acculturatie waarbij het voor

²⁹ Asielproblematiek herhaalt zich. Het Parool, 10 oktober 2015. <https://blendle.com/i/het-parool/asielpaniek-herhaalt-zich/bnl-par-20151010-5194033>

³⁰ <http://www.christelijknieuws.nl/news/6126/Jo%C3%ABl-Voordewind-in-Irak:-medische-hulp-nodig>

³¹ <http://www.christenunie.nl/k/nl/n37885/news/view/927445/143890/joel-voordewind-meer-doen-aan-intimidatie-christenen-in-azc-s.html#.VltkqfkvfiU>

immigranten belangrijk is om bij te maatschappij te horen, maar er is ook aandacht voor de eigen achtergrond (Berry, 1980). Een nog sterkere vorm is assimilatie, waarbij de eigen achtergrond niet meer belangrijk is. Echter, Nederland is al lange tijd een multiculturele samenleving en er is geen standaardbeeld meer waar immigranten aan kunnen voldoen. Hierdoor is assimilatie al tijden geen optie meer (Green & Staerklé, 2013).

Echter, in het publieke debat lijken de begrippen door elkaar te worden gehaald en beseffen velen niet dat bij het spreken over integratie het behouden van de eigen achtergrond daar een belangrijke rol in speelt. Integratie meetbaar maken is lastig, toch doen verschillende wetenschappers pogingen. Zo onderzocht Dagevos (2001) de integratie van Turken, Marrokkanen, Antillianen en Surinamers in Nederland. Zoals ook uit vele andere onderzoeken blijkt, verloopt integratie makkelijker wanneer de verschillen tussen de culturen kleiner zijn. Voor de huidige vluchtelingenstroom die in Nederland komt zijn de uitdagingen daarom behoorlijk groot. De regering van Slowakije verklaart: “We hebben geen enkele moskee, hoe kunnen ze hier integreren?”³² Ik zeg niet dat ik het hiermee eens ben, maar het is een sterkere beargumentering dan Nederland kan aandragen.

Bovendien hangt integratie ook af van allerlei persoonlijke kenmerken - van nog veel meer factoren. Zo blijkt dat ook opleidingsniveau erg belangrijk is (Houtman, 2000) en blijft het wel of niet beheersen van de Nederlandse taal een cruciale factor. Hoewel de Nederlandse taal ook voor hoog opgeleiden hoog gegrepen is, is bekend dat vooral deze groep hierheen vlucht. Zij spreken veelal wel Engels, wat de integratie zeker zal bevorderen.

Hoewel opvang in de regio vanwege allerlei redenen de voorkeur heeft, moeten we niet onze kop in het zand steken wanneer een klein deel van deze vluchtelingen³³ wel de oversteek waagt. Veel Nederlanders voelen zich, wellicht gevoed door populistische leiders, bedreigd door de groep migranten die nu ons land binnenkomen. De vraag of er daadwerkelijk terroristen of oorlogsmisdadigers tussen deze migranten zitten of niet wordt hier niet behandeld. Het is erg moeilijk, zo niet onmogelijk om dit te onderzoeken.³⁴ Gevoelens en gedachten van de bevolking moeten hoe dan ook serieus genomen worden en mogen daarom ook zeker in dit betoog niet vergeten worden. Het zorgt immers voor toenemende onrust en dat komt ook de immigranten niet ten goede.

Uiteindelijk vluchten deze mensen uit een situatie waar wij als Nederland zelf medeveroorzaker van zijn. De inval van Amerika in Irak in 2004, gesteund door het Nederlandse kabinet van CDA, PvdA en de ChristenUnie (Van Middelkoop, 2012), heeft het land ontwricht. De opkomst van de Islamitische Staat heeft alles te maken met de onrust die toen veroorzaakt is. Ik vind het dan ook onze plicht de puinhopen zoveel mogelijk te helpen opruimen en te proberen mee te bouwen aan herstel voor deze mensen.

³² Volkskrant, 21 augustus 2015. <http://www.volkskrant.nl/buitenland/slowakije-wil-alleen-christelijke-vluchtelingen~a4126170/>

³³ Cijfers van vluchtelingenwerk laten zien dat er in totaal wereldwijd zo'n 60 miljoen mensen op de vlucht zijn. 4 miljoen Syriërs zijn hun land ontvlucht. In de eerste helft van 2015 waren er in Europa bijna 400.000 aanvragen. 73.000 Syriërs kwamen naar Europa. Het zijn vooral de buurlanden, zoals Turkije en Libanon die de vluchtelingen opvangen.

³⁴ Nieuwsuur, 23 september 2015. http://www.npo.nl/nieuwsuur/23-09-2015/VPWON_1241407

Conclusie

De wetenschap, de Bijbel én de actualiteit geven verschillende handreikingen die we kunnen aannemen als we een positie innemen in het huidige vluchtelingendebat. Vanuit de Bijbel kunnen we verschillende lessen trekken als het gaat over het verwelkomen van vluchtelingen. Vanuit de Bijbel leren we dat we vreemdelingen die zich aan onze wetten houden moeten helpen. Als een vreemdeling echt onderdeel wil zijn van de samenleving zal hij zichzelf moeten aanpassen. Ook in Israël toentertijd was dat al een ingewikkelde eis, de bevolking was immers niet homogeen, dus waar moest een vreemdeling zich precies aan aanpassen? Dit aspect speelt ook bij de huidige discussie rondom integratie. Sommige politici houden vast aan het feit dat Nederland een land is met christelijke waarden en normen en dat de islam daar niet in thuishoort. Echter, onze samenleving is erg multicultureel en integratie zal niet meer langs de traditionele lijnen lopen. De diversiteit zorgt ervoor dat ook islamitische vluchtelingen zich thuis kunnen voelen in Nederland.

De felle discussies tussen voor en tegenstanders hiervan zorgen voor een grimmige sfeer die niet achterwege gelaten kan worden in het debat. Echter, de vraag is hier niet of we deze vluchtelingen *kunnen* toelaten. De vraag is: waar komt de woede vandaan en hoe kunnen we meer begrip kweken in de samenleving? Naar mijn mening horen we als christenen een ieder die in nood is te helpen, en niet alleen christenen. Die benadering behoort m.i. ook de pleidooien van christelijke politieke partijen te stempelen, mede na afweging van bovenstaande opmerkingen over de plurale samenleving.

Voor mij geldt het gebod “Heb God lief boven alles en uw naaste als uzelf” zonder twijfel als eerste overdenking. Het ene mensenleven is niet waardevoller dan het andere en wie zijn wij om daarover te oordelen? Bovendien is het Bijbels om de vreemdelingen die zich houden aan onze wetten als gasten te verwelkomen en te behandelen. Op tweede kerstdag verscheen er een nieuwsbericht met de titel “Syrische vluchteling redt drenkeling”³⁵. Ik zie dit als een moderne versie van de gelijkenis van de Barmhartige Samaritaan. Dit is de enige keer dat er expliciet over vreemdelingen gepraat wordt in het Nieuwe Testament. De vreemdeling zelf, die een lage status geniet in de maatschappij, schiet anderen te hulp. Laten we hem als een voorbeeld nemen.

Marjolein Koster (1990) deed de bachelor International Communication and Media en de master Politieke Communicatie. Haar interesses en expertise liggen op het snijvlak van maatschappij, media en de politiek. Ze probeert vanuit haar christelijke visie via de media mensen te beïnvloeden en te sturen naar meer begrip voor de wereld en elkaar.

---

³⁵ NOS, 26 december 2015. <http://nos.nl/artikel/2077278-syrische-vluchteling-redt-drenkeling.html>

Bronnen

Berry, J.W. (1980). Acculturation as varieties of adaption. In A. Padialla, *Acculturation: theory, models and some new findings*, 9-25. Boulder, CO: Westview.

Dagevos, J. (2001). *Perspectief op integratie: over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. The Hague: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Green, E.G.T. & Staerklé, C. (2013). Migration and multiculturalism. In *Oxford Handbook of Political Psychology* (second edition), 852-889,. Oxford: Oxford University Press.

Houtman (2000) *Een blinde vlek voor cultuur. Sociologen over cultureel conservatisme, klassen en moderniteit*, Assen: Van Gorcum.

Jansen, H. (2007). Enerlei wet, Thora akhat. In Noorda, Sijbolt e.a., *De vreemdeling en de Bijbel*, Amsterdam University Press, 15-21.

Meijer, F. (2007). Een nieuw volk, een nieuw geluid. In *De vreemdeling en de Bijbel*, Amsterdam University Press, 72-81.

Spronk, K. (2007). Vriend, vijand en voorbeeld. In *De vreemdeling en de Bijbel*, Amsterdam University Press, 22-29.

Van Dijk, M. (2015, 28 november). ‘Lach IS uit en luister naar gematigden’. *Trouw*, Letter & Geest, p. 10-13.

Van Middelkoop, E. (2012) *Vechten in vredesnaam. De spanning tussen humaniteit en soevereiniteit*. Groen van Prinstererlezing. Amersfoort: WI ChristenUnie.

Maakbaarheid in de bijstand

Monique Jongenburger

Samenvatting

Wanneer iemand een uitkering ontvangt, gaat dit gepaard met een aantal verplichtingen, onder andere het deelnemen aan projecten. Het doel van deze projecten is om gedrag zo aan te passen dat iemand zo snel mogelijk aan het werk komt. Vanuit christelijk-sociaal denken zijn daar vraagtekens bij te zetten. Dit beleid wekt namelijk de illusie dat een leven maakbaar is en dat de overheid het leven van een uitkeringsgerechtigde kan beïnvloeden richting werk. Ten tweede legt dit de gulzigheid van de overheid bloot die steeds verder doordringt in het leven van iemand met een uitkering. Ten derde laat dit zien hoe wantrouwig de overheid richting de burger is. Een christelijk-sociale visie houdt rekening met de verantwoordelijkheid en vrijheid van de mens. De overheid mag er op vertrouwen dat mensen willen werken en hen de vrijheid geven zelf keuzes te maken. Vanuit deze visie mogen we kritisch zijn op de toenemende wetgeving rondom de bijstand.

Inleiding

Zodra iemand een uitkering aanvraagt valt de uitnodiging voor de rechten- en plichtenweek op de deurmat. Tijdens deze week horen de aanvragers waar ze allemaal aan moeten voldoen om recht te hebben op een bijstandsuitkering.

Een deel van deze verplichtingen liggen op het gebied van inlichtingen. Heeft u een relatie? Krijgt u een belastingteruggave? Dit moet direct doorgegeven worden omdat het invloed kan hebben op de hoogte van de uitkering. Mensen moeten bankafschriften van maanden inleveren. Wanneer de gemeente onaangekondigd op huisbezoek komt mogen alle laatjes open worden getrokken. Allerlei instanties zijn verplicht om mee te werken: van café-eigenaren tot elektriciteitsbedrijven.

Het tweede deel van deze verplichtingen ligt op het vlak van gedrag. Wanneer iemand een uitkering heeft worden er allerlei maatregelen ingezet om de keuzes van een uitkeringsgerechtigde te beïnvloeden. Iemand moet een tegenprestatie leveren. Wanneer iemand slordig gekleed is, kan de uitkering gekort worden. Vanaf 1 januari 2016 wordt de taaleis van kracht. Wanneer iemand de Nederlandse taal niet voldoende beheerst, mag de uitkering worden gestopt.

Kortom, we zien een enorme toename aan regeldruk in de sociale zekerheid. In dit essay wil ik hier op ingaan. Ik zal me daarbij richten op het tweede deel van de verplichtingen, de maatregelen om het gedrag van uitkeringsgerechtigden te beïnvloeden. Ik zal dit doen door dit te problematiseren vanuit het christelijk-sociaal denken. Met christelijk-sociaal denken bedoel ik de traditie van het gedachtegoed over politiek en de samenleving gebaseerd op de Bijbel. Onderdeel van deze traditie is dat de mens altijd in relatie staat tot anderen en dat de overheid dienstbaar moet zijn aan de samenleving (Kuiper, 2011). Ik zal eerst ingaan op de diverse projecten en deze bekritisieren om vervolgens in te gaan op een alternatief vanuit deze traditie.

Een casus

Henk, een man van vijftig is jarenlang monteur geweest in hetzelfde bedrijf. Het bedrijf komt de crisis niet te boven en hij wordt ontslagen. Tijdens zijn werkloosheidsuitkering solliciteert hij op elk baantje. Helaas blijkt zijn leeftijd een barrière en uiteindelijk stopt zijn WW. Hij meldt zich voor een bijstandsuitkering. De eerste 28 dagen krijgt Henk echter geen bijstandsuitkering. Hij heeft namelijk een ‘inspanningsverplichting’ om werk te vinden. Pas na deze periode wordt gekeken of hij recht heeft op een uitkering. Daar mag de gemeente acht weken over doen.

Vervolgens mag Henk op werkintake komen. Hier wordt hem verteld dat hij wel zelf naar vacatures moet zoeken en wordt zijn CV beoordeeld. Niet meewerken aan trajecten kan gevolgen hebben voor zijn uitkering. De intaker maakt afspraken met Henk en dit inspanningsplan wordt direct ondertekend. Na vier weken krijgt hij weer een gesprek om te controleren of het inspanningsplan wel is nageleefd (Ombudsman Rotterdam, 2015). Een consulent beoordeelt vervolgens hoe groot zijn afstand is tot de arbeidsmarkt om een geschikt traject te starten. Mensen dicht bij de arbeidsmarkt, krijgen groepslessen over solliciteren en sollicitatiegesprekken voeren. Daarnaast is een onderdeel dat er geveegd moet worden. Hierbij wordt: “een positieve houding en goed humeur verwacht” (Ombudsman Rotterdam, 2015: 42). Het doel is om ritme en algemene vaardigheden op te doen. Een deelnemer van dit

project geeft hierover aan: “En er is ook niets meer om te prikken. Papierprikken is niet erg, maar dit is zo nutteloos” (Ombudsman Rotterdam, 2015: 43).

Mensen die verder van de arbeidsmarkt afstaan, krijgen een ander programma. Dit kan een werkervaringplek zijn of een alternatief. Zo is er het programma ‘Bewegen naar werk’ (Poppenk, 2014). Henk wordt dan gestimuleerd om meer te sporten. Zo wordt hij actiever en krijgt een dagritme. Er zijn ook tuinierprojecten. Wanneer iemand tuiniert, zou iemand namelijk gedrag ontwikkelen waardoor iemand sneller een baan zou kunnen krijgen (Jongenburger, 2015).

Waarom deze casus? Het illustreert iets van het traject van een uitkeringsgerechtigde. Iemand moet bewijzen dat hij of zij genoeg doet om werk te vinden en er zijn diverse projecten om iemand de goede kant op te bewegen. Hoewel de bedoelingen goed kunnen zijn, leggen het traject en de diverse projecten wel iets bloot over van de aannames in het bijstandsbeleid.

Maakbaarsheidspretentie

Diverse projecten rondom bijstandsgerechtigden hebben als doel om gedrag te veranderen en te zorgen dat mensen zo snel mogelijk aan het werk komen. Van Eijck (2015c), criminologe en stadssociologe, noemt deze methode ‘psychodwang’. Ze haalt daarbij het artikel aan van onderzoekers Friedli en Stearn (2015 in van Eijck, 2015c). Uit hun onderzoek blijkt hoe bij de activering van uitkeringsgerechtigden in Britse overheidsprogramma’s positieve psychologie wordt ingezet. Het idee achter psychodwang is dat mensen in een uitkering zitten omdat ze ongemotiveerd zijn en verkeerde emoties hebben. Deze houding moet dan ook worden aangepast.

Allereerst is de het de vraag of deze projecten daadwerkelijk de baankans vergroten. Helpt het Henk om eens per week een dag papier te prikken? Of zou het hem helpen om meer te sporten? Een tweede vraag is of het gerechtvaardigd is om werkloosheid te koppelen aan gedrag. Is werkloosheid het gevolg van het maken van slechte keuzes? Wat doet dit met de mensen die een uitkering ontvangen? In het rapport van de Ombudsman Rotterdam (2015:64) staat hierover:

Veel uitkeringsgerechtigden klagen dat de indruk wordt gewekt dat ze er zelf schuld aan hebben dat ze geen betaald werk hebben: “Als hun CV, hun pitch of hun houding beter was dan hadden ze vast wel werk”. Uitkeringsgerechtigden hebben echter het idee dat er te weinig banen zijn en vinden dat de negatieve beeldvorming hun geen recht doet. “Het kan iedereen overkomen”.

Het idee dat het iedereen kan overkomen, komt echter niet tot uiting in bijstandsbeleid. Hierin komt juist de neoliberale gedachte naar voren dat we onszelf kunnen ‘maken’. Degene die wel werk hebben, hebben beter hun best gedaan. Werklozen moet geleerd worden hoe ze een goede werknemer kunnen zijn. Dit laat de maakbaarheidpretenties van de overheid zien. Daarnaast wordt in dit beleid de obsessie op economische participatie zichtbaar. Het is van belang dat bijstandsgerechtigden zo snel mogelijk tot economisch nut zijn voor de samenleving. De overheid stimuleert bijvoorbeeld niet andere vormen van participatie zoals het helpen van bureaus.

Het neoliberale beleid past echter niet in een beeld dat God de schepper is en het leven in zijn hand is. De overheid kan deze levens niet maken. Daarnaast is er weinig ruimte voor pech of ziekte. Zaken die juist onderdeel zijn van het leven wat ons gegeven is. Tot slot haalt dergelijk beleid de aandacht weg van het feit dat er structurele werkloosheid is en dat niet iedereen dezelfde kansen heeft op een baan.

Gulzige overheid

Vanuit een geloof in maakbaarheid, wordt de overheid ‘gulzig’. Trommel (2009:7), hoogleraar beleid- en bestuurswetenschappen aan de Vrije Universiteit Amsterdam, gebruikt deze term en zegt hierover:

Verwaarlozing van jonge kinderen, slechte loopbaankeuzen, ongezond eten, de kantjes eraf lopen, frequent kroegbezoek, te weinig bewegen, te veel op internet leven, niet je best doen op school, de Nederlandse taal niet leren, je tijd verlummelen, de wereld rondzeilen: al deze en nog vele andere zaken kunnen de nationale welvaart schade berokkenen en behoren dus tot het jachtgebied van de *New Welfare* programma's.

De mens moet immers economisch productief zijn. Iemand met een uitkering is niet productief en kost de samenleving ook nog eens veel geld. Het is daarom niet meer dan logisch dat dit beleid juist rondom mensen met een uitkering lijkt te floreren.

Trommel (2009:10) noemt een staat die op een dergelijke manier gedrag wil beïnvloeden ‘hoogmoedig en overambitieuw’. Hij is niet de enige denker die zich verzet tegen de ‘gulzige’ overheid. Kuiper, een van de grondleggers van de christelijke politiek, waarschuwt hier al voor. In zijn theorie, soevereiniteit in eigen kring, benadrukte Kuiper dat elke kring zijn eigen gezag heeft. De samenleving bestaat uit diverse verbanden, een gezin, een bedrijf of kerk. De overheid is slechts één van die vele verbanden en staat niet boven de anderen verbanden. De overheid staat dus in dienst van de samenleving en mag niet te veel indringen in het gezag van andere kringen. Zo mag de overheid bijvoorbeeld niet bepalen of een kind naar een religieuze of openbare school gaat (Beekers en Van den Berg, 2013 en Kuiper, 2011).

De overheid heeft dus een coördinerende functie en de taak op het recht te handhaven zodat de verschillende kringen naast elkaar kunnen functioneren. Bij deze traditie hoort ook het subsidiariteitsbeginsel. Dit beginsel houdt in dat lagere kringen verantwoordelijkheid moeten krijgen om uit te voeren wat zij zelf kunnen doen (Van Putten en Beekers, 2014). Mensen moeten dus de kans krijgen om beslissen te kunnen nemen over keuzes die zij zelf kunnen maken. Dit geeft hen verantwoordelijkheid en regie. Wanneer de overheid invloed uitoefent op het leven van uitkeringsgerechtigden zoals hierboven beschreven, gaat dit voorbij aan het gezag van de eigen kring en de autonomie van de mens.

Tot slot laat dit beleid wantrouwen zien vanuit de overheid naar de mens. Mensen moeten bewijzen dat ze echt willen werken, voldoende solliciteren en zichzelf nuttig maken voor de samenleving. Zo is de tegenprestatie nu verplicht terwijl 75% van de bijstandsgerechtigden al vrijwilligerswerk deed voor de invoering van deze wet (Woestenburg, 2014). Waar is deze verplichting dan voor nodig? En waarom mogen mensen niet zelf bepalen waar en hoe ze dit willen doen?

Dit wantrouwen wordt ook zichtbaar in kleinere zaken. Bijstandsgerechtigden krijgen bijvoorbeeld sportbonnen of bonnen voor een nieuwe koelkast (Van Eijck, 2015a). Dit om te voorkomen dat geld verkeerd besteed zal worden. Een ander voorbeeld is het ‘kindpakket’, een geldbedrag per schoolgaand kind. Ouders mogen uitgaven doen voor hun kind en moeten de bon met een beschrijving inleveren. De consulent bepaalt of dit geld juist besteed is en keert daarna pas geld uit.

Dit laat wantrouwen zien, maar ook hoe keuzes rondom het uitgeven van geld worden beïnvloedt.

Barmhartige houding

Christelijke politieke partijen hebben zich in eerste instantie verzet toen de Bijstandswet werd ingevoerd (Beekers en Van den Berg, 2013). Solidariteit zou georganiseerd moeten worden binnen gezinnen en kerken, niet door de staat. De gedachte was dat we verantwoordelijk zijn voor elkaar binnen een verband. In onze huidige maatschappij is een dergelijke solidariteit echter lastig te organiseren. Niet iedereen is onderdeel van een duidelijke kring en niet elke kring heeft de middelen om andere leden te onderhouden. Hoewel ik de eerste weerstand begrijp vanuit de christelijk-sociale politiek, zou ik dan ook niet willen pleiten voor een afschaffing van de bijstand. Ik zou wel willen pleiten voor meer eigen verantwoordelijkheid en vrijheid voor bijstandsgerechtigden.

Allereerst kan de overheid het leven van bijstandsgerechtigden niet ‘maken’. Vanuit de christelijk-sociale traditie mag er ruimte zijn voor het besef dat het leven niet in onze handen is. Soms kan iemand geen baan vinden. Juist omdat we verantwoordelijk zijn voor elkaar, mogen we elkaar ondersteunen in deze tijden. We mogen daarbij barmhartig zijn en elkaar respectvol en gelijkwaardig behandelen.

Ten tweede breekt het beleid in op de vrijheid van de bijstandsgerechtigden. De mens heeft recht op regie. Wanneer er geld beschikbaar is voor een kind, mag de ouder de vrijheid krijgen dit naar eigen inzicht te besteden. Wanneer een tegenprestatie wordt verwacht, mag iemand zelf een tegenprestatie aandragen. Op deze manier worden de talenten van mensen serieus genomen. Waarom zou iemand gedwongen worden op papier te prikken in een schone wijk, als iemand talenten heeft op het vlak van lesgeven? Het huidige beleid laat weinig ruimte voor eigen keuzes op dit gebied.

Ten derde laat wantrouwen zien. Uit diverse onderzoeken blijkt dat het geven van geld aan mensen in armoede niet leidt tot luiheid of afhankelijkheid (Bregman, 2015). Mensen willen over het algemeen graag werken en besteden hun geld op een verantwoorde manier. Toch blijft het bijstandsbeleid ingericht op het tegendeel en de uitzonderingen. Hoeveel geld zou het schelen als niet elke uitgave voor een kind gecontroleerd zou worden? Hoeveel geld zou het schelen als er niet bij instanties moet worden nagegaan of iemand misschien fraudeert? Van het totaal aan fraudegevallen vindt slechts 1,3% plaats binnen de sociale zekerheid (Woestenburg, 2014). Bijkomend voordeel zou zijn dat uitkeringsgerechtigden meer tijd en energie kunnen steken in zaken zoals een baan zoeken in plaats van in het volgen van bureaucratische regelgeving. De overheid mag meer vertrouwen hebben dat mensen zelf verantwoordelijkheid willen nemen voor hun leven.

Bovenal zou ik willen betogen dat het van belang is dat er aandacht komt voor deze regeldichtheid. Op het vlak van sociale zekerheid zijn er nog weinig geluiden over een

terugtrekkende overheid. Ik zie het als taak voor een politieke partij om vanuit het christelijk-sociaal denken om een tegengeluid te laten horen op dit gebied. Mensen met een uitkering zouden meer vrijheid en verantwoordelijkheid mogen krijgen om hun eigen beslissingen te maken. De reden dat de overheid hen een vangnet biedt zou niet voldoende mogen zijn om zo ver in te dringen in hun levens.

Monique Jongenburger MSc (1989) studeerde Internationale Ontwikkelingsstudies aan de Wageningen Universiteit en richtte zich tijdens haar afstuderen op minimabeleid. Op dit moment is ze werkzaam op het klantcontactcentrum van de gemeente Ede waar ze dagelijks hoort waar burgers tegenaan lopen binnen het sociaal domein.

Bronnen

Beekers, W.P. en B. Van der Berg, *Achter de schutting. Kansen na de decentralisaties* (WI ChristenUnie; Amsterdam 2013).

Bregman, R., (2015, 30 november). *Nieuw onderzoek toont aan: van een uitkering word je helemaal niet lui.* Geraadpleegd op 30 november 2015 van <https://decorrespondent.nl/3694/Nieuw-onderzoek-toont-aan-van-een-uitkering-word-je-helemaal-niet-lui/281342826952-480e8292>

Eijk, G. Van, (2013, 15 november). *Schuld en boete in de participatiesamenleving.* Geraadpleegd op 29 november 2015, van <https://classinjustice.wordpress.com/2013/11/15/schuld-en-boete-in-de-participatiesamenleving/>

Eijk, G. Van, (2013, 20 december). *Uiterlijk en de sociale kloof.* Geraadpleegd op 29 november 2015, van <https://classinjustice.wordpress.com/2013/12/20/uiterlijk-en-de-sociale-kloof/>

Eijk, G. Van, (2015a, 3 april). *Liever een flatscreen dan een koelkast.* Geraadpleegd op 29 november 2015, van <https://classinjustice.wordpress.com/2015/04/03/liever-een-flatscreen-dan-een-koelkast/>

Eijk, G. Van, (2015b, 19 juni). *Twee tandenborstels en halve vrijheid.* Geraadpleegd op 29 november 2015, van <https://classinjustice.wordpress.com/2015/06/19/twee-tandenborstels-en-halve-vrijheid/>

Eijk, G. Van, (2015c, 23 oktober). *De tegenprestatie en de psychodwang van de sociale dienst.*

Geraadpleegd op 29 november 2015, van <http://sargasso.nl/de-tegenprestatie-en-de-psychodwang-van-de-sociale-dienst/>

Jongenburger, M. *'Gij zult participeren'. Een discoursanalyse van moestuin-projecten voor minima in Nederland* (Masterthesis). Sociologie van ontwikkeling en verandering, Faculteit sociale wetenschappen, Wageningen Universiteit.

Kamerman, S., (2015, 15 juli). *Uitkering? Ga maar prikken*. Geraadpleegd op 29 november 2015, van <http://www.nrc.nl/handelsblad/2015/07/15/uitkering-ga-maar-prikken-1514868>

Kuiper, R., *Dienstbare politiek* (WI ChristenUnie; Amsterdam 2011).

Ombudsman Rotterdam, (2015, 28 mei). *Het pad naar werk.....niet geplaveid, wel schoongeveegd!*
Onderzoek naar de praktijk van re-integratie in het kader van de Wet werk en bijstand. Geraadpleegd op 30 november 2015 van <http://ombudsmanrotterdam.nl/wp-content/uploads/2015/05/Rapport-re-integratie-ombudsman-Rdam-28-5-2015.pdf>

Poppenk, S. (2014, 9 september). *Sportend de bijstand uit?* Geraadpleegd op 30 november 2015 van <http://www.eo.nl/ditisededag/reportage/aflevering-detail/sportend-de-bijstand-uit/>

Putten, R.J. van en W. Beekers. *Coöperatiemaatschappij. Solidariteit organiseren in de eenentwintigste eeuw* (WI ChristenUnie; Amsterdam 2014).

Trommel, W.A., *Gulzig bestuur* (oratie; Den Haag 2009).

Woestenburg, T., (2014, 16 september) *Lessen uit een havenstad: zo bestrijd je werkloosheid dus niet*. Geraadpleegd op 30 november 2015 van <https://decorrespondent.nl/1751/Lessen-uit-de-havenstad-zo-bestrijd-je-werkloosheid-dus-niet/137726493157-696bc340>

De acceptatie van tragedie in het veiligheidsbeleid van de ChristenUnie

Judith Jansen

Veiligheid: een thema in de Nederlandse samenleving dat na elke tragedie, groot en klein, weer volop aandacht krijgt van burgers en politici. De ChristenUnie neemt dit onderwerp serieus door standpunten in te nemen als ‘meer blauw op straat’ en ‘meer internationale samenwerking om terrorisme te bestrijden’. Daarnaast heeft de partij met Beatrice de Graaf een expert in huis die helpt om een nieuwe visie te ontwikkelen op veiligheid die breder is dan alleen het nationaal en Europees perspectief. De invloed die regionale ontwikkelingen hebben op burgers wereldwijd, maakt de urgentie voor een dergelijk nieuwe kijk hoog. Tegelijkertijd is het van belang om de acceptatie van ongeluk en tragedie hierbij te betrekken. Zo kan de ChristenUnie een tegengeluid laten horen in het heersende discours dat de samenleving volledig maakbaar is en dat alle risico’s kunnen worden uitgesloten.

Het besef dat risico en lijden bij deze wereld horen, is niet een gedachte die slechts in christelijke milieus vorm krijgt. Zo constateren drie wethouders van VVD, PvdA en CDA van de gemeente Den Haag in een interview met NRC Handelsblad uit 2006 dat risico’s vroeger veel meer onderdeel van het leven uitmaakten dan nu. Risico’s worden niet meer geaccepteerd door mensen, die door gewenning aan de verzorgingsstaat vervolgens de overheid als schuldige zien van ongeluk. Op deze wijze ontstaat voor overheden de neiging om risicomijdend beleid op te stellen om de wens van de burger te vervullen. In een rapport door luchtvaartdeskundigen Baksteen en Drenth wordt eveneens opgemerkt dat de wereld fundamenteel onvoorspelbaar is.

De wil om tragedie uit te bannen heeft meerdere oorzaken, maar de belangrijkste reden is afkomstig uit de verlichting. Door middel van ratio, technologie en regelgeving kon de mens zelf zijn lot bepalen in plaats van overgeleverd te zijn aan de loop van de geschiedenis. In eerste instantie werd deze radicale opvatting alleen toegepast op de natuur, maar uiteindelijk werd ook de maatschappij en de burger zelf onderdeel van het maakbaarheidsgehoof. Bovendien kregen mensen de mogelijkheid om hun eigen normen en waarden te bepalen en om zichzelf te ontplooien, wat als een toename van vrijheid werd beschouwd. Dit zorgde echter voor meer risico’s, omdat grensoverschrijdend gedrag eenvoudiger te vertonen was nu deze zelfde grenzen verdwenen. Hier wordt de paradox van maximale veiligheid en maximale vrijheid (idem) zichtbaar die vandaag de dag toch zo algemeen gewenst is.

De ChristenUnie kan in deze dynamische samenleving een verstandig en eigen geluid laten horen, om veiligheidsutopiën (idem) te relativiseren. Dit geluid begint met de notie dat de wereld gebroken is en een God nodig heeft die haar weer heelt. Nu kunnen beide erkenningen voor veel burgers in deze seculiere tijd een brug te ver zijn. Het besef dat de historische en hedendaagse toestand van de wereld waarin ellende en dood aanwezig zijn niet gewenst is, zal

bij veel mensen aanwezig zijn. Om jezelf vervolgens als medeplichtige te zien aan de ellende en de verlossing hieruit buiten jezelf te zoeken (bij een aloude God nota bene), is geen populaire wending in een neoliberale maatschappij als de Nederlandse, waar het individu en zijn eigen geluk de hoogste idealen zijn. De eenzaamheid die een dergelijk idee echter impliceert en de druk die het oplevert om te slagen in het leven op eigen kracht, zijn van onmenselijke omvang. Daarom is een geestelijke lastenverlichting nodig. Een verlichting die gegrondvest is op het geloof dat verdriet, ongeluk en tragedie bij de wereld horen zoals zij nu is. Een verlichting die de barst in de dingen erkend in plaats van probeert weg te moffelen in schemerig licht.

Concreet kan deze houding van erkenning van tragedie impliceren dat genomen veiligheidsmaatregelen waarvan de effectiviteit niet bewezen is (zoals grootschalige opslag van persoonsgegevens om terroristische aanslagen te voorkomen) kritisch worden gezien. Dit geldt eveneens voor beleid dat het werk van professionals bemoeilijkt, bijvoorbeeld in de zorg. Daarnaast is het van belang om het huidige standpunt om rechtstatelijke beginselen niet op te rekken in de strijd tegen terrorisme en radicalisering, te behouden en niet te verliezen door de waan van de dag. Met een ontspannen attitude tegenover risico en ongeluk draagt de ChristenUnie namelijk bij aan meer vertrouwen van burgers in elkaar die van potentiële kwaadwillenden veranderen in medemensen.

Judith Jansen (1992) is student Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam en heeft een studie Management Toerisme afgerond aan de NHTV Breda. Bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2014 stond zij op de kieslijst voor ChristenUnie Woerden.

Bronnen

Baksteen, B. en Drenth, M. (2014). Luchtvaartprocessen als rolmodel: De rode draad voor een domein overstijgend perspectief op veiligheid? *Dutch Expert Group Aviation Safety*.

Geraadpleegd op 29 december 2015 via

http://www.wrr.nl/fileadmin/nl/Presentaties/Consistent_maatwerk/DEGAS_Luchtvaartprocessen_als_rolmodel.PDF.

Boutellier, H. (2006). De veiligheidsutopie: Over vitaliteit, bescherming en burgerschap. In *Erasmus-Descartes Conferentie veiligheid en vrijheid*, 24: 131-143. Geraadpleegd op 29 december 2015 via

<http://www.kuleuven.be/emeritiforum/em/Forumgesprekken/2008-2009/190209/de-veiligheidsutopie-h-boutellier.pdf>.

De Graaf, B. (2010). Veilig wonen in een glazen huis? ‘Securitisering’ van de samenleving en het welzijn van het volk. In G.J. Spijker (red.), *Vrijheid. Een christelijk-sociaal pleidooi* (pp. 166-180). Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

Scott, J.C. (1998). *Seeing like a state: how certain schemes to improve the human condition have failed*. New Haven: Yale University Press.

Spufford, F. (2013). *Dit is geen verdediging! Waarom het christendom ondanks alles verrassend veel emotionele diepgang heeft*. Utrecht: Uitgeverij Ten Have.

Stokmans, D. (2006, 1 april). Samenleving moet meer risico’s accepteren. NRC Handelsblad. Geraadpleegd op 29 december 2015 via

<http://www.nrc.nl/handelsblad/2006/04/01/samenleving-moet-meer-risicos-accepteren-11106313>

Wijnberg, R. (2015, 15 april). We zijn verleerd hoe je tragedie tolereert. De Correspondent.

Geraadpleegd op 30 december 2015 via <https://decorrespondent.nl/2674/We-zijn-verleerd-hoe-je-tragedie-tolereert/319535812288-1546c7fc>.

Schepselen in een gebroken wereld

Greet Schuurman

Samenvatting

Door middel van genetische selectie en manipulatie bestaat de mogelijkheid om ziekte al voor de zwangerschap en conceptie uit te sluiten. Daar kleven vanuit theologisch-ethisch oogpunt nogal wat bezwaren aan. Uiteindelijk wijst de genetica ons alleen maar op datgene dat we via de genetica zo graag ontkend zien: we hebben onze gezondheid niet zelf in de hand.

Inleiding

“Zoek en vervang gen met Crispr/Cas9”, kopte het Nederlands Dagblad op 1 december jl. Met deze nieuwe techniek kan DNA sneller, nauwkeuriger en goedkoper worden aangepast. Deze techniek kan onder meer worden ingezet voor genterapie op kiemcellen; die maakt het niet alleen mogelijk ziekten te voorkomen, maar ook om de mens te verbeteren. Het is goed ziekten te voorkomen en te genezen. De genetica biedt ons echter de illusie dat wij zelf onze gezondheid naar onze hand kunnen en mogen zetten, met de middelen die de gentechnologie daarvoor biedt. Zowel het mogen als het kunnen is een illusie. Met het aanpassen en selecteren van embryo's gaan we ver buiten ons boekje.

Het spreekt vanzelf dat het genezen en voorkomen van ziekten op zichzelf iets ontzettend moois is. In de christelijke traditie spreken we wel van ‘rentmeesterschap’ als het gaat om de zorg voor de schepping. De auteurs van *Toetsen en begrenzen* leggen die taak uit als: bewerken, bewaren, beschermen en helen. Met name het ‘helen’ suggereert dat we de gebrokenheid van de schepping (e.g. ziekte) niet hoeven accepteren, maar daar iets aan mogen doen. Zolang we ons realiseren dat wij die gebrokenheid niet ongedaan kunnen maken. Het doel dat men zegt voor ogen te hebben met de genetica – het voorkomen van ziekten – is dan ook nobel te noemen. Maar geldt dat ook voor de middelen die daarvoor gebruikt worden?

Om een beeld te schetsen van genetische selectie in een vroeg stadium begin ik dit essay met twee vormen van selectie die plaatsvinden vóór de zwangerschap. Daarop geef ik een kort commentaar vanuit ethisch oogpunt (de grenzen van ons mogen). Vervolgens ga ik in op de reden dat we zo op onze gezondheid focussen. In hoeverre is die focus nuttig, dan wel kwalijk (de grenzen van ons kunnen)? Ik sluit af met een overweging op de grenzen van onze verantwoordelijkheid in Gods schepping.

PGD en kiemtherapie

Verschillende testen wijzen uit of een ongeborn kind een verhoogde kans heeft op een genetische afwijking. Al vóór de zwangerschap en zelfs al vóór de bevruchting kan de kans op een kindje met een genetische ziekte worden uitgesloten. Voorbeelden van genetische procedures die dit mogelijk maken zijn pre-implantatie genetische diagnostiek (PGD) en genterapie op kiemcellen, of: kiemtherapie.

Pre-implantatie genetische diagnostiek

PGD maakt het mogelijk embryo's zeer vroeg, zelfs vóór plaatsing in de baarmoeder, te onderzoeken op de kans op een bepaalde genetische ziekte. Het traject is een combinatie van genetisch onderzoek en in vitro fertilisatie (IVF). Via een hormonale behandeling worden de eierstokken gestimuleerd eicellen te produceren, waarna er een punctie van die eicellen plaatsvindt. In een laboratorium worden de eicellen op een glaasje bevrucht. Na drie dagen wordt er bij de embryo's een cel afgenomen, die gebruikt wordt om te onderzoeken of het embryo het zieke gen met zich meedraagt. Is dat met zekerheid niet het geval, dan worden de embryo's in de baarmoeder geplaatst of ingevroren voor een eventuele latere zwangerschap. De overige embryo's worden vernietigd of gebruikt voor onderzoek.³⁶

³⁶ Freya, vereniging voor mensen met vruchtbaarheidsproblemen. (2015, januari). Opgehaald van [www.freya.nl: https://www.freya.nl/web_folders/folder13.php](https://www.freya.nl/web_folders/folder13.php)

Gentherapie op kiemcellen

Een andere manier om een erfelijke ziekte al zeer vroeg uit te sluiten, is via gentherapie op kiemcellen (ei- en zaadcellen). Hierbij wordt er gezond (gekloond) DNA-materiaal ingebracht, dat in de meeste gevallen dominant is over het recessieve gen dat de ziekte veroorzaakt. Door middel van kiemtherapie verandert het genetische materiaal van zowel de kinderen als het verdere nageslacht van deze ouders. Daarmee zou de ziekte volledig uit de betreffende familie worden weggevaagd.

Waardevol leven

Bij zowel PGD als kiemtherapie zijn embryo's essentieel voor de uitvoering van de techniek en het onderzoek daaraan voorafgaand. Bij PGD worden zieke embryo's vernietigd of gebruikt voor verder onderzoek. Bij kiemtherapie worden embryo's bovendien gekloond. Een belangrijke vraag is dan ook wat de waarde is van een embryo, ook als het gaat om enkele cellen, of voordat het embryo in de baarmoeder is ingenesteld. Spreken we dan al van leven, van een persoon? Of is het dan slechts een klompje cellen? Het antwoord op die vraag is van groot belang voor een ethisch antwoord op technieken als PGD en gentherapie op kiemcellen.

Stanley Hauerwas³⁷ zegt hierover dat elk embryo op zijn minst de potentie heeft om uit te groeien tot een mens, en daarom als dusdanig behandeld moet worden. Of, zoals verwoord in *Toetsen en begrenzen*, “[i]eder embryo bergt het geheim van het Scheppingswerk van God die een nieuw menskind in het leven roept dat we niet mogen instrumentaliseren en opzettelijk vernietigen.”³⁸ Vanuit deze gedachte kan het niet bestaan dat embryo's, ziek of gezond, worden vernietigd, of gebruikt voor onderzoek. Dat druist hard in tegen de waardigheid van alle leven. Het past de ChristenUnie dan ook op te komen voor dit zwakke, weerloze en kwetsbare leven, zelfs als dat nog niet in de baarmoeder is ingebracht.

Ook is het goed op te komen voor de waarde van leven van toekomstige generaties. Het medisch verloop van die levens kunnen we overzien als we gekloond materiaal inbrengen in het DNA van onze kinderen.³⁹ Over wat de door gentherapie ingebrachte nieuwe, gekloonde cellen op termijn doen in het menselijk lichaam, is weinig bekend.⁴⁰ Zo zijn er door kiemtherapie misvormde dieren geboren. We moeten dus voorzichtig met deze technieken omgaan; voor onszelf én voor ons nageslacht.

Gezondheid beheerst de mens

Zoals gezegd, is het streven naar het genezen van ziekten op zichzelf nobel. Met genetische techniek kunnen we bepaalde ziekten dus zelfs (blijvend) uitsluiten. Het bestaan van deze

³⁷ Hauerwas, S. (2010). *Een robuuste kerk*, 214. Zoetermeer: Boekencentrum Uitgevers.

³⁸ Jochemsen, H. (red) (2000). *Toetsen en begrenzen*, 196. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

³⁹ Jochemsen, H. (red) (2000). *Toetsen en begrenzen*, 186. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

⁴⁰ *Toetsen en begrenzen*, 46-51, geeft een scala aan voorbeelden die uitwijzen dat het niet altijd klopt dat de erfelijke informatie in ons DNA onze eigenschappen bepaalt. Als we voor de korte termijn al niet zeker weten hoe (verandering van) ons DNA onze eigenschappen beïnvloedt, dan zeker niet voor de lange termijn.

technieken zegt iets over motieven en verwachtingen die leven in onze samenleving.⁴¹ We stellen hoge eisen aan onze gezondheid. “Zonder veel overdrijving kan gesproken worden van een gezondheidscultus,” stellen Jochemsen et al.⁴² In zijn oratie ‘Wie kennis vermeerdert’ stelt prof. dr. Theo Boer bovendien:

We stevenen af op een samenleving waarin burgers hun leven ondergeschikt maken aan twee hogere doelen: gezondheid en veiligheid, en dat ze elkaar op straffe van uitsluiting en marginalisering in een keurslijf dwingen om die doelen te realiseren. Doelen die boven elke twijfel verheven zijn in een seculiere maatschappij die het juk van de religie heeft afgeworpen, en zich in plaats daarvan onderwerpt aan de ge- en verboden van de overheid en deskundigen.⁴³

Waarom is gezondheid zo belangrijk voor ons geworden? Wat maakt dat er zo weinig ruimte is voor ziek zijn? Ziek zijn maakt ons geduldig, leert Augustinus ons.⁴⁴ Ziek zijn maakt vaak betere mensen van ons. Maar onze focus op gezondheid maakt van lijden, ziekte en dood het ergste kwaad.⁴⁵ Waar komt die focus vandaan? Volgens de website van het Sociaal-Cultureel Planbureau zijn werk, inkomen en woning zaken waaraan veel mensen hun geluk afmeten.⁴⁶ Voor een goede woning hebben we inkomen nodig, voor een inkomen werk, en voor een baan gezondheid. We lijken van onze gezondheid afhankelijk te zijn geworden voor ons individueel geluk. Maar God heeft ons geschapen met een ander doel: in relatie tot en ten dienste van Hemzelf en elkaar. Laten we er daarom voor waken mens en dier aan te passen aan de eisen van de consumptiemaatschappij, en de samenleving afstemmen op de mogelijkheden en eigen aard van mens, dier en (overige) natuur.⁴⁷

Gebroken wereld

Het uitsluiten van bepaalde erfelijke ziekten betekent geenszins dat we een leven zonder ziekte of lichamelijk gebrek kunnen verwachten. Als gevolg van de zondeval leven we in een gebroken wereld. In die wereld hebben we te maken met ziekte, lijden en sterven. Ook via de genetische wetenschap zal dat niet veranderen. Het is belangrijk om te beseffen dat wij onze

⁴¹ Jochemsen, H. (red) (2000). *Toetsen en begrenzen*, 194. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

⁴² Prof. G.A. Lindeboominstituut. (1992). *Christelijke oriëntatie in medisch-ethische onderwerpen*, 31. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

⁴³ Boer, T. (2015, juni 8). 'Wie kennis vermeerdert', 34-35. Kampen: Theologische Universiteit Kampen.

⁴⁴ Boer, T., & Groenewoud, S. (2011). *Vroegchristelijke denkers en hedendaagse zorgdilemma's*, 31. Den Haag: ZonMw.

⁴⁵ Jochemsen, H., & Glas, G. (1997). *Verantwoord medisch handelen*, 49. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

⁴⁶ Sociaal en Cultureel Planbureau. (sd). *Geluk*. Opgehaald van Sociaal en Cultureel Planbureau: <http://www.scp.nl/Geluk>

⁴⁷ Jochemsen, H. (red) (2000). *Toetsen en begrenzen*, 89-90. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

gezondheid niet volledig kunnen beheersen. Het hangt niet alleen af van onze genencombinatie of wij zorgbehoevend en afhankelijk worden. “Zelfs de tot grote hoogten van autonomie gerezen mens kan niets veranderen aan het feit dat zijn neus aan de voorkant zit en niet opzij. Je geslacht, je voornaam en achternaam, een vrije of een strenge opvoeding, huidskleur, capaciteiten, het huwelijk van je ouders, ja het leven zelf overkomt je: je hebt er niet om gevraagd,” stelt Boer.⁴⁸

Het leven in een gebroken wereld betekent niet dat we niks tegen die gebrokenheid moeten doen. Integendeel! Zoals we al zagen, houdt rentmeesterschap onder meer in: beschermen en helen. Want “zoals [de schepping] reilt en zeilt, is het allemaal niet zoals God bedoeld heeft.”⁴⁹

Rentmeesterschap in een gebroken wereld betekent de waardigheid van mensen en de waardigheid van het leven voorop stellen, ondanks ziekte en lijden. Op zó'n manier “dat de mens daardoor niet wordt verhinderd om zijn persoonlijke roeping, die van Godswege tot hem komt, te verstaan en daaraan te beantwoorden.”⁵⁰ Als we gezondheid op die manier bekijken wordt gezondheid een middel om in relatie met God en de naaste te leven, en hen te dienen, en kunnen we onszelf en anderen aanvaarden, met onze beperkingen.⁵¹

Heer en meester over de schepping

Een laatste punt van aandacht is het kennen van onze plaats als schepselen. In hoeverre wij die kennen, zal in belangrijke mate bepalen of en hoe wij de genetische wetenschap inzetten voor het genezen en voorkomen van ziekten. Tussen het aanpassen en selecteren van genetisch materiaal en zelf schepper zijn, ligt een dunne lijn. We kunnen daarin makkelijk doorslaan. “Ik heb de aarde gemaakt, en Ik heb de mens daarop geschapen,” zegt God in Jesaja 45:12. God heeft ons met liefde gemaakt, naar Zijn evenbeeld, als zijn representanten.⁵² God heeft een ziel in ons gelegd. Dat scheppingswerk kunnen wij mensen nooit vervangen. Als schepselen gaan rommelen in de structuur van schepselen, verworden we tot machines waaraan gesleuteld kan worden, of tot een verzameling van cellen.⁵³ Wij zijn er door onze zonde zelf oorzaak van dat de schepping scheuren vertoont. Als we denken dat wij Gods scheppingswerk kunnen nadoen of zelfs verbeteren, hebben we het dus mis. Jochemsen en Glas zeggen bovendien dat het overwinnen van ziekte niet aan ons is, maar aan God; als Jezus

⁴⁸ Boer, T. (2015, juni 8). 'Wie kennis vermeerdert', 35. Kampen: Theologische Universiteit Kampen.

⁴⁹ Jochemsen, H. (red) (2000). *Toetsen en begrenzen*, 66. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

⁵⁰ Prof. G.A. Lindeboominstituut. (2011, april 18). *Naar een christelijk-ethisch kader voor een verantwoord zorgverzekeringspakket*, 16. Opgehaald van ProLife: <https://www.prolife.nl/over-pro-life/pro-life-raad/Documents/2011-04-18-naar-een-christelijk-ethisch-kader-voor-een-verantwoord-zorgverzekeringspakket-2011.pdf>.

⁵¹ Jochemsen, H., & Glas, G. (1997). *Verantwoord medisch handelen*, 49-50. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

zie ook: Boer, T., & Mul, D. (2012). *Goede Zorg*, 85. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

⁵² Jochemsen, H. (red) (2000). *Toetsen en begrenzen*, 74. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

⁵³ Spijker, G. J., Groenewoud, S., Verkerk, M., & De Wit - In 't Veld, A. (2013). *Zorg met een hart*, 24. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

ons lichaam zal verheerlijken, zoals het Zijne al verheerlijkt is, zullen we vrij zijn van ziekte.⁵⁴ Maar zelfs de afwezigheid van erfelijke ziekten betekent niet dat wij ziekte overwonnen hebben, of dat ons lichaam verheerlijkt is, en vrij van moeiten en pijn.⁵⁵ Als schepselen in een gebroken wereld zijn we niet in staat die gebrokenheid, waar we zelf aan bijdragen, teniet te doen. Die verheerlijking kan alleen van God komen.

Ons past dan ook bescheidenheid. Wij zijn niet geroepen om leven te creëren, naar eigen goeddunken te selecteren, of te eindigen; we zijn geroepen om Gods creatie te bewerken en te onderhouden.⁵⁶ We zijn niet geroepen om te beheersen, maar om te beheren, zodat de schepping vrucht draagt, groeit en bloeit. We moeten er daarom, juist bij de inzet van genetische wetenschap, voor waken onszelf heer en meester over de schepping te kronen, en die te gebruiken naar eigen believen.

Conclusie

Ondanks al onze kennis en techniek kunnen we niet anders dan accepteren dat we schepselen zijn. Dat betekent dat wij niet te beslissen hebben over leven, dood en persoonlijke kenmerken van onze medemensen, al zijn het onze kinderen. Dat betekent dat onze gezondheid niet volledig in onze handen ligt, al mogen we ons best doen ziekte te voorkomen en genezen. Dat gebrek aan controle roept gevoelens van angst, onzekerheid en onmacht op.⁵⁷ Door genetische technologie komt de wetenschap die gevoelens tegemoet, door de kans op genetische ziekten in kaart te brengen. Sommige ziekten zullen we kunnen behandelen, of zelfs uitsluiten. Maar dat geldt nog lang niet voor alle ziekten.⁵⁸ En zo dwingt juist de genetische wetenschap ons om onze nietigheid en afhankelijkheid onder ogen te zien.

Greet Schuurman (1986) is bureaumedewerker bij het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie. Zij studeerde Engelse Taal en Cultuur aan de Universiteit Utrecht.

---

⁵⁴ Jochemsen, H., & Glas, G. (1997). *Verantwoord medisch handelen*, 55. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn; zie ook: Filippenzen 3:21

⁵⁵ Openbaring 21

⁵⁶ Genesis 2:15

⁵⁷ Jochemsen, H., & Glas, G. (1997). *Verantwoord medisch handelen*, 26-27. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

⁵⁸ Boer, T., & Mul, D. (2012). *Goede Zorg*, 84. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

Bronnen

- Boer, T. (2015, juni 8). 'Wie kennis vermeerdert'. Kampen: Theologische Universiteit Kampen.
- Boer, T., & Groenewoud, S. (2011). *Vroegchristelijke denkers en hedendaagse zorgdilemma's*. Den Haag: ZonMw.
- Boer, T., & Mul, D. (2012). *Goede Zorg*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Fransen, R. (2015, december 1). Zoek en vervang gen met Crispr/Cas9. *Nederlands Dagblad*.
- Freya, vereniging voor mensen met vruchtbaarheidsproblemen. (2015, januari). Opgehaald van www.freya.nl: https://www.freya.nl/web_folders/folder13.php
- Hauerwas, S. (2010). *Een robuuste kerk*. Zoetermeer: Boekencentrum Uitgevers.
- Jochensen, H. (red) (2000). *Toetsen en begrenzen*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Jochensen, H., & Glas, G. (1997). *Verantwoord medisch handelen*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Prof. G.A. Lindeboominstituut. (1992). *Christelijke oriëntatie in medisch-ethische onderwerpen*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Prof. G.A. Lindeboominstituut. (2011, april 18). *Naar een christelijk-ethisch kader voor een verantwoord zorgverzekeringspakket*. Opgehaald van ProLife: <https://www.prolife.nl/over-pro-life/pro-life-raad/Documents/2011-04-18-naar-een-christelijk-ethisch-kader-voor-een-verantwoord-zorgverzekeringspakket-2011.pdf>.
- Sociaal en Cultureel Planbureau. (sd). *Geluk*. Opgehaald van Sociaal en Cultureel Planbureau: <http://www.scp.nl/Geluk>
- Spijker, G. J., Groenewoud, S., Verkerk, M., & De Wit - In 't Veld, A. (2013). *Zorg met een hart*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

De ChristenUnie en economisme

Gerben Bosscha

Samenvatting

In dit essay onderzoek ik de houding van de ChristenUnie tegenover het ‘economisme’. Economisme is volgens GroenLinks-fractievoorzitter Jesse Klaver een soort ideologische blikvernaauwing waardoor we alles alleen nog maar economisch bekijken. Hierdoor wordt de waarde van iets voornamelijk bepaald door het feit of iets wel of niet nuttig is voor de economie: wat kost het, en wat levert het op? Dankzij deze blikvernaauwing zetten we in Nederland vol in op economische groei in combinatie met een rotsvast vertrouwen in marktwerking. Klaver beschouwt dit als een gevaar en wil de samenleving beschermen tegen verdere economisering. Om te kijken hoe de ChristenUnie staat in dit vraagstuk ga ik te rade bij de recent verschenen christelijk-sociale studie over de economie: *Coöperatief kapitalisme* (2015). Op basis van de theorie ‘soevereiniteit in eigen kring’ van Kuyper (1899) betoog ik vervolgens dat de ChristenUnie meer verantwoordelijkheid moet nemen in het verzet tegen het economisme.

Inleiding

De afgelopen zeven jaar stonden bol van discussie over de economie. Het economisch systeem en in het bijzonder de financiële sector werden na de crisis in 2008 kritisch tegen het licht gehouden. Inmiddels is de discussie ook verbreed naar de rol van de economie in onze samenleving. De protesten in het Maagdenhuis tegen het rendementsdenken waren een voorbeeld van een strijd tegen de economisering van de samenleving waarbij alles draait om efficiëntie en meetbare doelen. Jesse Klaver, fractievoorzitter van GroenLinks, heeft zich ontpopt als de meest felle tegenstander tegen verdere economisering van de samenleving. De tendens waarbij alleen door een economische bril naar de samenleving wordt gekeken noemt hij ‘economisme’. In dit essay doe ik onderzoek naar de houding van de ChristenUnie tegenover ‘economisme’. Hiervoor heb ik mij gericht op de studie naar de economie van het wetenschappelijk instituut van de ChristenUnie: *Coöperatief kapitalisme* (2015). Ik werk toe naar de conclusie dat de ChristenUnie zich sterker moet wapenen tegen de dominante ideologie van het economisme.

Economisme

Het begrip ‘economisme’ kreeg landelijke bekendheid dankzij GroenLinks-fractievoorzitter Jesse Klaver. In zijn eerste publieke optreden als fractievoorzitter maakte hij bekend de strijd aan te willen gaan tegen de economisering van de samenleving. In zijn boek *De mythe van het economisme* (2015) tracht hij het economisme te ontmaskeren als heersende ideologie. Klaver werpt het licht op de volgende dominante opvattingen binnen het economisme:

1. De onzichtbare hand (van de markt) zorgt voor een optimaal resultaat.
2. Iedereen profiteert als de economie groeit.
3. Marktwerking leidt tot kostenbeheersing.
4. Een stevig sociaal vangnet maakt mensen lui.
5. Collectieve uitgaven zijn een probleem, private uitgaven een zegen.⁵⁹

Op basis van deze set denkrichtingen wordt in Nederland al lange tijd beleid gemaakt omdat beleidsmakers, politici en opinieleiders denken dat dit ons land voorspoed zal brengen. Een groot vertrouwen in de heilzame werking van de markt heeft er bijvoorbeeld voor gezorgd dat veel overheidsdiensten zijn geprivatiseerd. Dit vertrouwen leidt er ook steevast toe dat we (financiële) markten dereguleren en meer vrijheid geven om optimaal te presteren. De toenemende concurrentiestrijd tussen bedrijven leidt vervolgens tot flexibilisering op de arbeidsmarkt omdat werknemers vooral als ‘kostenpost’ worden beschouwd. Het dogma dat iedereen van economische groei profiteert dient als fundament om volledig in te zetten op economische groei en bijvoorbeeld het onderwijs hiervoor aan te wenden als instrument.⁶⁰

⁵⁹ Deze dogma's blijken overigens grotendeels overeen te komen met opvattingen die normaliter onder de stroming van het neoliberalisme worden geplaatst. Economisme is eigenlijk een versimpeld verzamelbegrip voor neoliberale opvattingen die voornamelijk uitgaan van een rotsvast vertrouwen in marktwerking.

⁶⁰ Het onderwijs wordt aangewend om bij te dragen aan de ‘kenniseconomie’ van Nederland. Daarnaast is het binnen het economisme logisch om het onderwijs dienstbaar te maken aan de wensen van de arbeidsmarkt.

Het gevaar van dit inzetten op economische groei, gecombineerd met een groot vertrouwen in marktwerking, zit volgens Klaver in het feit dat we de wereld steeds meer door een economische bril gaan aanschouwen. Het ‘economisme’ zorgt ervoor dat alle politieke kwesties worden versmald tot een rekensom en dat politiek wordt gereduceerd tot boekhouden voor gevorderden:

Alles maar dan ook alles wordt herleidt tot een simpele rekensom. Wat geen prijs heeft, telt letterlijk niet mee. Maar veel wat van waarde is, van wat in ons leven belangrijk is, heeft geen prijs: vrije tijd, vriendschap, natuur, zeggenschap, schone lucht, kunst. In het economisme kennen we van alles de prijs, maar zijn we vergeten wat de waarde is (Klaver, 2015:85).

In zijn boek betoogt Klaver vervolgens dat deze denkrichtingen geen succesvolle recepten bieden voor onze samenleving. Om echt vooruitgang te boeken moeten we juist onze economische bril afzetten en ook andere waarden laten meewegen in onze besluitvorming. Om de dogma's van het economisme aan te vallen gebruikt Klaver bijvoorbeeld de onderzoeksconclusies van de Franse onderzoeker Thomas Piketty. Hij gebruikt deze informatie om aan te tonen dat niet iedereen profiteert van economische groei. Ook in Nederland groeit namelijk het verschil tussen de rijken en mensen met minder geld.⁶¹ De gedachte dat marktwerking leidt tot kostenbesparing en efficiëntie vecht hij aan door te wijzen op de naar zijn mening compleet mislukte marktwerking in de zorg waar de bureaucratie en de kosten alleen maar zijn gestegen.

Voor de rode lijn in dit essay is het belangrijk om te constateren dat Klaver het economisme beschouwt als een ideologie waar tegen gestreden moet worden: “Het belang van de samenleving als geheel moet vooropstaan in plaats van de financieel-economische belangen van bedrijven. Zekerheid moet terugkeren op de arbeidsmarkt”(Klaver, 2015:166). Het dominante economische denken wordt dus door Klaver expliciet bestempeld als een gevaar waar we de samenleving voor moeten beschermen. Hij spreekt bijvoorbeeld van een ‘conflict’ tussen een door waarden gedreven democratie en een louter door geld gedreven economie (klaver, 2015: 137). De ideologie van het economisme staat dus lijnrecht tegenover de samenleving:

We zullen het politieke en morele primaat op het economisme moeten heroveren. Om dit waar te maken moeten we een nieuw evenwicht vinden tussen markt, samenleving en overheid. Met wat minder markt, met een andere overheid, en met meer samenleving, zodat we ruimte kunnen geven aan wat we van waarde vinden (Klaver 2015: 146).

Om het economisme af te wenden en een nieuw evenwicht tussen markt, overheid en samenleving te krijgen zijn er grote (systeem)veranderingen nodig. Een nieuwe nivelleringspolitiek moet er bijvoorbeeld voor zorgen dat het verschil tussen de hyper-rijken

---

⁶¹ Klaver hekelt het feit dat de politieke discussie over ongelijkheid wordt versmald tot gesteggel over verschillen in koopkrachtplaatjes tussen lagere en middeninkomens (zie Blz. 131).

en de rest van de samenleving kleiner wordt. Daarnaast moet de samenleving meer beschermd worden tegen de negatieve uitwassen van marktwerking. In de zorg moet bijvoorbeeld de macht van de zorgverzekeraar worden gebroken en binnen het onderwijs moet niet ‘rendement’ maar ‘ontwikkeling’ weer centraal komen te staan.

Coöperatief Kapitalisme

Om te kijken hoe de ChristenUnie zich verhoudt tot het economisme kijk ik naar de recent verschenen studie *Coöperatief kapitalisme*. Deze studie is onderdeel van een langdurig onderzoek vanuit het wetenschappelijk instituut van de ChristenUnie, waarbij de nieuwe verhoudingen worden onderzocht tussen samenleving, markt en overheid. Gastonderzoeker Teunis Brand onderzocht welke rol de economie moet spelen in dit krachtenveld. Daarnaast besteedde hij veel aandacht aan actuele vraagstukken in de Nederlandse economische situatie. Hoe kunnen wij een christelijk-sociaal antwoord bieden op de hedendaagse uitdagingen op het gebied van werk, geld en groei?

Centraal in de studie staat de notie van coöperatief kapitalisme: een economisch model waarin samenwerking centraal staat. Deze notie vertrekt vanuit de idee dat markt, overheid en samenleving niet zonder elkaar kunnen, maar elkaar juist nodig hebben om maatschappelijke vraagstukken aan te pakken (Brand 2015: 67). Als netwerkpartners kunnen zij sociaal overleg voeren en bijvoorbeeld loonafspraken maken om de positie van werknemers te verbeteren.⁶² Brand keert zich dus tegen de opvatting van Klaver dat de markt *tegenover* de samenleving en de overheid zou staan. Een ander uitgangspunt in de publicatie is de overtuiging dat de markteconomie pas optimaal kan functioneren in een morele en institutionele inbedding (Brand: 2015: 10). Marktwerking kan het meeste betekenen voor de samenleving als zij haar (bepaalde) plaats kent en andere domeinen in de samenleving niet overwoekert.⁶³ Kortom, marktwerking ‘gezonder’ maken met waarden uit andere domeinen in de samenleving, maar ook haar kracht gebruiken waar dat mogelijk is. Door de markteconomie te beschouwen als samenwerkingsverband kan zij het beste aangewend worden voor het algemeen belang: "Het ideaal is een economie waarin ieders talenten worden benut, geld dienstbaar is en groei ten goede komt aan kwaliteit van leven"(Brand 2015: 11).

De ChristenUnie en economisme

Eenzijds is ook in *Coöperatief kapitalisme* een zekere waakzaamheid te signaleren tegenover een dominant economisch denken. Het vorige citaat toont bijvoorbeeld helder aan dat wordt gepleit voor een samenleving met de economie in een dienende rol. Dit betekent voor Brand overigens geen afwijzing van economische groei, maar streven naar die groei (bijvoorbeeld groei in duurzaamheid) die de kwaliteit van leven bevordert. Daarnaast wordt terecht aangestipt dat marktwerking niet de gehele samenleving moet beheersen (Brand 2015: 12).

Anderzijds hebben we eerder al kunnen constateren dat Brand minder vijandig staat tegenover de markt dan Klaver. Om de economie te kunnen beschouwen als samenwerkingsverband is vanzelfsprekend ook een bepaalde houding tegenover de

⁶² Brand maakt expliciet onderscheid tussen het Rijnlands en Angelsaksische kapitalisme. Het Rijnlands model gebruikt hij vervolgens als grond om zijn eigen notie van coöperatief kapitalisme op door te bouwen.

⁶³ Brand baseert de theorie van coöperatief kapitalisme deels op Abraham Kuyper's theorie van 'soevereiniteit in eigen kring'. Deze theorie komt later in dit essay nog aan bod omdat ik het ook gebruik voor mijn eigen argumentatie.

markteconomie vereist die de positieve kanten belicht. Aan het dominante economische denken als ideologie wordt beperkt aandacht geschonken. Dit is opvallend te noemen omdat de uitwassen van deze ideologie in coöperatief kapitalisme wel uitgebreid aan bod komen als zijnde ‘economische vraagstukken’. Zowel de losgezongen financiële sector als flexibilisering op de arbeidsmarkt en een eenzijdige focus op economische groei zijn geworteld in het economisme. Hieruit zouden we kunnen concluderen dat Brand zich in zijn studie vooral heeft gericht op de huidige economische situatie en voorbij is gegaan aan een meer principiële blik op de ontstaansgeschiedenis van de huidige economische problemen. Dit wordt bevestigd door het feit dat in één van de aanbevelingen wordt opgeroepen tot het vormen van een lange termijn visie voor de economie waarbij door de ChristenUnie prioriteiten worden gesteld.⁶⁴ Omdat de economische vraagstukken als gegeven worden behandeld en minder wordt gekeken naar de wortels van de problemen worden er in coöperatief kapitalisme ook minder radicale oplossingen naar voren gebracht. In plaats van systeemveranderingen worden verschillende verbeteringen voorgesteld als de versoepeling van het ontslagrecht en grotere kapitaalbuffers voor banken.

Soevereiniteit in eigen kring

Rest de vraag of de christelijke politiek zich zorgen moet maken over de ideologie van het economisme. Het antwoord daarop is ‘ja’: de ChristenUnie zou zich bij GroenLinks moeten aansluiten in de frontlinie tegen het economisme. Een belangrijke reden daarvoor is te vinden in de theorie van soevereiniteit in eigen kring van Abraham Kuiper (1899). Kuiper stond bekend als een fervent pleitbezorger van burgerlijke vrijheden tegenover de heerszuchtige staat. De verschillende kringen in de samenleving als het bedrijf, de wetenschap, de kunst, het huisgezin en het onderwijs hebben allemaal een eigen zelfstandigheid en eigen gezag. Op deze door God gegeven zelfstandigheid en soevereiniteit mag geen inbreuk worden gedaan door de staat. Kortom: de kringen of domeinen in de samenleving hebben niets dan God boven zich (Kuiper 1899: 100).

Anno 2015 moeten we echter constateren dat niet zozeer de heerszucht van de staat, maar vooral de overwoekering door het economisme beteugeld moet worden. Zoals Klaver helder laat zien is het economisme er verantwoordelijk voor dat we alles in de samenleving steeds meer beoordelen op kosten en baten. Naast marktwerking in de zorg neemt Klaver ook het rendementsdenken in het onderwijs als voorbeeld. De universiteit en hogescholen worden steeds vaker ingericht als leerfabrieken met de student als klant en het diploma als product. Of een specifieke studie waardevol is wordt steeds vaker afgemeten aan de hoeveelheid vraag naar een studie en of het wel rendeert. Kortom, economische termen als efficiëntie en competitie zijn reeds geïnfiltreerd in ons onderwijs. De gang van een markteconomie richting een marktsamenleving waar Brand voor waakt, is dus al lichtjaren geleden in gang gezet. Als we willen dat onze domeinen in de samenleving niet verder overwoekerd worden door het economisme dan is het ‘snoeitijd’ en zijn systeemveranderingen noodzakelijk. Door te pleiten voor een omslag in denken kunnen we de autonomie van de domeinen in de samenleving

---

⁶⁴ In dit licht is het verwarrend dat *Coöperatief kapitalisme* wel principiële punten aanroert zoals het onderzoek van Thomas Piketty, maar tegelijkertijd slechts gericht is op een korte termijn visie voor de economie. Op het ChristenUnie congres ‘Waardevol leven’ is overigens met grote meerderheid een motie aangenomen die oproept tot een lange termijn visie voor de economie vanuit de ChristenUnie.

bewaken. Naast de samenleving kunnen we ook de democratie meer ademruimte en vrijheid geven. Door niet alleen economische argumenten in te zetten in het politieke debat, maar ook andere waarden mee te wegen ontstijgt de politiek het ‘boekhouden’ wat resulteert in meer volwaardige politieke discussie.

In dit essay gebruik ik de theorie van ‘sovereiniteit in eigen kring’ als argumentatie om te pleiten voor meer urgentie om ons te weren tegen het economisme. Tegelijkertijd wordt diezelfde theorie door Brand gebruikt om te pleiten voor een coöperatief kapitalisme. Dit is te verklaren door het feit dat *Coöperatief kapitalisme* veel meer de bestaande situatie als vertrekpunt neemt.⁶⁵ Hoe moeten we, gezien de huidige economische situatie, als ChristenUnie vraagstukken over werk, geld en groei aanvliegen? Binnen deze situatie is betere samenwerking tussen verschillende domeinen en meer gedeelde verantwoordelijkheid misschien het hoogst haalbare streven. Wie echter, zoals Klaver, de heersende opvattingen in onze tijdgeest probeert te ontmaskeren en zichzelf daarmee buiten de situatie plaatst, is in staat tot een weider vergezicht. Een vergezicht waarbij meer kritisch naar de rol van de economie in de samenleving kan worden gekeken, waardoor scherper de groeiende nevenschade in beeld wordt gebracht die de eenzijdige inzet op economische groei en het geloof in marktwerking met zich meebrengt. Kortom, dit bredere blikveld stimuleert tot een meer negatieve houding tegenover het geloof in marktwerking en dient als voer voor een betoog om de domeinen in de samenleving tegen verdere economisering te beschermen.

Conclusie

In dit essay heb ik eerst ingezoomd op het begrip ‘economisme’. Jesse Klaver beschouwt het economisme als de huidige ideologie die sluipend onze tijdgeest is binnen getreden. Het zorgt er voor dat we alles om ons heen steeds meer vanuit een economische bril bekijken en beoordelen. Als gevolg daarvan is politiek steeds meer gereduceerd tot boekhouden. Vanuit deze economische zienswijze infiltreren economische termen als efficiëntie, competitie en rendement steeds vaker in domeinen van de samenleving. Klaver werpt zich op als bestrijder van deze economisering van de samenleving en stelt het rotsvaste geloof in marktwerking ter discussie. Op basis van Kuypers theorie van ‘sovereiniteit in eigen kring’ heb ik beargumenteerd dat juist de ChristenUnie zich zou moeten opwerpen als voorvechter voor burgerlijke vrijheden. Omdat de kringen principieel hun zelfstandigheid moeten bewaren, moet de ChristenUnie meer verantwoordelijkheid nemen om bescherming te bieden tegen de economisering. De tijd is rijp om een schild te vormen tegen de uitwassen van ideologische dogma’s waarin Nederland steeds meer als economisch bedrijf gemanaged wordt. Omdat er in de christelijk-sociale studie *Coöperatief kapitalisme* nog te weinig urgentie voor dit probleem zichtbaar is, spreek ik de wens uit dat de ChristenUnie zich in haar lange termijn visie op de economie meer expliciet uitspreekt tegen het economisme.

---

⁶⁵ In het voorbeeld van de voortdenderende trein geeft Bob Goudzwaard goed het verschil weer tussen een visie van binnenuit de huidige omstandigheden (moderne samenleving) en het perspectief van iemand die in staat is zich (tijdelijk) buiten de eigen tijdgeest te plaatsen. Zie Goudzwaard (2009): 120.

Gerben Bosscha is 29 jaar. Hij woont in Arnhem, en is getrouwd met Petra. Hij studeerde geschiedenis en (sociaal- politieke) filosofie. Hij is enkele maanden vervangend raadslid geweest voor de ChristenUnie in Arnhem. Als filosoof probeert hij onze tijdgeest te ontrafelen: waarom doen we zoals we doen? Filosofen als Michel Foucault, Rob Wijnberg en Rutger Bregman inspireren hem.

Bronnen

Brand, T. (2015) *Coöperatief kapitalisme*, Amsterdam: Buijten & Schipperheijn

Goudzwaard, B. (2009) *Wegen van hoop in tijden van crisis*, Amsterdam: Buijten & Schipperheijn

Klaver, J. (2015) *De Mythe van het economisme*, Amsterdam: de bezige bij.

Kuyper, A. (1899) *Het calvinisme*, Amsterdam: Höveker & Wormser.

Een beetje meer aandacht voor marktwerking graag

Henkjan Oomen

Op het congres van het WI in september 2015 over economie bleek dat er veel discussie is binnen de partij over de rol van de ‘markt’ en haar juiste plek binnen het publieke domein. Hier en daar hoorde je zelfs een meer fundamentele kritiek op marktwerking voor de verdeling van collectieve goederen. Het zorgstelsel zou enkel gericht zijn op 'productie', het onderwijsstelsel zou enkel opleiden tot karakterloze zielen, en de financiële sector zou enkel worden gedreven door hebzucht.

Het prikkelde me. Hoe kijk ik (als econoom) tegen marktwerking en de rol van de overheid aan? Wat moet je nu met de schadelijke effecten van een op hol geslagen markt? Waarom hebben sommige leden van de ChristenUnie een duidelijk voorkeur voor verdeling van goederen door de overheid? En waarom blijf ik een bepaalde band met marktwerking houden, die dieper gaat dan discussies over doelmatigheid en de vermeende effecten ervan op het gedrag van mensen?

Waarom kunnen we eigenlijk niet iedereen onbepaald van een collectief goed laten genieten? Het simpele antwoord is eigenlijk dat er altijd schaarste zal zijn. Al zijn we in Nederland enorm rijk gezegend, toch zijn ook in Nederland belangrijke collectieve goederen uitputtelijk. We moeten een manier bedenken om deze goederen te verdelen: dat kan ofwel door regels te stellen, ofwel door middel van prijswerking een evenwicht tussen vraag en aanbod te vinden, ofwel door middel van gewoonterecht zaken te verdelen.

Ik merk binnen de ChristenUnie al gauw een voorkeur op voor een verdeling van collectieve goederen op basis van bestuurlijke regels. Een zorgstelsel dat de relatie tussen zorgaanbieder en zorgverzekeraar aan marktwerking onderwerpt roept gauw kritiek op. De afschaffing van studiefinanciering en de bijbehorende verschuiving van de financieringsdruk van overheid naar de onderwijsgebruiker vinden velen al bij voorbaat als kaalslag voor het onderwijs. Als we dat nou eens collectief (lees: de overheid) zouden regelen, dan zou alles veel beter zijn.

Het gemiddelde ChristenUnie-lid heeft een enorm idealisme. Hij wil iets van de liefde van Jezus uitstralen naar zijn medemens. Voor je het weet staat hij hard aan het koninkrijk van God te timmeren. Een ideaaltje hier, een ideaaltje daar: kan de overheid dat niet gewoon ‘regelen’? De onwetende of egoïstische burger moet het licht zien, al dan niet gedwongen. Het ideaal van de dienstbare samenleving (een term die impliceert dat dienstbaarheid van onderop komt) verwordt tot het ideaal van een samenleving waarbij de overheid staat te popelen om ‘dienstbaarheid’ af te dwingen in alle domeinen van het maatschappelijk leven.

Uiteraard blijft er een grijs gebied zitten tussen het uitdragen van publieke gerechtigheid en een overheid die popelt om haar visie op te dringen in alle domeinen van het maatschappelijk leven. Zonder die spanning te willen neutraliseren, wil ik een kanttekening plaatsen bij een overheid die te veel popelt om ‘dienstbaarheid’ af te dwingen. Een dergelijke overheid verwordt snel tot een overheid die een minderheid verdrukt. Als je het binnen een bepaald maatschappelijk domein met de visie van de overheid eens bent, is een actieve overheid fantastisch; als je het er niet mee eens bent, kan een overheid al gauw tirannieke trekjes vertonen. Een voorbeeld: publieke financiering van scholen is fantastisch, totdat het gepaard gaat met allerlei opgelegde voorwaarden waar christenen niet per definitie blij van worden. Bovendien laat een dergelijke overheid zich zelden beperken in de domeinen waar zij zeggingskracht over heeft; voor je het weet voert ze campagnes op onderwerpen waar we vanuit onze traditie geen enkele zeggenschap van de overheid aanvaarden.

Maar als christen heb ik ook een ander probleem met gedwongen ‘dienstbaarheid’ als reflex voor het bestuurlijk optreden in alle domeinen van het maatschappelijk leven, namelijk dat het fundamenteel gepaard gaat met een positieve mensvisie. Het getuigt van een mensvisie die diep geworteld is in het vooruitgangdenken en de maakbaarheid van het maatschappelijk leven, waar de brave burger enkel nog even de goede kant op geduwd moet worden. Volgens mij is dat een manier van denken die niet past bij ons antirevolutionair denken.

Ik ben ook idealistisch, maar mijn idealisme is ingekapseld in het besef dat een mens pas de volmaakte wereld zal vinden na deze wereld. Dat het altijd ploegen op rotsen zal zijn, om maar een mooie Bijbelse frase te gebruiken. Natuurlijk moet de overheid het recht hanteren. Maar de overheid heeft primair een regulerende functie, en minder een activerende functie.

Daar zit ook mijn liefde voor marktwerking, ook voor de verdeling van collectieve goederen. Omdat ik wat sceptischer ben over de sturende hand van de overheid ben ik blij met de discipline en zelfwerkzaamheid van de markt. Mits goed gedoseerd en met gevoel voor context aangebracht dwingt het mensen om hard te werken, om consequenties te dragen voor hun gedrag. Zouden burgers maar wat meer verantwoordelijkheid dragen voor hun consumptie van collectieve goederen! Er is niets mis met wegenbelasting waarbij autogebruikers moeten betalen voor hun eigen voetdruk, hoger onderwijs waarbij studenten goed moeten nadenken over de kosten en baten van hun studie, een woningmarkt waarbij mensen worden verwacht een vergelijkbare huur te betalen als hun buurman.

Ik weet dat de merites van marktwerking afhankelijk zijn van belangrijke randvoorwaarden. Ik zie hoe marktwerking een heel ander imago kan krijgen dan als leermeester. Ik zie hoe de markt onvoldoende schadelijke effecten meeneemt, op het terrein van milieu, gezondheid en financiële stabiliteit. Ik zie hoe marktwerking binnen kwetsbare relaties een bijzonder ongepast instrument kan zijn om verdeling van collectieve goederen te regelen. Ik zie hoe marktwerking binnen sommige deelreinen een megalomaan karakter heeft gekregen, doordat een handvol marktpartijen alle macht heeft gekregen.

Maar toch zou ik willen afsluiten voor een warm pleidooi voor marktwerking, ondanks al haar tekortkomingen. Als christenen die van oudsher een gezonde scepsis hebben opgebouwd tegen overheidsingrijpen, zouden wij beter moeten weten om blind de gebrekkige leermeester in te ruilen voor een nog veel gebrekkigere. Laten we er liever voor zorgen dat we vaardig de bijtel ter hand te nemen om de rotte plekken weg te hakken. Niet om er iets voor in de plaats te zetten, maar om ruim baan te geven aan nieuwe maatschappelijke initiatieven.

Henkjan Oomen (1991) is beleidsambtenaar bij het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en heeft economie en politicologie gestudeerd aan de Universiteit Utrecht en de Radboud Universiteit Nijmegen.

Johannes Althusius (1557-1638): politiek, recht en religie

Een 'moreel kompas' in de woelige zee van de tijd

Roel Lammers

Samenvatting

Ons Europese huis staat gebouwd op de fundamenteën van het klassieke denken en het christendom. Met de komst van de Verlichting heeft zich een paradigmawisseling voorgedaan in het denken. Voor de gerechtigheid heeft het als gevolg dat het relatief is geworden. Volgens Emil Brunner staat er aan het einde van deze weg 'niets'. In dit kader kan het denken van Johannes Althusius weer actueel worden. Zijn *Politica* schrijft hij tegen de achtergrond van de *Nederlandse Opstand*, waarin het ging om de goddelijke en natuurlijke rechten en het geweten. Er tekent zich een verhouding af tussen recht, politiek en religie. Deze trits wordt aan de hand van de primaire tekst beschreven. In de kern komt het neer op een verankering in de goddelijke soevereiniteit. Niet het belang van een volk of van een enkele heerser staat centraal, maar iets wat daarbovenuit stijgt. Het klassieke denken blijkt een 'moreel kompas' te bieden van gegeven waarden en normen.

Als dus de gerechtigheid terzijde is geschoven, wat zijn koninkrijken dan anders dan grote roversbenden?
Augustinus, *De civitate Dei*, IV, 4.

Zoekt het goede en niet het kwade, opdat u leeft!
Amos 5, 14 (HSV)

Inleiding

We leven in een boeiende tijd. Ik zou het willen typeren als een strijd tussen twee fundamenteën. Ons Europese huis staat gebouwd op de fundamenteën van het klassieke denken en het christendom. Met de komst van de Verlichting is er een ander fundament gebouwd. Welk fundament prevaleert? Zijn we het klassieke fundament al kwijt, of behoud het toch nog enige waarde? Welk fundament gaat winnen, en is dat van belang? Of betreden we een ‘neutraal terrein’ met deze vragen? Welke rol kan en moet de christelijke-politiek hierin spelen?

De huidige omslag in het denken is op twee terreinen sterk aanwezig: ten aanzien van de waarden en de rol van religie. In het huidige Europa lijkt eerder een economische werkelijkheid dan de historisch gegroeide waarden centraal te staan. De traditie is behulpzaam bij het zoeken en tasten in deze problematiek en naar het formuleren van een ‘moreel kompas’. De inhoud van het kompas wil ik behandelen aan de hand van de vraag naar de verhouding van politiek, recht en religie, in het bijzonder zoals het in het denken van Johannes Althusius (1557-1638) tot uitdrukking komt. Elk van de begrippen komt tot betekenis, wanneer zijn gedachtegoed wordt ontvouwd vanuit zijn magnum opus *Politica methodice digesta* (1603).⁶⁶ Alvorens daaraan toe te komen, wil ik de paradigmawisseling toelichten aan de hand van de worsteling van de 20^e-eeuwse theoloog, Emil Brunner (1889-1966) en de betekenis van het denken van Althusius daarmee onderstrepen.

Gerechtigheid (Brunner)

In 1943 schreef Brunner zijn Gerechtigheid. De aanleiding voor het schrijven van zijn boek was - in zijn ogen - het verval van de westerse idee van de gerechtigheid. Door de geschiedenis heen is er altijd een gevoelsmatig kennen van recht en onrecht aanwezig geweest. De Europese weg, die betekenis gaf aan het gevoelsmatige kennen daarvan, loopt langs de Grieks-Romeinse wijsbegeerte en het christendom. Er ontstond de idee van het christelijke natuurrecht. Brunner definieert het natuurrecht als: ‘‘een eeuwige, bovenaardse, absoluut geldige gerechtigheid’’.⁶⁷ Vanaf de Antieke wereld tot aan de Verlichting is dit de gerechtigheidsidee geweest. Met de Verlichting vervalt het: uit de tot dan toe dominante bovenmenselijke (goddelijke) gerechtigheidsnorm ontstaat het subjectief-rationele recht van de rede. Via de Historische school, het positivisme en het rechtsformalisme wordt vervolgens de reeds ontstane boventijdelijke gerechtigheid verder afgebrokkeld en daarmee wordt de gerechtigheid onderhevig aan de menselijke willekeur. Het gerechtigheidsbegrip is dus relatief geworden! Het gevolg is: ‘‘Indien er geen gerechtigheid is, die zich boven de staat verheft, dan kan de staat naar eigen believen alles tot recht verklaren, dan kent zijn willekeur

---

⁶⁶ Althusius heeft zijn monumentale werk in het Latijn geschreven, maar ik maak in het verdere dankbaar gebruik van de Engelse vertaling van Frederick S. Carney. Het betreft weliswaar ‘‘an abridged translation’’, maar het doet niet af aan zijn staatstheorie. De vertaler schrijft namelijk over zijn vertaling: ‘‘to retain in Althusius’ own words the complete basic structure of his political thought as it finds expression in the *Politica*, and furthermore to include the chief arguments by which he clarified his position in relation to those of his contemporaries’’ (Elazer, Daniel J., ‘‘Translator’s Introduction’’, in: Althusius, Johannes, *Politica*, Indiana: Liberty Fund 1965, p. XXIX).

⁶⁷ Brunner, Emil, *Gerechtigheid. Een leer van de grondbeginselen ener maatschappelijke orde*, Den Haag: Jongbloed juridische boekhandel 2013, p. 13.

geen andere grenzen dan de feitelijke macht tot het doorzetten van zijn wil’.⁶⁸ Volgens Brunner staat er aan het einde van deze weg ‘niets’: geen eeuwige normen en geen rechten van de mens. Indien er geen heilig, eeuwig, goddelijk, absoluut recht is, dan kan ook niets onrechtvaardig genoemd worden.⁶⁹

Deze aanleiding voor Brunner voor het schrijven van zijn boek noem ik, omdat het helpt in de evaluatie van Althusius en het belang van zijn denken voor de huidige tijd. Tussen het denken van Althusius en Brunner zijn parallellen te trekken, omdat zij putten uit dezelfde bronnen - klassieke en christelijke. Maar voordat ik aan een evaluatie toekom, moet eerst het denken van Althusius helder voor ogen komen te staan.

Johannes Althusius

Althusius studeerde in Keulen, Heidelberg, Parijs, Bazel en Genève rechten, theologie en filosofie. Na zijn studie is hij advocaat geweest, heeft verschillende leerstoelen bekleed en hij was rector van de universiteit in Herborn. In 1603 kwam zijn eerder genoemde hoofdwerk uit: de *Politica methodice digesta*. In Emden trad hij op als raadgever van de stad om zijn ideeën in de praktijk te brengen.⁷⁰ De *Nederlandse Opstand* (16e eeuw) speelde een grote rol in het denken van Althusius. De *Politica* is niet per definitie een verdediging van de opstand, maar meer een beschrijving van een goede maatschappij en een legalisering van rechten. De *Nederlandse Opstand* vormde een aanleiding om de fundamenteën van recht, politiek en maatschappij te ‘ontdekken’.⁷¹ In deze opstand ging het niet alleen om algemene vrijheden, maar bovenal om ‘goddelijke en natuurlijke rechten’ en de ‘vrijheid van het geweten’.⁷² Hierin tekent zich een complexe verhouding af tussen politiek, recht en religie, waarop ik nu in zal gaan.

Politiek

Althusius omschrijft politiek als een kunst. Het impliceert dat de politiek ‘iets’ creëert. Dat ‘iets’ vult hij in met ‘the purpose of establishing, cultivating, and conserving social life’.⁷³ De politiek moet gericht zijn op het gemeenschappelijke leven (*consociatio*). Daarin heeft de politiek drie betekenissen. Zij moet zorgen voor het recht in de gemeenschap.⁷⁴ Verder ziet politiek op het regeren van de gemeenschap.⁷⁵ Tot slot legt zij de grondslag van de gemeenschap vast.⁷⁶

⁶⁸ Ibid., pp. 14-15.

⁶⁹ Ibid., pp. 11-18.

⁷⁰ Friedrich, C.J., ‘Introduction’, in: Althusius, Johannes, *Politica Methodice Digesta of Johannes Althusius*, Cambridge: Harvard University Press 1932, pp. XXIII-XXXII.

⁷¹ Witte, John jr., *The Reformation of Rights. Law, religion, and human rights in early modern Calvinism*, Cambridge: Cambridge University Press 2007, p. 155.

⁷² Witte, *The Reformation of Rights*, p. 148.

⁷³ Althusius, *Politica*, I.1.

⁷⁴ Later zal ik op de aard van het recht ingaan, zoals het bij Althusius gestalte krijgt.

⁷⁵ Op het regeren ga ik niet of nauwelijks in.

⁷⁶ De grondslag vinden we in de samenlevingsverbanden, met andere woorden in de leer van de soevereiniteit in eigen kring

“The end of political ‘symbiotic’ man is holy, just, comfortable, and happy symbiosis, a life lacking nothing either necessary or useful”.⁷⁷ Het samenleven dicht Althusius hier waarden en doelen toe. Zo is het ‘samen-leven’ een heilige zaak. Bovendien nemen rechtvaardigheid en een onbezorgdheid een grote plaats in. De mens is immers geboren als een hulpeloos wezen. Men is zonder de hulp van anderen tot niets in staat. Als men zich isoleert, dan komt men niet tot bloei. Autarkie (αὐταρκής) werkt desastreus. Het is daarom nodig dat iedereen zich inspant om zich met behulp van anderen te ontplooiën en tot bloei te komen.⁷⁸ De één is daar beter toe in staat dan de ander. Uit deze gegevens valt op te maken dat sterken zich niet moeten verrijken ten koste van de armen. Beiden hebben elkaar nodig om een gemeenschap te vormen.⁷⁹ “The symbiotes are co-workers who, (...), communicate among themselves whatever is appropriate for a comfortable life of soul and body”.⁸⁰ Hun samenwerken ziet niet alleen op het lichamelijk of materiële, maar zeker ook op het geestelijke. Zij zijn hier niet passief en afhankelijk van de regeerders. Het is slechts de verantwoordelijkheid van de regeerders om onderwijs te faciliteren en de onderdanen te beschermen. Het onderwijs moet gericht zijn op de kennis van God, de plichten ten aanzien van de medemens en op het voorkomen van het kwade.⁸¹

Het is verder noodzakelijk dat er gehoorzaamheid aan de regering aanwezig is onder de burgers. Althusius pleit dus voor hiërarchie, gezag en gehoorzaamheid. “Anything else would be considered no less monstrous than a body without a head, or a head without members of the body lawfully and suitably arranged, or even lacking them altogether”.⁸² De aanwezigheid van en de verhouding tussen de regering en de onderdanen is dus zo noodzakelijk, als de eenheid van het hoofd en het lichaam.⁸³ Het is zelfs zo dat ‘equal power’ leidt tot een ‘continuous and irreconcilable discord’. Gelijkheid, of de afwezigheid van een hiërarchie tussen de regering en de burgers, leidt tot onenigheid en ruïneert het samenleven.⁸⁴ “...if al were truly equal, and each wished to rule others according to his own

⁷⁷ Ibid., I.3.

⁷⁸ Ibid., I.4, 22, 23.

⁷⁹ In deze lijn liggen ook de woorden van Gert-Jan Segers, die hij gesproken heeft op het Partijcongres op 21 november 2015: "Hij is de belichaming van de hoop. Hoop dat vijf broden en twee vissen genoeg is voor een grote groep mensen die honger hebben, de hoop dat zieken worden genezen, dat het uitschot weer middenin de samenleving terugkeert en dat zelfs de dood niet het laatste woord heeft."

⁸⁰ Ibid., I.6.

⁸¹ Ibid., I.14, 15.

⁸² Ibid., I.34.

⁸³ In zijn staatstheorie beschrijft Althusius verschillende samenlevingsverbanden in de staat. Hij maakt een eerste onderscheid tussen een privé en een publiek verband. In het privé-verband onderscheidt hij de natuurlijke en de onnatuurlijke verbanden. De natuurlijke verbanden zien op het huwelijk en het gezin. Het onnatuurlijke verband kunnen we het beste vergelijken met het maatschappelijke middenveld, waarin goederen en diensten worden uitgewisseld. Het publieke verband bestaat uit de stad, de provincie en een universeel verband. Elk groter wordend verband gaat gepaard met meer verantwoordelijkheden bij de regeerders. Met de verbanden is ook nog een seculier en een geestelijk domein verweven. Er ontstaat een scala aan kringen met ieder zijn eigen aard (Ibid., II-IX.). Er tekenen zich overeenkomsten af tussen deze theorie van Althusius, de rede *Soevereiniteit in eigen kring* van Abraham Kuyper bij de opening van de Vrije Universiteit in 1880 en de encycliek *Quadragesimo Anno* (1931) van paus Pius XI. Het katholiek sociale denken brengt hiërarchie aan in de samenlevingsverbanden, terwijl het protestantse denken van Kuyper en Dooyeweerd (in de lijn van Calvijn) uitgaat van een horizontale verhouding. Althusius lijkt op beide tradities aan te sluiten.

⁸⁴ Ibid., I.35.

will, discord would easily arise...’⁸⁵ Gelijkheid leidt juist tot de grootste ongelijkheid. Het is dus noodzakelijk dat er regeerders zijn, die hier richting aan geven.⁸⁶ Zonder regeerders is het niet mogelijk een gemeenschap te vormen. Zonder gemeenschap is de mens geen mens.

Recht

De functie van de wet voorziet erin dat er regeerders en onderdanen bestaan.⁸⁷ Volgens Althusius is er sprake van een hiërarchische verhouding tussen hen. Betekent dat ook dat de soevereiniteit in zijn geheel bij de regeerder ligt? Nee, volgens hem behoort de soevereiniteit aan de hele gemeenschap toe, aan zowel de regeerders als aan het volk.⁸⁸ Althusius levert hiermee kritiek op het soevereiniteitsconcept van Jean Bodin (1530-1596). Het absolute soevereiniteitsbegrip van Bodin luidt namelijk ‘the right of the realm, (...) a supreme and perpetual power limited neither by law nor by time’.⁸⁹

In het verlengde van de verschillende visies op soevereiniteit ligt een interessante kwestie in hoeverre de soeverein c.q. regeerder gebonden is aan de wet. Volgens Bodin kan de soevereiniteit niet beperkt worden door de wet. De regeerder staat in zijn visie dus boven de wet. Het gevolg is dat elke wil van de regeerder tot wet verheven kan worden. Althusius meent echter dat de regeerder zelf gebonden is aan iets hogers: het natuur- en goddelijke recht. Er zijn dus boventijdelijke en bovenplaatselijke normen aanwezig in de werkelijkheid.⁹⁰

Eenzijds leert men dit hogere kennen door het ‘geweten’. God heeft in elke mens een wet ingepland, ‘written on their hearts’.⁹¹ Anderzijds leert men de hogere morele wet kennen door de kennis uit de decaloog. De eerste tafel van de decaloog is gericht op de vroomheid. Daarover later meer. De tweede tafel richt zich op de rechtvaardigheid. Volgens Althusius zijn de ‘morele wetten’ die uit de decaloog voortvloeien onafhankelijkheid van de omstandigheden, de tijd of de personen in een gemeenschap in te passen.⁹² Zij hebben dus universele gelding. Er moet wel een concretisering plaatsvinden van de abstracte normen, waarbij ook rekening gehouden moet worden met de traditie van het land en de aard van de onderdanen.

De regeerder gaat dus niet af op zijn eigen wil, maar op de ontdekte wil van God. Bovendien is de regeerder een *magister*. ‘...the nature and character of imperium and power will be that they regard and care for the genuine utility and advantage of subjects’.⁹³ De soevereiniteit staat ten dienste van de onderdanen. Het is gericht op het tot bloei laten komen van de gemeenschap.

Religie

---

⁸⁵ Ibid., I.37.

⁸⁶ Ibid., I.37.

⁸⁷ Althusius verwijst hierbij naar Genesis 1: 26; 3: 16; Romeinen 13; Efeze 5: 21. Hieruit blijkt dat alle macht van God komt en dat Adam heerst over zijn vrouw Eva – op mogelijke ongelukkige connotaties ga ik niet in.

⁸⁸ Ibid., IX.16-19.

⁸⁹ Ibid., IX.20.

⁹⁰ Ibid., XXI.30-40.

⁹¹ Ibid., XXI.20.

⁹² Ibid., X.8.

⁹³ Ibid., IX.25.

Eerder noemde ik dat de eerste tafel van de wet uit de decaloog gericht is op de vroomheid van de onderdanen. Niet het aardse koninkrijk, maar het koninkrijk van God staat centraal. In de theorie van Althusius betekent het dat de regeerder de orthodoxe christelijke religie moet invoeren en het nageslacht daarin behoort te onderwijzen.⁹⁴ Het vindt zijn bedding in de trits kerk, school, gezin.

Deze gegevens tonen dat Althusius een 16^e eeuwse denker is. Waar toen de invloed van het christelijke geloof tot in de haarvaten van de maatschappij zichtbaar waren, spreken we nu eerder van marginalisatie. Desalniettemin is de vraag actueel welke invloed andere religies mogen hebben in de gemeenschap. Althusius verbiedt het niet, maar hij is wel terughoudend in hun dominantie. Zo zou het voor joden zijn toegestaan hun geloof te belijden, maar Althusius prefereert het niet dat zij synagogen hebben. Papisten mogen ook op het grondgebied leven, maar zij mogen geen nauwe banden aangaan met de overige onderdanen.⁹⁵ De vraag ligt voor de hand hoe hij aan zou kijken tegen het vestigen van moslims. Althusius gaat er niet op in, maar waarschijnlijk krijgen zij ook weinig ruimte.

Gelukkig houdt Althusius het niet bij deze vaststellingen. Hij realiseert zich namelijk dat het ware eren van God ook niet aanwezig kan zijn in de gemeenschap. Een regeerder moet zich er dan ook bewust van zijn dat hij niet zijn macht kan claimen over het geloof of de religie van mensen. Het geloof is namelijk een zaak van de ziel en het geweten. Alleen God kan daarover regeren. Het geloof kan niet gedwongen of opgelegd worden.⁹⁶ Althusius pleit dus sterk voor de ‘vrijheid van het geweten’. Dat is een erg waardevol gegeven en tolerantie in de ware zin van het woord. Het doet pijn dat een ander anders denkt, maar het wordt verdragen.

Ondanks het feit dat het terrein van het geweten soeverein is, omarmt Althusius toch niet het idee dat er meer dan twee religies dominant in de gemeenschap aanwezig zijn. Keters en atheïsten zijn bij voorbaat niet welkom. Zij geloven tegengesteld aan het christelijke geloof. Dat werkt vernietigend.⁹⁷ Althusius is niet tolerant tegen intoleranten. Hij onderstreept hiermee dus de taak van de regeerder om te waken over een vroom leven van zijn onderdanen. Bovendien bepleit hij dat eenheid in het geloof noodzakelijk is voor eenheid in de gemeenschap.

Conclusie

Wat is, tot slot, Althusius’ actuele betekenis van het denken over politiek, recht en religie? Het denken van Althusius komt betekenis toe nu het westerse gerechtigheidsidee in verval is geraakt, zoals we met Brunner geconstateerd hebben. In de tijd na de Verlichting is de scheiding tussen recht en onrecht niet toetsbaar aan vaststaande en absolute gegevens, maar aan de menselijke wil. Deze gedachte is gevaarlijk. Het besef van een ‘gemeenschappelijke natuur’ die richting geeft, is in onze tijd van waardenpluralisme niet aanwezig. Ontstaat er dan geen leegte of morele blindheid? Wanneer kunnen we dan bijvoorbeeld spreken van ‘een rechtvaardige wet’? Het moet of voldoen aan de wil van de meerderheid, of aan de wil van een magistraat. Van Althusius leren we dat de soevereiniteit van het volk en de magistraat

⁹⁴ Ibid., IIXXX.14.

⁹⁵ Ibid., IIXXX.53-56.

⁹⁶ Ibid., IIXXX.63-65.

⁹⁷ Ibid., IIXXX.52, 66, 67-69, 72, IX.45.

gericht zijn op God. Dat vormt een waarborg tegen ongerechtigheid. De magistraat dient immers niet zijn eigen belang, of het belang van het volk, maar iets wat daarbovenuit stijgt. Dát denken is in het heden niet meer dominant en is met recht ‘in verval’. Een rechtvaardige wet vindt zijn grondslag dus in de goddelijke soevereiniteit.

Bovendien is nog een ander punt van belang. Althusius is een denker uit de premoderne tijd, waarin het christelijke geloof in alle haarvaten van de maatschappij aanwezig was. Dat is nu anders. Nu hebben wij – hoewel niet grondwettelijk vastgelegd – te maken met een scheiding van kerk en staat. In de huidige samenleving is het christelijke geloof marginaal geworden. Althusius’ heenwijzen naar goed burgerschap binnen een gemeenschappelijke moraal en op godsvreze c.q. het eren van God kan niet gemist worden. De vorming van het geweten is nodig voor een bloeiende gemeenschap. De (christelijke) politiek heeft in deze vorming een grote verantwoordelijkheid. De gemeenschap is op zijn beurt een afspiegeling van een boventijdelijke gemeenschap; het koninkrijk van God.

Is de genoemde paradigmawisseling toe te juichen? Het is op basis van het denken van Althusius duidelijk dat het klassieke fundament nog van grote waarde is, met name in het bieden van een ‘moreel kompas’ van gegeven waarden en normen.

J.C. (Roel) Lammers (1991) hoopt dit jaar een positiefrechtelijke master aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam af te ronden. Hij heeft eerder de master Encyclopedie en filosofie van het recht aan de Universiteit Leiden en de premaster Theologie aan de Protestants Theologische Universiteit te Amsterdam afgerond. Hij is lid van de studentenvereniging C.S.F.R. te Rotterdam. Hij was redacteur van de bundel ‘De ‘American Dream’ voorbij? De plaats van consumptie en bezit in ons leven’. Per 2016 neemt hij plaats in de redactie van het tijdschrift Radix.

Bronnen

Althusius, Johannes, *Politica Methodice Digesta* of Johannes Althusius, Cambridge: Harvard University Press 1932.

Althusius, Johannes, *Politica*, Indiana: Liberty Fund 1965.

Augustinus, Aurelius, *De civitate Dei*, Amsterdam: Ambo 2008.
Bijbel.

Brunner, Emil, *Gerechtigheid. Een leer van de grondbeginselen ener maatschappelijke orde*, Den Haag: Jongbloed juridische boekhandel 2013, p. 13.

Kuyper, Abraham, *Soevereiniteit in eigen kring*, Amsterdam 1880 (openingsrede Vrije Universiteit Amsterdam).

Paus Pius XI: encycliek *Quadragesimo Anno* (veertig jaar later), encycliek over sociale leer.

Witte, John jr., *The Reformation of Rights. Law, religion, and human rights in early modern Calvinism*, Cambridge: Cambridge University Press 2007.

Joodse wortels en christelijke politiek: naar een Messiaanse visie voor de 21^e Eeuw

Bjorn Lous

Samenvatting

In de nasleep van de financiële crisis, en van de eeuwenlange dominantie van de vervangingstheologie over het christelijke denken, is fundamentele bezinning op hoe we onze samenleving georganiseerd hebben hard nodig. Als christenen kunnen we een unieke bijdrage leveren vanuit een rijke Bijbelse traditie. Willen we het potentieel daarvan ten volle benutten, dan is het wel nodig om terug te gaan naar de Joodse wortels van het christelijk geloof. Wanneer we leren om de Bijbel te lezen vanuit haar oorspronkelijke Joodse context biedt dat nieuwe inzichten die haar verrassend actueel en relevant maken. Wanneer we de evangeliën lezen vanuit het idee dat ook Jezus' onderwijs stevig verankerd is in de Thora, dan levert dat allerlei praktische handvatten op voor christelijke politiek, in het bijzonder betreffende actuele economische vraagstukken zoals het basisinkomen en ongelijkheid. Het vraagt tegelijkertijd om radicalere keuzes, waarmee we desalniettemin belangrijke stappen kunnen zetten naar een betere wereld.

Inleiding

Jezus is een Jood. Er zijn tegenwoordig nog maar weinig christenen die dit zullen ontkennen, maar de implicaties ervan voor een christelijke visie op politiek gaan verder dan velen beseffen. Dat de vervangingstheologie niet langer formeel wordt onderschreven betekent niet dat het christelijke politieke verhaal vrij is van haar invloed. In de woorden van ds. Westerman:

Een verhaalschema waarin Israël slechts de bedding is waaruit Christus moet voortkomen, ... draagt uiteindelijk bij tot het afdanken van Gods volk zelf. ... *De Messias zelf is dan losgeknipt uit de verbanden waarin Hij door zijn geboorte in het midden van Israël was geplaatst.* ... Zelfs als christenen uitspreken dat ... God trouw is aan zijn eens gegeven verbond, is daarmee nog niet gegarandeerd dat ... een wezenlijke verandering is opgetreden.⁹⁸

Terwijl traditionele christelijk-sociale denkers vaak benadrukken dat de Bijbel geen blauwdruk biedt voor de ideale samenleving, vraagt de economische crisis om concrete antwoorden. Niet alleen heeft deze geleid tot meer dan 600.000 werklozen, ze heeft ook het wantrouwen van burgers naar alles wat met politiek te maken heeft verder vergroot. Ondanks de groeiende weerstand tegen de amorele toon van het publieke debat⁹⁹ lijkt daarnaast de ontkerkelijking aan te houden. Een meer 'Joodse' benadering van Jezus en van de Bijbel kan helpen een origineel antwoord te bieden op deze uitdagingen, dat christelijke politiek opnieuw relevant maakt voor Nederland in de 21^e eeuw. Dit essay is bedoeld als aanzet tot interne bezinning, en een poging om met een frisse blik de betekenis van Jezus' boodschap voor politiek opnieuw te onderzoeken. De rest van dit essay zal bestaan uit een introductie van het Joodse politieke denken, gevolgd door een terugkoppeling naar Jezus' onderwijs en de implicaties daarvan voor christelijke politiek.

Een Joodse lezing van de Bijbel

Er zijn belangrijke verschillen tussen de 'Joodse' evangeliën en de '(Grieks-)Romeinse' theologie van het Concilie van Nicea. Waar denkers als Augustinus en Calvijn voornamelijk uitgaan van de Griekse filosofie en hun lezing van het Nieuwe Testament, vormt de Thora¹⁰⁰ het eeuwig fundament van elke Joodse benadering van geloof en maatschappij. Hoewel de praktische relevantie van het Oude Testament niet meer regelrecht wordt afgewezen, zoals door beide kerkvaders¹⁰¹, is de aandacht ervoor binnen de ChristenUnie nog altijd gering. De studie 'Coöperatief kapitalisme' lijkt de Thora enkel te citeren als cultuurhistorische illustratie. Vervolgens worden de teksten geabstraheerd tot vage principes, omdat ze

⁹⁸ Westerman (2015: pp. 27-29). Zie ook Soulen (1996). Het probleem van de vervangingstheologie draait niet alleen om het verbond met Israël, het heeft ook te maken met de manier waarop de Bijbel gelezen wordt en met ons beeld van God en Jezus. Waar het vervangingsdenken uitsluitend oog heeft voor Gods doel van redding (redemption), benadrukken beide schrijvers hoe het Oude Testament gedomineerd wordt door het doel om de aarde te zegenen (consummation).

⁹⁹ Voorbeelden hiervan vinden we in het vluchtelingendebat en in de discussie rondom Joris Luyendijks *Dit kan niet waar zijn* over de amoraliteit van de financiële sector.

¹⁰⁰ Dit zijn de eerste vijf Bijbelboeken.

¹⁰¹ Afgezien van de 10 geboden en enkele wetten waarvan ze het nut konden beredeneren.

ontoeepasbaar lijken in een markteconomie.¹⁰² Dat Jezus koos voor de Joodse lijn blijkt ondermeer uit twee uitspraken die in meerdere evangeliën terugkomen. Matteüs 5:18 verwoordt het als volgt: “Ik verzeker jullie, zolang de hemel en de aarde bestaan, blijft elke jota, elke tittel in de wet van kracht...” In Matteüs 23:2-3 gaat Jezus nog een stap verder: “De schriftgeleerden en de farizeeën hebben plaatsgenomen op de stoel van Mozes. Houd je dus aan alles wat ze jullie zeggen en handel daarnaar”. Hier bekrachtigt Jezus niet alleen het gezag van de Thora, hij kent de Joodse traditie¹⁰³ eenzelfde gezag toe en draagt zijn discipelen op om die te volgen in alle aspecten van hun leven.¹⁰⁴

Praktisch zijn er vier thema's die de Joodse geloofsvisie uniek maken.¹⁰⁵ Het belangrijkste aspect is het Godsbeeld van een liefhebbende Vader die blijvend betrokken is op zijn schepping, en die haar vanuit een samenwerking met de mens als gelijkwaardige partner tot bloei wil brengen.¹⁰⁶ Een tweede aspect is de rol van de gemeenschap, de gerichtheid op verbinding vanuit gelijkwaardigheid maar met acceptatie van verschillen.¹⁰⁷ Tegelijkertijd geldt dat wie één mens redt, de hele wereld redt. Het derde kenmerk van het Joodse denken is de onlosmakelijke verbondenheid van aardse en geestelijke zaken. De praktijk is belangrijker dan de theologie¹⁰⁸, niet omdat we onze redding zouden kunnen verdienen, maar omdat elke keuze die wij op aarde maken invloed heeft op geestelijke zaken. Dit is de reden dat de Thora gegeven is, als openbaring van wie God is maar ook als alternatief samenlevingsmodel. Tot slot is er de notie dat de maatschappelijke orde allesbehalve onveranderlijk is. Geschiedenis is vervulde profetie, profetie is onvervulde geschiedenis, waarvan het verloop afhangt van individuele keuzes van mensen.¹⁰⁹ Onze taak is te werken aan gerechtigheid, met een Hebreeuwse term *Tikoen Olam*.¹¹⁰ De profetieën van Jesaja¹¹¹ vormen vanuit die optiek geen onbereikbare utopieën, maar een realistisch vergezicht.

Twee Joodse politieke visies

Een belangrijke vraag is hoe dit ‘Joodse denken’ zich vertaalt in concrete politiek. Twee rabbijnen hebben een bijzonder waardevolle bijdrage geleverd aan de beantwoording van deze vraag. De liberale rabbijn en psychotherapeut Michael Lerner en zijn beweging van ‘*spiritual progressives*’¹¹² leggen de nadruk op vrijheid en gelijkheid als onderliggende universele

¹⁰² Brand (2015: pp. 73-77).

¹⁰³ Of hiermee de mondelinge Thora/de Mishna, de farizeese interpretatie, of het commentaar van de vroege rabbijnen bedoeld wordt is een discussie op zichzelf die hier buiten beschouwing zal blijven.

¹⁰⁴ De waarde ervan voor niet-Joden, hoewel niet ontkend in het Nieuwe Testament, blijkt het duidelijkst uit Ex. 19:6, waarin de Thora wordt gegeven in combinatie met de opdracht aan Israël om een volk van priesters te zijn, dat wil zeggen een voorbeeld voor de overige volken.

¹⁰⁵ Grotendeels gebaseerd op Siebesma's *Pas op voor de Grieken*.

¹⁰⁶ Voorbeelden van deze gelijkwaardigheid vinden we in de onderhandelingsessies van Abraham (Genesis 18) en Mozes (Exodus 33-34), of Jakobs worsteling met God (Genesis 32).

¹⁰⁷ Het verschil tussen Israël en ‘de volken’ is essentieel opdat God via de relatie tussen beiden de wereld kan zegenen. Zie Westerman (2015).

¹⁰⁸ Ter vergelijking, zie Matteüs 25 waarin de ‘schapen en de bokken’ gescheiden worden op grond van daden.

¹⁰⁹ Een sprekend voorbeeld is het boek Esther, waar de naam van God niet in voor komt. Zie ook het verhaal van Jozef, en de droom van de Faraó in Genesis 41.

¹¹⁰ Tikoen Olam betekent letterlijk ‘genezing van de wereld’.

¹¹¹ Bijvoorbeeld Jesaja 2:1-5, Jesaja 11, 61, 65:17-25.

¹¹² De bekendste vertegenwoordiger van dit gedachtegoed is de Amerikaanse presidentskandidaat Bernie Sanders.

waarden van de Thora. Waar gelijkheid haar fundament vindt in de schepping van de mens naar Gods evenbeeld, mannelijk en vrouwelijk,¹¹³ vinden de Thora en het volk Israël hun historische oorsprong in de bevrijding uit economische en politieke onderdrukking. Waar deze onderdrukking, alsook het streven naar veiligheid door dominantie, ten diepste voortkomt uit angst, dient ‘spirituele’ of Bijbelse politiek zich te laten leiden door de stem van hoop, compassie, en verantwoordelijkheid.¹¹⁴ Praktisch betekent dit een kritische houding tegenover het kapitalisme, dat feitelijk neerkomt op de bevestiging en versterking van machtsverschillen. Dit zorgt niet alleen voor internationale spanningen, het verhoogt ook binnen landen de onzekerheid en stress voor gewone burgers door het voortdurende streven naar maximale efficiëntie en winst. Dit zet relaties onder druk waardoor de samenleving niet meer goed kan functioneren, en is fundamenteel in tegenspraak met de Bijbelse gerichtheid op de Shabbat.¹¹⁵

De orthodoxe opperrabbijn van Zuid-Afrika en jurist Warren Goldstein gaat uitvoeriger in op de details van de Thora. Volgens hem gaat het ten diepste over morele vorming en innerlijke vernieuwing, en biedt de Thora een praktische en voor iedereen toepasbare weg om “het enorme potentieel van de menselijke geest, geschapen als Gods evenbeeld, ten volle te realiseren”.¹¹⁶ De Thora biedt hiervoor vier strategieën, die zelfversterkend zijn en een samenleving in staat stellen zich te handhaven zonder repressie.¹¹⁷ Net als Lerner benadrukt Goldstein de noodzaak om steeds op te komen voor de kwetsbaarsten. Praktisch betekent dit naast volkssoevereiniteit¹¹⁸, waarbij ook de koning onder de wet staat¹¹⁹, een scherpe scheiding van machten¹²⁰ en een moreel juridisch systeem. Op economisch vlak wordt een samenleving die louter gericht is op financieel succes, en dat ondersteunt met perverse prikkels, streng veroordeeld.¹²¹ Armoede en werkloosheid worden gezien als een falen van de maatschappij. Zodoende dient marktwerking ingekaderd te worden door de richtlijnen voor schuldkiwitschelding en zorg voor elkaar,¹²² in plaats van aanpassing van deze richtlijnen aan de markteconomie.

Jezus’ boodschap en christelijke politiek

Dat brengt ons bij de evangeliën. Voordat Jezus gestorven en opgestaan is, heeft hij drie jaar onderwezen uit de Thora. De meeste gelijkenissen hebben een economische setting, maar zijn sinds de kerkvaders vrijwel uitsluitend allegorisch geïnterpreteerd. Een van de eerste

¹¹³ Genesis 1:27

¹¹⁴ Exodus 34:6. Dit uit zich volgens Lerner (2007) vooral in bescherming van de kwetsbaarsten.

¹¹⁵ De Spiritual Progressives pleiten ondermeer voor het opnemen van sociale verantwoordelijkheid in de grondwet, en voor een wereldwijd ‘Marshall-plan’ in plaats van agressieve ‘militaire diplomatie’. Zie www.spiritualprogressives.org.

¹¹⁶ Goldstein (2006: pp. 464). Zie ook Deuteronomium 30:11-16.

¹¹⁷ Dit zijn geloof in een hogere macht aan wie iedereen verantwoording dient af te leggen; een trainingsprogramma voor morele, geestelijke ontwikkeling en zelfdiscipline; onderwijs; en basisvoorwaarden voor een sterke samenhangende gemeenschap.

¹¹⁸ Verankerd in Genesis 1:28

¹¹⁹ Deuteronomium 17:18-20

¹²⁰ Zie bijvoorbeeld Exodus 18:21, 24:9, en Numeri 11:16-17

¹²¹ In combinatie met een sterk individualistische houding wordt dit in de Talmud aangevoerd als reden voor de vernietiging van Sodom (Goldstein (2006) op basis van Pirkee Abot 5:13).

¹²² Bijvoorbeeld het Shabbatsjaar en het Jubeljaar, de regels in Leviticus 25 over o.a. het niet oogsten van de hoeken van het veld etc.

theologen die de evangeliën opnieuw benadert vanuit hun oorspronkelijke Joodse context is de nieuwtestamenticus Pinchas Lapide. In een uitgebreide historische en tekstuele analyse concludeert hij dat de ‘Bergrede’ geen utopische hiernamaalsprofetie is, maar de politieke vertaling van Jezus’ interpretatie van de Thora.¹²³ De standpunten in Mattheüs 5 en verder sluiten volgens hem bovendien naadloos aan bij de heersende politieke visie in de Joodse traditie. Een wetenschappelijke studie naar de parallelen tussen de evangeliën en gelijkenissen van farizeese tijdgenoten van Jezus is gedaan door de christelijke theoloog Brad Young. Hierin stelt hij dat de gelijkenissen bedoeld zijn als ondersteuning van Jezus’ Thora-onderwijs, gericht op de toepassing ervan in de context van zijn tijd. Vervolgens concludeert hij dat de gelijkenis van de werkers in de wijngaard uit Mattheüs 20 in de eerste plaats moet gaan over de omgang tussen werkgevers en werknemers, en over de vraag wat een eerlijke beloning is. Wanneer we ervan uitgaan dat Jezus de Joodse Messias is, die als eerste doel had om in lijn met de profeten zijn volk terug te brengen tot gehoorzaamheid aan de Thora, ligt het voor de hand dat ook de boodschap van andere ‘economische’ gelijkenissen primair economisch is. Verdere ondersteuning voor deze benadering vinden we in het evangelie van Lucas en zijn boek Handelingen. Wanneer ze gelezen worden in het licht van de toenmalige politieke context lijken deze Jezus te presenteren als een politiek alternatief voor de Zeloten.¹²⁴ Uit het woordgebruik, de debatten, en redactionele keuzes¹²⁵ blijkt dat Lucas wil aangeven dat Jezus’ immense populariteit onder het Joodse volk¹²⁶ te danken is aan het feit dat hij wel degelijk de ambitie had om Israël te bevrijden van de politieke en met name de economische onderdrukking door Rome. Het gebruik van geweld wordt volgens Lucas echter steeds resoluut afgewezen.

Wat levert deze kijk op de evangeliën op aan concrete standpunten voor christelijke politiek? De gelijkenis uit Mattheüs 20 leert net als verschillende andere gelijkenissen dat geld of inkomen geen doel op zich is, maar een middel om Gods zegen uit te delen. Daarnaast dient een salaris arbeiders in staat te stellen fatsoenlijk voor hun familie te zorgen, ongeacht hoe hard ze ervoor gewerkt hebben. De Thora stelt al dat het de armen aan niets mag ontbreken¹²⁷, wat in de Joodse traditie toegepast wordt op zowel materiële als immateriële zaken. Een samenleving dient in de eerste plaats te zorgen dat iemand die fulltime werkt genoeg verdient om van rond te komen, en daarnaast voldoende tijd overhoudt voor zijn gezin. Wanneer een samenleving niet in staat is om iedereen die kan werken een baan te bieden, dan heeft ze de verantwoordelijkheid om ten minste te voorzien in het levensonderhoud van de werklozen. Het basisinkomen in de vorm van onvoorwaardelijke bijstand is zodoende een eerste stap om te voldoen aan deze morele verplichting, en zou slechts afgewezen kunnen worden indien een beter alternatief beschikbaar is dat evenveel recht doet aan de waardigheid van iedere burger.

---

¹²³ Lapide (1985).

¹²⁴ Zie Riet (2009, eerdere edities mede geschreven door Willem Barnard) voor een grondige uitwerking van dit idee.

¹²⁵ Genoemd worden ondermeer Lucas’ milde behandeling van de farizeeën, zijn grote aandacht voor arm en rijk, de nadruk op de priesters en sadduceeën als voornaamste tegenstanders, en de koppeling tussen Jezus’ geboorte en Quirinius die aan de macht kwam ten tijde van de eerste Zelotenopstand in 6 AD.

¹²⁶ Zie bijvoorbeeld Mattheüs 8:18-22, Lucas 6:17-19, 9:14, Handelingen 2:41, 21:20.

¹²⁷ Bijvoorbeeld Deuteronomium 15:7, 8.

Een thema dat hierop aansluit is het Jubeljaar. Hoewel de Thora het principe uitlegt in agrarische termen gaat het in feite om een volledige herverdeling van vermogen elke 50 jaar. De aarde is eigendom van God, wij mogen haar bewerken. Iedereen moet een eerlijke kans krijgen om op basis van eigen inspanning iets van zijn leven te maken, zonder daarin gehinderd of bevoordeeld te worden door de keuzes van zijn ouders of familie. Een meer technische onderbouwing die dit morele principe opnieuw actueel heeft gemaakt is gegeven door Thomas Piketty in zijn *Capital in the Twenty-First Century*.

Een tweede focuspunt van Jezus' onderwijs betreft de omgang met schulden. In de Thora kan de looptijd van een schuld maximaal 6 jaar zijn. Wanneer de schuld bij het aanbreken van het 7^e jaar niet afbetaald is, vervalt ze automatisch.¹²⁸ In het licht van de complexe financiële producten die banken verkocht hebben en de onverantwoorde hypotheekverstrekking, die een belangrijke oorzaak zijn van de financiële crisis, is het goed om na te denken over betere regels rond kwijtschelding van schulden. Ook zouden we moeten nadenken over alternatieven voor de langdurige hypotheeken, en over de structuur van de financiële sector en haar rol in onze economie. De richtlijnen voor de vastgoedmarkt en de voedselmarkt (inclusief landbouw) zijn hier in de Thora nauw mee verbonden.

Conclusies voor verdere bezinning

Concluderend kunnen we stellen dat de Bijbel de politiek meer te bieden heeft dan vaak gedacht. Ze mag dan geen 'blauwdruk' bieden, wanneer we haar lezen met oog voor de Joodse context waarin ze ontstaan is biedt ze wel een concreet kader voor het denken over politiek en maatschappij. Verschillende uitgewerkte ideeën zijn bovendien actueler dan ooit. Ze biedt een levensvisie die scherp contrasteert met het individualisme en de 24-uurseconomie. Wanneer wij ons willen laten inspireren door de Bijbel vraagt dat om een radicale keuze, die in de moderne context ook op politiek niveau neerkomt op de keuze tussen 'de Mammon' of 'God'. Juist wanneer de ChristenUnie meent dat de mens geneigd is tot het kwade, is het belangrijk om de organisatie van de samenleving en ons economisch systeem niet aan de markt over te laten.¹²⁹ Wanneer we nadenken over christelijke politiek in de 21^e eeuw zullen we moeten beginnen met de erkenning dat de Franse revolutie onze Europese samenleving, afgemeten aan de Thora, de juiste richting op geduwd heeft. De vermenging van haar van oorsprong Bijbelse waarden met een neoliberaal economisch systeem hebben onze maatschappij echter zodanig onder druk gezet dat wederom grote veranderingen nodig zijn. Het is belangrijk om deze niet opnieuw aan atheïsten over te laten. Met een rijke Bijbelse traditie hebben we een enorm potentieel om voorop te lopen en een echt uniek politiek alternatief te bieden. Daarvoor moeten we wel over onze schaduw heen stappen en ons opnieuw afvragen wat Jezus oorspronkelijk bedoelde met zijn onderwijs. De overwinning op het kwaad is reeds behaald, laten wij dan in navolging van Paulus in Romeinen 8 ons niet langer laten leiden door onze eigen wil, maar leven door de Geest.

¹²⁸ Gezien de eventuele perverse prikkel die hiervan kan uitgaan zijn er door de rabbijnen extra voorwaarden uitgewerkt in navolging van het Bijbelse gebod om bij kredietverlening geen rekening te houden met het Shabbats- of Jubeljaar, zoals dat de kwijtschelding alleen geldt wanneer de crediteur echt niet kan afbetalen.

¹²⁹ Deze stellingname is briljant uitgewerkt door Tomas Sedlacek in *Economics of Good and Evil*.

Bjorn Lous is ontwikkelingseconoom met werkervaring in o.a. Zuid-Sudan. Momenteel doet hij promotieonderzoek naar inkomensongelijkheid onder begeleiding van prof. Graafland. Sinds zijn verblijf in Israël in 2011 houdt hij zich bezig met Messias-belijdende Joodse theologie. Binnen PerspectieF is hij actief als lid van de denktank.

Bronnen

Bacchiocchi, S. (2003). *Van Sjabbat naar Zondag*. Vlissingen: Bread of life.

Brand, T. (2015). *Coöperatief kapitalisme: Werk, geld en groei in christelijk-sociaal perspectief*. Amsterdam: WI ChristenUnie.

Den Heyer, C. J. (1999). *De Messiaanse weg*. Kampen: Kok.

Goldstein, W. (2006). *Defending the Human Spirit*. Jeruzalem: Feldheim Publishers.

Lapide, P. (1987). *De Bergrede: Utopie of program?* Baarn: Ten Have.

Lapide, P. (1984). *Hij leerde in hun synagogen*. Baarn: Ten Have.

Lerner, M. (2007). *The Left Hand of God*. San Francisco: HarperOne.

Luyendijk, J. (2015). *Dit kan niet waar zijn*. Amsterdam: Atlas Contact.

Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge (US): Harvard University Press.

Riet, P. van 't. (2009). *Lukas de Jood*. Zwolle: Folianti.

Sedlacek, T. (2012). *Economics of Good and Evil*. Oxford: Oxford University Press.

Siebesma, P. A. (2000). *Pas op voor de Grieken: Hebreeuws en Grieks denken* (MO reeks 22). Voorthuizen: Stichting Near East Ministry.

Soulen, R. K. (1996). *The God of Israel and Christian Theology*. Minneapolis: Augsburg Fortress Publishers.

Young, B. H. (2008). *The Parables: Jewish tradition and Christian interpretation*. Ada: Baker Academic.

Westerman, E. (2015). *De Messias leren: Israël en de volken – Gods weg nieuw leren lezen*. Zoetermeer: Boekencentrum.

In de schoenen van een ander

Christelijke politiek ter verhoging van het bruto binnenlands empathisch vermogen

Henk-Jan Seesink

Samenvatting

In het tijdperk van de individualistische netwerksamenleving zijn hechte gemeenschappen veranderd in lichtere vormen die flexibel, tijdelijk en vrijblijvend van aard zijn. De hoge eisen voor een succesvol leven dwingen de burger tot een versnipperde bijdrage aan de verschillende levenskringen (kerk, familie, wijk, vereniging, etc.). Het essay bepleit een omdenken binnen de politiek, waarin vertegenwoordigers niet meegaan in een succesvol Nederland met de nadruk op het bruto binnenlands product, maar een hoog empathisch vermogen tussen de diverse pluriforme individuen. Vanuit een sociaalpsychologisch theoretisch kader wordt gekeken naar de meerwaarde van een nadruk op empathie binnen de samenleving. Het biedt perspectief om burgers intrinsiek te motiveren om deel te nemen aan de participatiesamenleving.

Inleiding

Van Putten en Beekers (2014) geven aan dat we in Nederland leven in een 24-uurseconomie met constante productie in een globaliserende wereld. Vanuit onze calvinistische dienstbaarheid ontwikkelde zich een cultuurdenken van zelfontplooiing en succes. Een hyperactieve werkethos vol onbegrensdeheid. Inmiddels is het in onze westerse maatschappij niet meer voorbehouden aan veertigers of vijftigers om via een burn-out te piekeren over de zin van het bestaan (Kiessling, Mendel, & Förstl, 2014; Van Baar, 2015). Ook studenten en jonge ouders raken chronisch vermoeid tijdens de poging om te voldoen aan het actieve emancipatoire ideaal binnen onze ongeremde prestatie maatschappij. Jongeren ontvluchten deze klem van prestratieverslaving door zich op festivals via muziek, seks en XTC te verdoven. Even afleiding, kort een verlichting van de druk van het bestaan. Genieten van de zelf geïnduceerde euforie (Meyer, 2013).

Het proeft als overleven wanneer de ‘ongelukkigen’ onder ons zonder succes antidepressiva slikken. Nederland kent de verplichting tot geluk. Dehue (2008) waarschuwt voor een depressie-epidemie, waarin burgers de druk ervaren niet ongelukkig te mogen zijn. Het gebruik van antidepressiva stijgt al jaren. Daarnaast bestaat er volgens het Sociaal en Cultureel Planbureau (2014) een tweedeling in Nederland. Hoogopgeleide en laagopgeleide mensen leven steeds meer in gescheiden werelden, ze zijn het liefst ‘onder elkaar’. Gescheiden sociale netwerken, bijvoorbeeld op internet, zorgen ervoor dat de belevingswerelden elkaar nooit ontmoeten. Hoog- en laagopgeleiden begrijpen elkaars grappen niet eens. Dit gaat zo ver dat steeds meer huwelijken of geregistreerde partnerschappen binnen de eigen sociaal economische status gevormd worden. Hoogopgeleiden zoeken elkaar via de eigen netwerken op. Door hun hoger inkomen ontstaat er in de toekomst een steeds grotere scheiding tussen arm en rijk. Laagopgeleide partners zullen immers minder inkomen ter beschikking hebben. De werelden drijven steeds vaker uit elkaar. In al deze ontwikkelingen concluderen van Putten en Beekers (2014) dat we aangekomen zijn in de vloeibare tijden. In plaats van hechte gemeenschappen ontstaan er ‘lichte’ vormen, die flexibel, tijdelijk en vrijblijvend van aard zijn. Het de overlevingsstrategie van burgers om aan het vele ‘moeten’ te kunnen voldoen. De vraag rijst tot hoeveel maatschappelijke inzet mensen vandaag de dag bereid, maar ook in staat zijn. Dit essay betoogt dat de belevingswereld van de ander een belangrijke schakel vormt om de prioriteiten in het eigen leven te overdenken. Hierbij helpt empathie om intrinsiek gemotiveerd te raken voor de ander. Christelijke politiek moet verder denken dan de diversiteit in wijken.

Commitment

Volgens het *investeringsmodel van commitment* zijn mensen meer bereid tot het onderhouden van relaties en het tonen van commitment wanneer deze voldoening geven, meer investeringen gedaan worden en er weinig alternatieven zijn (Rusbult, Drigotas, & Verette, 1994). In een individualistische netwerkmaatschappij staan relaties mogelijk onder druk, omdat de hoeveelheid netwerken en contacten (bv. via internet) de suggestie kunnen wekken dat er oneindig veel alternatieven zijn. Het gaat dan niet alleen om individuen via Facebook, maar ook groepen en organisaties die alle om aandacht van de persoon vragen. Door de hoeveelheid alternatieven worden in plaats van weinig grote investeringen, meer kleine investeringen gedaan (bv. iets of iemand op Facebook ‘leuk’ vinden in plaats van het

schrijven van een e-mail of elkaar ontmoeten). Daarnaast kan onze materialistische welvaart de noodzaak tot wederzijdse investeringen verminderen. Een burger is immers in staat om veel zelf te regelen zonder de ander nodig te hebben. De hedendaagse zelfstandigheid staat haaks op de christelijke notie van wederzijdse afhankelijkheid, praktisch vormgegeven door de vroege kerken en opgemerkt door Johannes Althusius (1563-1638):

Om deze reden heeft God zijn gaven ongelijk verdeeld onder de mensen. Hij heeft niet alle dingen gegeven aan een persoon, maar het ene aan de een, het andere aan een ander, zo dat jij mijn talenten nodig hebt, en ik die van jou.

Een verminderde wederzijdse afhankelijkheid neemt de noodzaak tot nabijheid en contact. Het ontnemt de mogelijkheid om een empathisch vermogen voor de ander te ontwikkelen.

Empathie

Empathie bestaat uit de cognitieve waarneming van de innerlijke toestand van een ander (gedachtes, gevoelens, perceptie, intenties) en een plaatsvervangende affectieve reactie in de vorm van betrokkenheid en onrust (Pratkanis, 2007). Enkel de instructie om ‘zelf in de schoenen van een ander te staan’ kan het empathisch vermogen verhogen (Davis, Conklin, Smith, e.a., 1996; Davis, 1996). Over het algemeen verhoogt empathische betrokkenheid de kans om actie te ondernemen op hulpvragen van een ander (Batson, Duncan, Ackerman, e.a., 1981). Het is een van de belangrijkste factoren om de ander te kunnen vergeven (Riek, & Mania, 2012).

Volgens de *empathie-altruïsme theorie* zorgt empathische betrokkenheid voor ‘puur’ altruïstisch gedrag dat erop gericht is het lijden van de ander te verlichten (Batson, 1991; Bierhoff, & Rohmann, 2004). De empathische motivatie versterkt altruïstisch gedrag zonder dat externe beloning, het verminderen van schuldgevoelens of andere zelfgecentreerde behoeftes de nadruk hebben. Buijs (2014) maakt duidelijk dat Jezus een politieke verandering bracht door afstand te nemen van het politieke imperium. Niet de keizer, maar de timmermanszoon uit Nazareth wordt belichaamd door God. De persoon die de meeste wil zijn, moet de ander dienen. Macht en hiërarchie tussen de belevingswerelden worden doorbroken. Jezus neemt ook afstand van de etniciteit. In Christus is noch man, noch vrouw, noch Jood, noch Griek, noch slaaf noch vrije; allen zijn één. Hij inspireert tot een nieuw gecreëerde gemeenschap volgens agapè, een vorm van liefde waarin iemands concrete commitment en inzet voor het openbloeien van iemand anders, ingezet wordt op weg naar gedeelde vreugde. Mensen beloven zich voor elkaar in te zetten, juist als het moeilijk wordt.

Het verbinden van belevingswerelden

Een meta-analyse met 515 studies verduidelijkt dat contact tussen mensen met verschillende achtergronden het empathisch vermogen verhoogt en angst en vooroordelen voor de onbekende groep vermindert (Pettigrew, Tropp, Wagner, e.a., 2011). De ChristenUnie kan ongeacht de zetelaantallen, waarden en normen bevorderen die een samenbindende en richtinggevende betekenis hebben voor de samenleving. Dit wordt als kerntaak van de overheid gezien (zie Kuiper, 2011, p.104), en juist als politieke partij kan de ChristenUnie verantwoordelijkheid tonen door eigen initiatieven te starten. Van oudsher is de kerk een

platform waarin jong of oud, arm of rijk en hoogopgeleid of laagopgeleid elkaar ontmoeten. Echter, in tijden van verminderd kerkbezoek binnen de Nederlandse bevolking zijn aanvullende creatieve platformen nodig. De ChristenUnie is geroepen om de verschillende groepen te verbinden. Hiervoor is voldoende sociale invloed nodig om de verschillende partijen te verleiden om elkaar te ontmoeten.

De *sociale impact theorie* stelt dat macht (bv. autoriteit, soort relatie), nabijheid in tijd en de hoeveelheid bronnen cruciale factoren zijn om mensen te beïnvloeden (Latané, 1981). Om groepen bij elkaar te brengen, moet de ChristenUnie volgens de theorie partners betrekken die gezag hebben bij de doelgroepen, als partij directe gedragsalternatieven aanbieden en ernaar streven om zoveel mogelijk samen te werken met andere organisaties of politieke partijen. De ChristenUnie heeft de kans om de samenleving aan te zetten tot meer empathie door burgers aan te moedigen naar de verhalen van bijvoorbeeld asielzoekers of mensen met psychische problemen te luisteren. Hoe is het om in Nederland met een lichamelijke beperking te leven? Hoe voelt het om in een Rosse buurt mentaal en fysiek mishandeld te worden? Waar mag je nog zijn als je pedofiele gedachten hebt? Laat de ChristenUnie de partij zijn die, net als Jezus, naast iedereen wil staan.

Begin de verbinding van verschillende belevingswerelden in het klein, door ervoor te zorgen dat de vergaderingen van een lokaal bestuur bijgewoond mogen worden door een Jongerenambassadeur van Perspectief. Luister naar de belevingswereld van de jongere generatie. Hierdoor zullen jongeren meer betrokken raken, nieuwe creatieve oplossingen bieden en van de oudere generatie leren. Laat de ChristenUnie ook naast mensen staan die dat niet zouden verwachten. Bijvoorbeeld als leden met een kop koffie zonder wijsvinger in gesprek gaan met bezoekers van een hoerenbuurt of klanten van een koffieshop. Sta als ChristenUnie open voor de meningen in de samenleving. Hierdoor worden leden en burgers geraakt om zich in de ander te verplaatsen en om nog actiever naar oplossingen te zoeken. Daarnaast is het belangrijk om de verbinding van verschillende belevingswerelden grootschaliger op te zoeken door middel van leden die actief voor de ChristenUnie midden in de wijk willen staan. Als iedere wijk een 'CU-wijkburger' heeft die samen met andere leden enquêtes houdt, kleine acties uitvoert en praktisch aanwezig is, heeft de ChristenUnie meer oren in de buurt om te luisteren. Deze nabijheid creëert een nieuw platform om empathie onder burgers te versterken. Burgers zullen daardoor hun prioriteiten overdenken en actiever zijn in de buurt.

Moed tot medeleven

Voor sommigen kan een focus op empathie bezwaren oproepen. Zal de ChristenUnie dan niet gevaar lopen om te veel te schuiven en afwijken van de eigen standpunten? Contact biedt immers de kans op begrip en medeleven. Bijvoorbeeld zou het kunnen gebeuren dat naar verloop van tijd medisch-ethische kwesties steeds minder aandacht krijgen, omdat de ChristenUnie om redenen van verbinding met anders denkende burgers bepaalde aspecten niet meer durft te benoemen. Keller (2014) biedt met het begrip *contextualisatie* perspectief. Het gaat om het vertalen en het aanpassen van de boodschap van het evangelie aan een bepaalde cultuur, zonder dat het wezen en bijzonderheden van het evangelie worden aangetast. Het is een missionaire combinatie van verbinding en confrontatie.

Via *contextualisatie* en een houding volgens 1 Korintiërs 9:19-23 zou de CU-wijkburger de brug kunnen slaan tussen burger en politiek. Hierbij is een dienstbare houding noodzakelijk. Keller (2014, p.95) vat dit samen in het volgende punt:

“Vanwege die culturele oogkleppen, moeten we niet alleen tot de ontvangers (s)preken, maar ook naar hen luisteren. We moeten hun vragen, hun hoop en hun verlangens serieus nemen, en hun bezwaren niet wegwuiven. Vaak zal de interactie met een nieuwe cultuur onze ogen openen voor nieuwe inzichten in de Bijbel – dingen die we eerder totaal over het hoofd gezien hadden of die we niet belangrijk vonden. Bovendien leren we hoe onze eigen culturele aannames ons soms tot een verkeerd begrip van de Bijbel hebben gebracht.”

In tijden waarin de problemen groter zijn dan de oplossingen, is het noodzakelijk om betrokken te raken met de belevingswereld van een ander. Als lid van een politieke partij, maar ook als burger, is het nodig om nieuwe platvormen tot verbinding te creëren. Empathie biedt ruimte om naast iemand te kunnen staan en een mogelijk onverschillige rigiditeit los te kunnen laten. Tot slot helpt het de burger om vaker te breken met de eigen prestaties en om om te kijken naar de ander.

Henk-Jan Seesink, MSc heeft de masters Gedragsverandering en Gezondheidszorgpsychologie afgerond aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Naast zijn werk als behandelend psycholoog en onderzoeker in de verslavingszorg zit hij in het lokale bestuur van de ChristenUnie Dordrecht. De kracht van empathie komt versterkt naar voren in zijn passie voor ontwikkelingssamenwerking, waarin stichting mosterdzaadje de belevingswerelden van Kenianen en Nederlanders dichter bij elkaar brengt.

Bronnen

- Baar, van J. J. (2015). Burnout among medical students: already being extinguished. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 159, A9035.
- Batson, C. D. (1991). *The altruism question. Toward a social-psychological answer*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Batson, C. D., Duncan, B. D., Ackerman, D., Buckley, T., & Birch, K. (1981). Is empathic emotion a source of altruistic motivation? *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 290-302.
- Bierhoff, H. W., & Rohmann, E. (2004). Altruistic personality in the context of the empathy-altruism hypothesis. *European Journal of Personality*, 18, 351-365.
- Buijs, G. (2014). *De eeuw van de burger – Mr. G. Groen van Prinstererlezing 2014*. Amersfoort: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie.
- Davis, M. H. (1996). *Empathy*. Boulder, CO: Westview.
- Davis, M. H., Conklin, L., Smith, A., & Luce, C. (1996). Perspective taking on the cognitive representation of persons: A merging of self and other. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 713-726.
- Dehue, T. (2008). *De depressieve-epidemie*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Keller, T. J. (2014). *Centrum kerk, het evangelie midden in je stad*. Franeker: Uitgeverij Van Wijnen.
- Kissling, W., Mendel, R., & Förstl, H. (2014). The burn-out syndrome: prevalence, symptoms, differential diagnosis and treatment. *Deutsche Medizinische Wochenschrift*, 139, 2587-2596.
- Kuiper, R. (2011). *Dienstbare politiek*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Latané, B. (1981). The psychology of social impact. *American Psychologist*, 36, 343-356.
- Meyer, J. S. (2013). 3,4-methylenedioxymethamphetamine (MDMA): current perspectives. *Substance Abuse and Rehabilitation*, 4, 83-99.
- Pettigrew, T. F., Tropp, L. R., Wagner, U., & Christ, O. (2011). Recent advances in intergroup contact theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 35, 271-280.
- Putten, van R., & Beekers, W. (2014). *Coöperatie maatschappij*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Pratkanis, A. R. (2007). Social influence analysis: An index of tactics. In A. R. Pratkanis (Red.), *The science of social influence* (pp. 17-82). New York: Psychology Press.

- Riek, M. B., & Mania, E. W. (2012). The antecedents and consequences of interpersonal forgiveness: A meta-analytic review. *Personal Relationships, 19*, 304-325.
- Rusbult, C.E. Drigotas, S. M., & Verette, J. (1994). The investment model: An interdependence analysis of commitment processes and relationship maintenance phenomena. In D. J. Canary & L. Stafford (Red.), *Communication and relational maintenance* (pp. 115-139). San Diego: Academic Press.
- Sociaal en Cultureel Planbureau, & Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2014). *Gescheiden werelden?* Geraadpleegd op 28 november 2015, van: www.scp.nl/dsresource?objectid=37617&type=org

“Dubbele nationaliteit”

Een vergelijkende analyse van de rol van christenen en moslims in het saeculum

Anil Kumar

Samenvatting

Dit essay richt zich op de dubbele nationaliteit die christenen en moslims hebben. Wat houdt het in om op Aarde een dubbele nationaliteit te hebben, in de wetenschap dat koninkrijk van God toch aanstaande is? Duldt hun hemels koninkrijk eigenlijk wel aardse inzet? Welke rollen nemen ze in tijdens de periode tot het koninkrijk van God aanbreekt? Er wordt een vergelijking gemaakt tussen de politiek-theologische theorieën van Oliver O'Donovan en Muhammad Allama Iqbal – Pakistaans Denker des Vaderlands. Ik stel dat O'Donovans theorie ons de ruimte geeft om ons als christenen juist op Aarde te bemoeien met het Aardse. Het discours van Iqbal staat hier niet lijnrecht tegenover, maar gaat wel een stap verder.

Inleiding

Tijdens de verkiezingsperiode van de gemeenteraadsverkiezingen in 2014 sprak ik met een Pakistaanse moslim in Den Haag. Hij vroeg zich af wat de rol van religieus geïnspireerde en gemotiveerde politiek anno 2014 was. Die vraag, zo besepte ik, is voor ons als christenen al bijna 2000 jaar van dagelijks belang. De vraag had echter een specifieke achtergrond. Namelijk, dat gelovigen zich zouden horen te richten op het hiernamaals: het koninkrijk van God. Op het moment dat we ons hieraan overgeven, vervalt een verdere rol in deze wereld. Een begrijpelijk argument, maar naar mijn idee niet terecht.

O'Donovan

In 2011 doet Gert-Jan Segers, op dat moment directeur van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie iets bijzonders. Hij schrijft een haarscherp artikel over de 'dubbele nationaliteit' van christenen, zonder daarin de theoloog Oliver O'Donovan aan te halen.¹³⁰ Bijzonder, want het zou zijn argumentatie versterkt hebben. Ik laat hierna zien waarom. Met bijbelse tekstuele argumenten haalt Segers aan hoe wij, als christenen, behoren tot het koninkrijk Gods. "Mijn koninkrijk", zo zegt Jezus, "is niet van deze wereld".¹³¹ Jezus maakt door middel van parabels vaak vergelijkingen tussen het hemelse koninkrijk en het leven op Aarde. In en volgens die parabels hebben mensen een belangrijke rol te spelen, waar wij als christenen inspiratie uit putten. Dat koninkrijk is voor de boeren die zaadjes zaaien en voor de knechten die Aardse middelen in beheer hebben, terwijl hun heer tijdelijk weg is.¹³² Er is dus een proactieve rol voor christenen op weg naar dat koninkrijk Gods.

Oliver O'Donovan positioneert deze samenleving binnen het zogenaamde 'saeculum', de huidige, 'oude' periode voordat Gods koninkrijk aanbreekt. In deze tijdspanne is er een bijzondere en actieve rol voor de kerk weggelegd in de samenleving. Zij vindt haar oorsprong in het zendingswerk van Jezus en legt aan niemand anders verantwoording af dan aan God. De 'kerk' is, als verzameling van christenen, cruciaal in de samenleving om onrecht tegen te gaan, maar doet dat wel in samenwerking met de seculiere machten. Volgens O'Donovan wordt er dus van de kerk een proactieve houding gevraagd en kan men O'Donovan vervolgens zo lezen dat hij daarmee een actieve rol verwacht van christenen. Sterker nog, zij lijken het koninkrijk van God, door "te allen tijde God wil en wetten na te streven", het koninkrijk van God op Aarde te stichten.¹³³

Ook in de politiek wordt van de kerk een actieve rol gevraagd, hoewel dat niet betekent dat de politiek daarmee a-seculier mag worden. Maar "het naderende koninkrijk van God", zo paraphraseert De Bruijne hem, "moet de seculiere samenleving openlijk stempelen".¹³⁴ Yoder onderschrijft dit: "Alleen Jezus' politiek is politiek volgens Gods wil." Daarmee stelt hij dat deze politiek verschilt van de seculiere, maar dat houdt niet in dat christenen vervolgens afstand moeten nemen en houden van de Aardse politiek.

¹³⁰ <http://wi.christenunie.nl/k/n29099/news/view/481518/170241/artikel-gert-jan-segers-de-dubbele-nationaliteit-van-christenen-in-een-postchristelijke-cultuur.html>

¹³¹ Johannes 18:36

¹³² Marcus 4:26; Matteüs 25:14.

¹³³ O'Donovan, O. (1996) *The Desire of the Nations*. Cambridge: Cambridge University Press, 234.

¹³⁴ De Bruijne, A. (2006) *Levend in Leviathan: een onderzoek naar de theorie over 'christendom' in de politieke theologie van Oliver O'Donovan*. Kampen: Uitgeverij Kok, 32.

Juist in dit *saeculum*, onderweg naar het koninkrijk van God, zijn wij geroepen om ons met het Aardse te bemoeien, stel ook ik. Daarbij moeten we wel de woorden van Jezus in acht houden en, hoewel wij nog niet bij Hem in Zijn Koninkrijk zijn, dichtbij de kerk als belichaming van de zending van het Woord van God blijven. Als bijbels argument daarvoor kan men naar de profeten verwijzen die in afwezigheid van Jezus – voor en na zijn leven – keer op keer geroepen werden om actief te participeren in de samenleving. Staat dit dan tegenover teksten uit bijvoorbeeld Filippenzen 3:14?

Maar één ding (doe ik): vergetende hetgeen achter mij ligt en mij uitstreckende naar hetgeen vóór mij ligt, jaag ik naar het doel, om de prijs der roeping Gods, die van boven is, in Christus Jezus.

Nee, het bevestigt alleen maar dat wij op een lineair lopende weg staan, met aan de horizon het koninkrijk van God. Onderweg komen we de samenleving tegen die bestaat tot het *eschaton*, het einde van deze tijd.¹³⁵

De kerk heeft dus een gezaghebbende rol, die O'Donovan als 'politiek' bestempelt. Het is een *political society*. De kerk spreekt op hetzelfde niveau als de 'politiek' zoals wij het als systeem kennen. Neem bijvoorbeeld het simpele gegeven dat Jezus niet alleen een kerkelijke (i.e. belichaming van het Woord van God) autoriteit vormt en daarmee zich distantieert van het Aardse, maar juist de Aardse heersers uitdaagt. Met het leven en doen van Jezus lijkt er in eerste instantie dus een scheiding te zijn met de oude autoriteiten, oftewel de Aardse heersers. Maar het kerkelijk gezag en haar vermogen om te oordelen, is, zo stelt Bertschmann, "hoewel het een openlijk publieke zaak is, tegelijkertijd een verborgen realiteit die de kerk belijdt in geloof".¹³⁶ En dat heeft gevolgen. Daarmee stelt Bertschmann namelijk dat er geen plek is voor een samensmelting van kerk en seculiere politieke macht als regering van de wereld.

Er is dus een onderscheid met betrekking tot onze rol in het koninkrijk van God ten opzichte van onze rol op Aarde. Daarmee hebben wij een dubbele nationaliteit. Enerzijds behoren wij, christenen, tot een volk op Aarde; anderzijds tot het volk van het koninkrijk van God. Wanneer we die twee nationaliteiten omdopen tot één, wanneer we de twee werelden vermengen tot één, en daarmee onze verantwoordelijkheden én loyaliteiten, dan ontstaat er een gevaarlijke cocktail. Zo stelt O'Donovan zelfs: "die samensmelting zou een teken van de Antichrist zijn".¹³⁷ Het hebben van een dubbele nationaliteit moet overigens niet verward worden met twee nationaliteiten die elkaar opvolgen. We beschikken nu over de Aardse nationaliteit én zijn we geroepen in Christus en daarmee onderdeel van het hemelrijk. En ik stel dat we daarmee ons voordeel mee moeten doen. Wij hebben uit dat hemelrijk een handboek ontvangen dat wij in dit *saeculum* kunnen gebruiken. Daar kom ik zo op terug.

¹³⁵ Yoder, J.H. (1997) *For the Nations: Essays Public and Evangelical*. Grand Rapids: Eerdmans, 41.

¹³⁶ Bertschmann, D. (2015). The Rule of Christ and Human Politics – Two Proposals: A Comparison of the Political Theology of Oliver O'Donovan and John H. Yoder. *The Heythrop Journal*, 56 (3). 438.

¹³⁷ O'Donovan, *Desire*, 214.

Islam en staatsinrichting

Het gesprek met de Pakistaanse moslim uit de inleiding liep al gauw over in een gesprek over de cocktail van islam en staatsinrichting. We kennen de gevaarlijke component inmiddels maar al te goed als we onze blik op Syrië en Irak werpen. De Islamitische Staat groeit en trekt ook mensen met een Nederlandse nationaliteit aan. Zij tonen hun loyaliteit aan de ‘islamitische kerk’ en trachten de islamitische variant van ‘Christendom’ te stichten: het kalifaat. De nieuwe *khilafa*, Abu Bakr al-Baghdadi is aangetreden als gezant van Allah. Met het uitroepen van de Islamitische Staat en het aanstellen van een heerser hierover, is de cocktail waar O’Donovan het over heeft compleet. Kerk en Staat zijn officieel vermengd. Hun hemel duldt geen scheiding van nationaliteiten en zij zien derhalve reden om het koninkrijk van Allah op Aarde te stichten; desnoods met geweld. Maar alleen het geweld is niet de reden dat christenen het afkeuren om het koninkrijk van God op Aarde te stichten. Immers, dan zouden wij het wel goedkeuren wanneer er minder geweld plaatsvindt. Nee, het koninkrijk van God is van God alleen, en Hij sticht het zo Hij dat wil.

De Islamitische Staat is echter niet nieuw. In Brits-India werd eerder gedacht over het stichten van een Islamitische Staat. Naarmate de Britse overheersing daar voortduurde, ontstonden er sinds 1857 vanwege allerlei redenen sentimenten van eenheid op het Zuid-Aziatisch subcontinent. Veel van die geluiden zijn decennia lang gebaseerd op een anti-kolonialistisch sentiment. Gaandeweg werden etnische en religieuze lijnen steeds belangrijker, om redenen die ik wegens gebrek aan ruimte hier weglaat. Eén van de religieuze islamitische denkers is Muhammad Allama Iqbal. Hij maakt een cruciale verandering door in zijn leven. In zijn vroege werken is te lezen hoe hij vindt dat de islamitische geloofsgemeenschap wel een eenheid is, maar onmogelijk in Aardse grenzen te vangen is. Dit denken transformeert hij naar een filosofie die later de basis zou vormen voor Pakistan – een veilige thuishaven voor moslims. Opvallend is dat de transformatie plaatsvindt in de periode dat het Ottomaans Kalifaat onder druk komt te staan.

Bedacht Iqbal een Islamitische Staat?

Tijdens mijn onderzoek is mij gebleken, dat de islamitische staatsgedachte achter Pakistan verschilt ten opzichte van wat wij nu als IS kennen. Pakistan moest volgens Iqbal een veilige thuishaven voor moslims worden, waar de islam als bindmiddel gebruikt zou worden voor haar inwoners.¹³⁸ In een staat waarin sec moslims leven, zou ook logischerwijs de sharia de geldende wetgeving worden. Maar deze vorm van politiek staat niet in verhouding tot het karakter van IS. In Pakistan hebben moslims een islamitische wetgeving ingevoerd met een grondwet gebaseerd op de sharia, en zijn ze tegelijkertijd gevallen voor de onislamitische gedachte van een natiestaat die vanwege de tijdgeest van die periode ook steeds meer in populariteit toenam. De *umma*, de islamitische geloofsgemeenschap kon dus, volgens de Pakistaanse Denker des Vaderlands, wel gevat worden binnen de grenzen van een natiestaat, inclusief islamitische wetgeving, maar dat maakte het nog geen islamitische staat. Daarmee concludeer ik dat Iqbal een staat voor moslims voorzag, maar niet perse een islamitische staat. Bovendien was de leider van zijn natiestaat meer een oplossing voor het regionale communale

¹³⁸ Sayyid, S., & Tyrer, I.D. (2002). Ancestor worship and the irony of the 'Islamic Republic' of Pakistan. *Contemporary South Asia*, 11 (1), 70.

conflict tussen hindoes en moslims. De staatsvorming van Pakistan had meer te maken met het voorkomen van het moeten leven onder een religieuze meerderheid die niet de jouwe is. Religies en kasten hadden, en hebben nog steeds, een speciaal quotum in de politieke arena.

Dat maakt de vergelijking des te relevanter. De islamitische overleveringen inzake rechtsgeleerdheid dienen volgens Iqbal ook bijna anderhalf millennium na de dood van Mohammed als wet ingesteld te worden. Maar die wetgeving heeft vooral te maken met de rol van moslims te maken in de samenleving, dan een bepaalde politieke inrichting volgens islamitische overleveringen. Zo stond Iqbal bijvoorbeeld nergens expliciet gezag onder een kalief voor. De rol van moslims in die samenleving bestaat dus onder andere door het vermengen van geloof met de staatsinrichting van de natiestaat. Iqbal gaat daarmee ver, maar blijft redeneren binnen een gemengd paradigma van islamitische en Westerse invloeden. Daar Westers a priori als onislamitisch gezien werd, is het dus onmogelijk om te stellen dat Iqbal een islamitische staat voorstelde, zoals IS dat doet. We kunnen wel zeggen dat hij een staat voorstelde waarin islamisme in publieke en private domein – sharia gaat immers ook over het private – de norm zou zijn.

Vergelijking van O'Donovan en Iqbal

Welke rol zien moslims of christenen nu voor zichzelf in een natiestaat? O'Donovan erkent heel duidelijk een gezaghebbende rol voor de kerk, maar wil niet dat deze gemengd wordt met de staatsinrichting. Er zijn duidelijk gescheiden rollen. Voor christenen ziet hij wel een rol weggelegd binnen die staatsinrichting, door zich actief met het publieke domein te bemoeien, geïnspireerd door de christelijke waarden. Daarbij blijft de seculiere macht echter onbetwist. Bij Iqbal is dit anders. De invloed van islamisme en een sec islamitische natiestaat betekent de facto een staat waarin de sharia de geldende wetgeving is. Zijn droombeeld was een staat die zich vermengt met de kerk. Omdat het volgens hem ook niet anders kon. Religie was volgens hem een publieke zaak – een staatsaangelegenheid.

O'Donovan's traditie werpt dit van zich, hoezeer hij de kerk ook een specifieke autoriteit toewijst. De rol van christenen in een seculiere samenleving – in het saeculum – blijft onverminderd van belang. Met de bijbel in de hand zijn er in allerlei domeinen christelijke stappen te zetten, zonder het koninkrijk van God op Aarde te stichten. In een seculiere samenleving zonder christenen, verarmt die samenleving.

Deze visie is al meermaals in de christelijke politieke traditie verwoord, en de kern ligt in het dualisme zoals ook O'Donovan dat beschrijft. Bertschmann stelt: “De kerk (zoals O'Donovan die positioneert) vult geen leegte op op een plaats in de samenleving die de overheid haar toegewezen heeft”.¹³⁹ Kerken, en ook christenen, hebben een expliciete verantwoordelijkheid om aardse autoriteiten te volgen, waar nodig te bekritisieren, of hen van constructieve voorstellen te voorzien.

Dit vereist dus proactieve reflectie, die toestaat dat we als individu een reflectie geven op de politieke machten, maar bovenal de *relatie* benadrukt als centrale categorie in de samenleving. Als actieveringen in het publieke domein, en dus ook in relatie tot de staat, denken christenen in relaties. De filosofie van Michael Schluter met betrekking tot ‘Relational

---

¹³⁹ Bertschmann. Rule of Christ. Heythrop, 430.

Thinking' is een dergelijk voorbeeld waarmee ons een handleiding aangereikt wordt om middels denken in relaties terug te gaan naar de bijbelse beginselen van een samenleving.¹⁴⁰

Conclusie

Dubbele nationaliteit?

Onze hemel duldt een dubbele nationaliteit, blijkt uit de christelijke traditie. Wij zijn als christenen geroepen het zout der Aarde te zijn; ons in te spannen voor de seculiere samenleving. Het is alsof er voor christenen een taak weggelegd ligt om een balans in stand te houden c.q. te bewerkstelligen. O'Donovan scheidt de taak van de overheid van die van de kerk, maar benadrukt hoe beiden gerelateerd zijn aan elkaar. In beiden kunnen wij actief zijn. Dat is onze Aardse nationaliteit. Wij tonen ook loyaliteit aan onze hemelse nationaliteit. Wij zijn geroepen in Christus en geven dat in dit *saeculum* handen en voeten – in de wetenschap dat het koninkrijk van God aanstaande is. Als gevolg van Christus' missie heeft de kerk een belangrijke taak in het alledaagse leven, maar heeft niet de autoriteit om een replica van Gods koninkrijk te stichten. Alleen God gaat hierover.

Pogingen door IS zullen stranden. Het idee achter een koninkrijk van goddelijke afkomst op Aarde is niet nieuw. Pakistaans Denker des Vaderlands, Iqbal, trachtte eerder een vermenging van de islamitische kerk en staat – binnen Aardse grenzen – te bewerkstelligen. Hoewel we altijd de wetten, geboden en liefde van God na moeten streven, betekent dat in geen geval de stichting van Zijn koninkrijk. Dat koninkrijk zal geen grenzen kennen en verschilt daarom cruciaal van IS of Iqbal, maar ongetwijfeld ook van Aardse vormen van Christendom.

Anil Kumar (1991) heeft tussen 2009 en 2013 zijn bachelor- en masteropleiding aan de Universiteit Leiden succesvol afgerond. Naast zijn bachelor en master gefocust op politiek, economie en maatschappij in (Zuid-)Azië, volgde hij ook de honours-bachelor (Recht en Religie) en -master (Leiderschap). Momenteel werkt hij fulltime als beleidsmedewerker en fractievertegenwoordiger voor de ChristenUnie/SGP Den Haag en is daarnaast zelfstandig ondernemer gericht op ondernemers in het buitenland.

---

¹⁴⁰ Schluter, M. (2010). Beyond Capitalism: Towards a Relational Economy. Cambridge papers towards a biblical mind, 19 (1).

Bronnen

Bertschmann, D. (2015). The Rule of Christ and Human Politics – Two Proposals: A Comparison of the Political Theology of Oliver O’Donovan and John H. Yoder. *The Heythrop Journal*, 56 (3)

Bijbel, Vertaling NBG, 1951.

De Bruijne, A. (2006) *Levend in Leviathan: een onderzoek naar de theorie over ‘christendom’ in de politieke theologie van Oliver O’Donovan*. Kampen: Kok.

O’Donovan, O. (1996) *The Desire of the Nations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sayyid, S., & Tyrer, I.D. (2002). Ancestor worship and the irony of the 'Islamic Republic' of Pakistan. *Contemporary South Asia*, 11 (1).

Schluter, M. (2010). *Beyond Capitalism: Towards a Relational Economy*. Cambridge papers towards a biblical mind.

Yoder, J.H. (1997) *For the Nations: Essays Public and Evangelical*. Grand Rapids: Eerdmans.

<http://wi.christenunie.nl/k/n29099/news/view/481518/170241/artikel-gert-jan-segers-de-dubbele-nationaliteit-van-christenen-in-een-postchristelijke-cultuur.html>